

महालेखापरीक्षकको
पचपन्नौ वार्षिक प्रतिवेदन
२०७४
सारांश

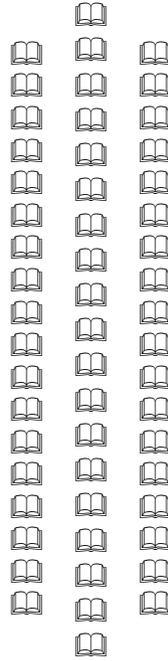
महालेखापरीक्षकको कार्यालय
काठमाडौं, नेपाल

महालेखापरीक्षकको पचपन्नौ वार्षिक प्रतिवेदन, २०७४

सारांश

महालेखापरीक्षकको कार्यालय
काठमाडौं, नेपाल

Serving the Nation and the People

दूरदृष्टि (Vision)

जनहितकालागि जवाफदेहिता, पारदर्शिता र निष्ठा प्रवर्द्धन गर्ने विश्वसनीय संस्था हुन प्रयत्नशील रहने ।

(We strive to be a credible institution in promoting accountability, transparency and integrity for the benefit of the people)

गन्तव्य (Mission)

सरो कारवालालाई सार्वजनिक कोषको दक्षतापूर्ण उपयोग सम्बन्धमा आश्वस्त पार्न स्वतन्त्र एवं गुणस्तरीय लेखापरीक्षण सेवा प्रदान गर्ने ।

(Provide independent and quality audit service to assure our stakeholders that the public funds are efficiently used)

मूल्य मान्यता (Core Values)

निष्ठा	(Integrity)
स्वतन्त्रता	(Independence)
व्यावसायिकता	(Professionalism)
पारदर्शिता	(Transparency)
जवाफदेहिता	(Accountability)

प्राक्कथन

नेपालको संविधान अनुसार संघ, प्रदेश, स्थानीय तहका सबै सरकारी कार्यालय र संघ वा प्रदेश सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको संगठित संस्थाको नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्य समेतको विचार गरी महालेखापरीक्षकबाट अन्तिम लेखापरीक्षण हुने व्यवस्था छ। महालेखापरीक्षकमा मेरो नियुक्ति भएको करिब ११ महिनाभित्र २०७३/७४ को नियमित र सोभन्दा अधिका लेखापरीक्षण गर्न बाँकी समेत यस वर्ष ६ हजार ६ सय १६ निकायको आर्थिक कारोबारको परीक्षणपश्चात् देखिएका व्यहोरा समावेश गरी सुभावसहितको ५५ औं वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरेको छु। यस प्रतिवेदनमा विगतमा अवलम्बन गरेका अभ्यास र अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन, सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन (ईन्टोसाई) र एसियाली सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको संगठन (एसोसाई) द्वारा प्रतिपादित मानदण्डसमेतको अनुशरण गरिएको छ। सार्वजनिक निकायबाट सम्पादित कार्यको स्वतन्त्र र निष्पक्ष मूल्याङ्कन गरी जनतालाई सुसूचित गराउने उद्देश्यले वार्षिक प्रतिवेदनका मुख्य विषय समावेश गरी यो सारांश तयार पारिएको छ।

यस वर्ष सरकारी निकाय, संगठित संस्था, स्थानीय निकाय/तह, जिल्ला विकास/समन्वय समिति समेतको रु.४६ खर्ब ८७ अर्ब ९१ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा सोमध्ये ४ हजार ८१२ सरकारी निकायतर्फ रु.१७ खर्ब ५२ अर्ब ९३ करोडको लेखापरीक्षणबाट रु.९४ अर्ब ८२ करोड अर्थात् ५.४१ प्रतिशत बेरुजू कायम भएको छ। स्थानीय तहतर्फ साविकका स्थानीय निकाय ३३७४ सहित ७४४ स्थानीय तहमध्ये ७३८ को रु.१ खर्ब ८० अर्ब ३१ करोडको लेखापरीक्षणबाट रु.१४ अर्ब २५ करोड अर्थात् ७.९० प्रतिशत बेरुजू कायम भएको छ। यो वर्ष सार्वजनिक संस्था, जिल्ला विकास समिति र अन्य समितिको रु.२७ खर्ब ५४ अर्ब ६७ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ। यस बाहेक २१ सार्वजनिक संस्थाको लेखापरीक्षणको लागि परामर्श उपलब्ध गराइएको छ।

गत वर्षसम्मको बाँकी बेरुजू रु.२ खर्ब २२ अर्ब ५३ करोडमा यो वर्ष रु.५२ अर्ब ९१ करोड फछ्यौट भई बाँकी रहेको रु.१ खर्ब ६९ अर्ब ६२ करोडमा यो वर्षको बेरुजू रु.१ खर्ब २० अर्ब ९१ करोड समेत रु.२ खर्ब ९० अर्ब ५३ करोड बाँकी रहेको छ। लेखापरीक्षण तथा सम्परीक्षणबाट यो वर्ष रु.१४ अर्ब ९ करोड असुल भएको छ। गत वर्ष असुल फछ्यौट गर्नुपर्ने बेरुजू तथा कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने अन्य रकम रु.३ खर्ब ९६ अर्ब २६ करोड रहेकोमा यस वर्षको अन्तमा रु.५ खर्ब ८ करोड पुगेको छ।

लेखापरीक्षणका क्रममा ऐन नियमको परिपालना, आन्तरिक नियन्त्रण व्यवस्था, सरकारी सम्पत्तिको संरक्षण, स्रोत साधनको प्राप्ति र उपयोग, बजेट व्यवस्थापन र स्रोत सुनिश्चितता, वैदेशिक सहायता परिचालन, राजस्व असूली, सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन, आयोजना व्यवस्थापन, कार्यक्रम स्वीकृति एवं कार्यान्वयन, अनुदान वितरण तथा अनुगमन, पुनःनिर्माण तथा पुनःस्थापना, प्राकृतिक स्रोत तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, सेवा प्रवाह लगायतका विषयमा कमी-कमजोरी देखिएका छन्। प्रतिवेदनमा लेखापरीक्षणका क्रममा देखिएका उल्लिखित कमी-कमजोरीका अलवा सार्वजनिक प्रशासन, वित्तीय अनुशासन, जवाफदेहिता र पारदर्शीता प्रबर्द्धन तथा सेवा प्रवाहमा सुधारका सम्बन्धमा सुभावहरू प्रस्तुत गरिएको छ। यी सुभावहरूको कार्यान्वयनबाट सार्वजनिक प्रशासनमा आर्थिक अनुशासन कायम गर्नमा सहयोग पुग्ने विश्वास लिएको छु।

नेपालको संविधानअनुसार मुलुक संघीयतामा रुपान्तरण भएपश्चात् संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा जननिर्वाचित सरकार गठन भइसकेका छन्। अब यी तीनै तहबाट विकास निर्माण, सेवा प्रवाह र प्रशासनिक खर्च हुने हुँदा खर्च व्यवस्थापनको लागि स्रोतको ठूलो अन्तर हुने देखिएको छ। सरकारी क्षेत्रबाट गर्नुपर्ने अत्यावश्यक क्रियाकलापमा मात्र उपलब्ध सरकारी स्रोत साधन मितव्ययी र दक्षतापूर्वक परिचालन गरी अन्य सेवा तथा कार्यमा निजी क्षेत्र लगायतका बाह्य स्रोतको परिचालन गर्न सकिएमा मात्र यस्तो अन्तर पूर्ति गर्न सकिने देखिन्छ।

अन्तमा, संवैधानिक जिम्मेवारीअनुसार लेखापरीक्षण सम्पन्न गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा सुभाव दिई सहयोग गर्ने व्यवस्थापिका-संसद, संवैधानिक निकाय, नेपाल सरकारका सबै निकाय, सार्वजनिक संस्था, लेखापरीक्षण सल्लाहकार समिति, विकास साभेदार, नागरिक समाज, सञ्चारकर्मी, आम नागरिक लगायत सबैप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु। साथै, अहोरात्र खटिई लेखापरीक्षण समयमै सम्पन्न गरी प्रतिवेदन तयार गर्न योगदान पुऱ्याउनुहुने कार्यालयका सम्पूर्ण कर्मचारीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।

टंकमणि शर्मा, दंगाल
महालेखापरीक्षक

प्रतिवेदन सारांश

नेपालको संविधानको धारा २४१ बमोजिम पचपन्नाँ वार्षिक प्रतिवेदन सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसमक्ष आजै पेस गरिसकेको छु । उक्त प्रतिवेदन यस कार्यालयको वेबसाइट www.oagnep.gov.np माफत सार्वजनिकसमेत गरिएको छ ।

मुलुकको सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थाको नतिजाका बारेमा लेखापरीक्षणको माध्यमबाट सर्वसाधारणलाई जानकारी गराई सार्वजनिक वित्तीय जवाफदेहिता एवं पारदर्शिता अभिवृद्धिमा सघाउ पुगोस् भन्ने उद्देश्यले पचपन्नाँ वार्षिक प्रतिवेदनमा आधारित सारांशको रूपमा यो पुस्तिका प्रकाशित गरिएको छ ।

२०७४ चैत्र २९

(टंकमणि शर्मा, दंगाल)
महालेखापरीक्षक

विषय-सूची

१.	पृष्ठभूमि	१
२.	लेखापरीक्षण, बेरुजू र सम्परीक्षण	४
३.	लेखापरीक्षणबाट देखिएका केही व्यहोराको भलक	६
	■ आर्थिक परिसूचक एवं आय व्यय	७
	■ सार्वजनिक हिसाबको यथार्थता	१०
	■ वैदेशिक सहायता परिचालन	११
	■ बजेट अनुशासन	१२
	■ ऋण तथा दायित्व	१४
	■ राजस्व प्रक्षेपण तथा दायरा विस्तार	१६
	■ कर परिपालना	१७
	■ राजस्व छुट एवं चुहावट नियन्त्रण	२१
	■ स्रोत साधनको प्राप्ति, संरक्षण एवं उपयोग	२६
	■ हानि नोक्सानी र मस्यौट	३१
	■ सार्वजनिक स्रोतको अपव्यय	३१
	■ मितव्ययिता	३३
	■ दक्षता एवं प्रभावकारिता	३४
	■ जवाफदेहिता र पारदर्शिता	३६
	■ सेवा प्रवाह	३७
	■ नीति कार्यक्रम, स्विकृति तथा कार्यान्वयन	३९
	■ राष्ट्रिय गौरवका आयोजना	४०
	■ नर्म्स र लागत अनुमान	४५
	■ सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन	४६
	■ निर्माण कार्य र वस्तुको गुणस्तर	५२
	■ आयोजना कार्यन्वयन	५३
	■ अनुदान बितरण तथा अनुगमन	५४
	■ कर कट्टी एवं दाखिला	५५
	■ सञ्चितकोष दाखिला	५६
	■ लगानी प्रतिफल	५७
	■ अनुगमन र नियमन	५८
	■ पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना	६१
	■ वातावरण संरक्षण र दीगो विकास	६२
	■ प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण	६३
	■ स्थानीय तह	६४
४.	सुधारका क्षेत्रहरु	६८
५.	कार्यालयको गतिविधि	७१

महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन, २०७४

सारांश

१. पृष्ठभूमि

१. **कानूनी व्यवस्था** - नेपालको संविधानको धारा २४१ मा संघीय र प्रदेशका सबै सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह तथा कानूनद्वारा तोकिएका अन्य संस्थाको निर्धारित तरिकाबमोजिम नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यसमेतको विचार गरी महालेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने र धारा २९४ बमोजिम संवैधानिक निकायले वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्रपति समक्ष पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ (पहिलो संशोधन) ले महालेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने तरिका, क्षेत्र, परीक्षण गर्ने कुराहरु र नेपाल सरकारको पूर्ण एवं अधिकांश स्वामित्व भएका संगठित संस्थाको लेखापरीक्षण सम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ। संविधान र लेखापरीक्षण ऐनद्वारा प्रदत्त कानूनी आधारअनुरूप लेखापरीक्षण गरिएको छ।

२. **उद्देश्य** - सार्वजनिक स्रोतको प्राप्त र उपयोगका सम्बन्धमा नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यको आधारमा परीक्षण गरी देहायका विषयहरुमा सुनिश्चित भई उचित निष्कर्ष र सुझाव प्रदान गर्नु एवं वित्तीय प्रतिवेदनउपर उचित आश्वस्तता प्रदान गर्नु लेखापरीक्षणको उद्देश्य रहेको छ:

- आर्थिक विवरण तोकिएको ढाँचामा तयार भई कारोबारको यथार्थ स्थिति चित्रण गरेको,
- विनियोजन ऐनबमोजिम स्वीकृत सीमाभित्र रही सोही ऐनबाट निर्दिष्ट प्रयोजनमा खर्च गरेको,
- राजस्व लगायत समस्त आम्दानी र धरौटी असुली तथा दाखिला गरेको,
- सरकारी सम्पत्तिको अभिलेख, उपयोग र संरक्षणको पर्याप्त व्यवस्था गरेको,
- आन्तरिक नियन्त्रण र आन्तरिक लेखापरीक्षण व्यवस्था प्रभावकारी रहेको,
- आर्थिक कारोबार गर्दा ऐन कानूनको परिपालना गरेको एवं पुष्ट्याई गर्ने यथेष्ट प्रमाण राखेको,
- कार्यक्रमअनुसार निर्धारित समयभित्र प्रगति हासिल गरेको,
- सार्वजनिक निकायले तोकिएबमोजिम सेवा प्रवाह गरेको,
- सार्वजनिक निकायहरुको कार्यक्रमअनुसार लक्ष्य र उपलब्धि हासिल गरेको, र
- जवाफदेहिता र जिम्मेवारी पूरा भएको।

३. **क्षेत्र** - यो वर्ष संवैधानिक अंग, मन्त्रालय, विभाग तथा कार्यालय, स्थानीय तह, संगठित संस्था, समिति, बोर्ड, कोष, प्राधिकरण, विश्वविद्यालयसमेत कानूनले लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने गरी तोकिएका निकायको आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को र पेस भएसम्म बक्यौतासमेतको आर्थिक कारोबारको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ। स्वीकृत वार्षिक लेखापरीक्षण योजनाअनुसार वित्तीय लेखापरीक्षणको साथै कार्यमूलक, सूचना प्रविधिमा आधारित, वातावरणीय र सामयिक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ। लेखापरीक्षणको क्रममा सेवा प्रवाहलगायत अन्य आवश्यक विषयवस्तु मूल्याङ्कन गर्दा लेखापरीक्षण अवधिसम्मको तथ्याङ्क सूचनासमेत प्रयोग गरिएको छ।

४. **पद्धति** - लेखापरीक्षण ऐन, २०४८, सरकारी लेखापरीक्षण मानदण्ड, सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन (इन्टोसाई) द्वारा प्रतिपादित लेखापरीक्षणका आधारभूत सिद्धान्त, लेखापरीक्षण मार्गदर्शन र असल अभ्यासको अनुसरण गरी लेखापरीक्षण जोखिम मूल्याङ्कनपश्चात् पहिचान भएका विषयहरुको नियन्त्रण परीक्षण एवं विश्लेषण गरी पर्याप्त र सान्दर्भिक प्रमाण

सङ्कलन गर्न आवश्यकताअनुसार नमूना छनौट एवं विस्तृत परीक्षण कार्यविधि अवलम्बन गरी लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । लेखापरीक्षण प्रक्रियालाई रेखाचित्रमा देखाइएको छ ।

५. **लेखापरीक्षण आधार** - लेखापरीक्षणको क्रममा प्रचलित ऐन, नियम, निर्देशिका, कार्यविधि, नर्म्स, सम्झौता, निर्णय, संसद तथा संसदीय समितिका निर्णयलाई आधारको रूपमा लिइएको छ । देहायका मानदण्ड एवं मार्गदर्शन प्रयोग गरिएको छ ।

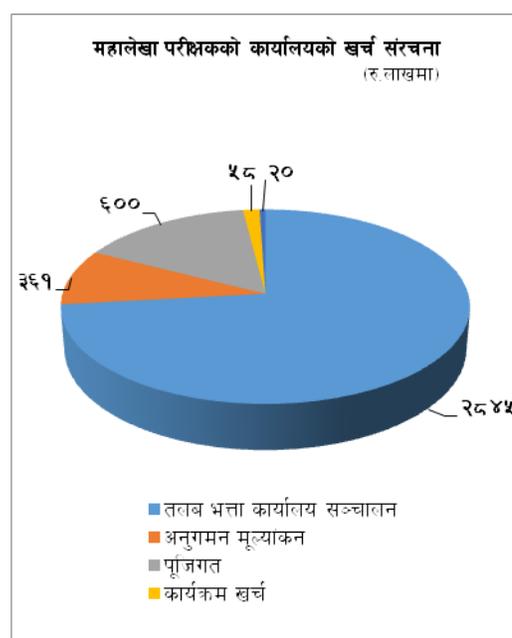
● महालेखा परीक्षकको कार्ययोजना	● सरकारी लेखापरीक्षण नीति मानदण्ड,
● आयोजना हिसाबको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,	● सार्वजनिक खरिद व्यवस्थाको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,
● कार्यमूलक लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,	● प्रशासकीय खर्चको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,
● सार्वजनिक संस्था लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,	● राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,
● लेखापरीक्षणसम्बन्धी निर्देशन तथा परिपत्र,	● स्थानीय तहको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,
● गुणस्तर आश्वस्तता निर्देशिका,	● लेखापरीक्षकको आचारसंहिता
● वित्तीय लेखापरीक्षण निर्देशिका,	● सहभागितात्मक लेखापरीक्षण कार्यविधि

६. **गुणस्तर नियन्त्रण एवं पुनरावलोकन** - कार्यालयले सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको लागि अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा विकास गरिएको गुणस्तर व्यवस्थापन संरचना अनुसरण गरेको छ । जसअनुसार लेखापरीक्षकको स्वतन्त्रता प्रवर्द्धन गर्ने, सक्षम र क्षमतावान कर्मचारीको व्यवस्था गरी निरन्तररूपमा पेसागत ज्ञान सीप अभिवृद्धि गर्ने, लेखापरीक्षण मानदण्ड एवं मार्गदर्शन तयार गर्ने, वार्षिक योजनाको तर्जुमा गरी लेखापरीक्षण कार्यान्वयन र प्रतिवेदन गर्ने व्यवस्था पर्दछ । लेखापरीक्षणको प्रत्येक चरणमा उच्च पदाधिकारीबाट सुपरिवेक्षण गर्ने, आचारसंहिताको परिपालना र आन्तरिक नियन्त्रणका गतिविधिको अनुगमन गर्ने गरिएको छ । कार्यालयको लागि उपलब्ध स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गरी सरोकारवालासँग कार्यगत सम्बन्ध राख्दै सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापनमा सुधारको लागि लेखापरीक्षण नतिजाको सम्प्रेषण गर्ने प्रणालीको स्थापना भएको छ ।

लेखापरीक्षण सम्पन्न भइसकेपश्चात् गुणस्तर आश्वस्तता निर्देशिकाबमोजिम सबै निर्देशनालय, लेखापरीक्षण टोली र लेखापरीक्षण प्रकृतिलाई समेट्ने गरी ४८ लेखापरीक्षण फाइलको गुणस्तर पुनरावलोकन गरिएको छ । यसबाहेक कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको मूल्याङ्कनका लागि प्रत्येक लेखापरीक्षण टोलीको एक लेखापरीक्षण फाइल पुनरावलोकन गर्ने गरिएको छ ।

७. **संगठनात्मक व्यवस्था र बजेट** - यस कार्यालयको संरचनाअन्तर्गत ४ महाशाखा, १४ महानिर्देशनालय २७ क्षेत्रगत निर्देशनालय रहेका छन् । कार्यालयले कर्मचारीलाई देशभरिका कार्यालयमा खटाई शतप्रतिशत रूपमा नै स्थलगत लेखापरीक्षण गर्ने गरिएको छ । कार्यालयको स्वीकृत दरबन्दी ४४८ रहेको छ । कार्यालयको जनशक्ति लेखा तथा लेखापरीक्षण विषयसँग सम्बन्धित रहेका, बहुसीपयुक्त नभएको, कर्मचारीको पेसागत क्षमता विकासका अवसर न्यून रहेको अवस्था छ । लेखापरीक्षणका लागि विषय विज्ञ (स्वास्थ्य विज्ञ, अर्थशास्त्री, समाजशास्त्री, सूचना प्रविधि विज्ञ, इन्जिनियर, प्रेस तथा सूचना विज्ञलगायत) आवश्यक देखिन्छ । प्रदेश तथा स्थानीय तहको लेखापरीक्षण गर्ने जिम्मेवारी थप भएको र विगत २४ वर्षदेखि दरबन्दी पुनरावलोकन नगरिएकोले प्रदेशगत संगठन विस्तारका लागि संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण सम्पन्न गरी दरबन्दी स्वीकृतिको चरणमा रहेको छ । लेखापरीक्षकहरूलाई दबाव, प्रभाव र प्रलोभनबाट मुक्त राखी आचारसंहिताको कडाइका साथ पालना गर्ने र प्रोत्साहन प्रणालीलाई पुनरावलोकन गरी निरन्तरता दिन कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

कार्यालयको लागि २०७३७४ मा रु. ५३ करोड ५९ लाख बजेट विनियोजन भएकोमा रु. ३८ करोड ८४

लाख खर्च भएको छ। खर्चको विस्तृत विवरण चित्रमा देखाइएको छ। जसअनुसार कार्यालयको तालिम र पुँजीगत खर्च कुल बजेटको क्रमशः ०.५१ र १५.४५ प्रतिशत रहेको छ। कार्यालयको २०७३/७४ को खर्चमा कार्यालयको जनशक्तिबाट सम्पन्न लेखापरीक्षणको अंक रु.४६ खर्ब ८७ अर्ब ९१ करोड तुलना गर्दा लेखापरीक्षण खर्च प्रति लाखमा रु.८१२८ रहेको छ।

८. **लेखापरीक्षणको प्रभाव** - लेखापरीक्षणको माध्यमबाट सार्वजनिक हित प्रवर्द्धनका सन्दर्भमा प्रचलित ऐन नियम, निर्देशिका विपरीत आर्थिक कारोबार भएमा, सार्वजनिक निकायले जनतालाई सेवा प्रवाह गर्ने सिलसिलामा भएका कमी कमजोरी, सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन पक्षलाई नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यको दृष्टिकोणबाट औँल्याई सचेतकको भूमिका खेलेको छ। फलस्वरूप राज्यको स्रोतसाधनको अपव्यय, दुरुपयोग, हानि-नोक्सानी, चुहावट रोकथाम एवं स्रोतसाधनको उपयोगबाट उच्चतम प्रतिफल प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ। कार्यालयले औँल्याएका विषयहरूको सम्बोधनबाट सरकारी रकम असुल भई सञ्चितकोषमा जम्मा भएको तथा ऐन, नियम, नीति, संगठनात्मक सुधारको कारणबाट समेत राज्यलाई थप राजस्व प्राप्त भएको छ। यसबाट सार्वजनिक खर्चमा मितव्ययिता, कार्यदक्षता र जनतालाई प्रवाह हुने सेवामा प्रभावकारिता आएको छ। तसर्थ आर्थिक अनुशासन कायम गर्न लेखापरीक्षकको योगदान रहेको छ।

घटी राजस्व असुल गरेको, कोषमा मौज्जात निष्क्रिय राखेको, बढी भुक्तानी गरेको र प्रचलित कानूनअनुसार नभएका व्यहोरा असुलउपर गर्न लेखापरीक्षणले औँल्याए पश्चात् असुल भई राज्यकोषमा वर्षेनि रकम प्राप्त हुने गरेको छ। विगत ३ वर्षको असुल भएको रकमको विवरण निम्नानुसार रहेको छ :

(रु. लाखमा)

आर्थिक वर्ष	असुलउपर गर्नुपर्ने वेरुजू	असुल भएको रकम
त्रिपन्नौँ प्रतिवेदन	४,८७,०४	२,५७,२८
चवन्नौँ प्रतिवेदन	४१,३८,६७	२,०८,९७
पचपन्नौँ प्रतिवेदन	१८,७०,७९	१४,०९,११

२. लेखापरीक्षण, बेरुजू र सम्परीक्षण

१. **लेखापरीक्षण** - कार्यालयबाट यो वर्ष निम्नानुसार लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छः
- १.१ **सरकारी निकाय** - यो वर्ष ४ हजार ८१२ सरकारी निकायको निम्नानुसार विनियोजन/राजस्व/धरौटीसमेत रु.१७ खर्ब ५२ अर्ब ९३ करोड लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छः

(रु. करोडमा)

क्र.सं.	कारोबार	२०७३/७४ को लेखापरीक्षण अङ्क
१.	विनियोजन निकासा	८३८७७
२.	राजस्व असुली	६०३७३
३.	धरौटी आमदानी	३४२९
४.	अन्य	२७६१४
जम्मा		१७५२९३

- १.२ **स्थानीय तहको लेखापरीक्षण** - यो वर्ष ६ महानगरपालिका, ११ उप-महानगरपालिका, २७५ नगरपालिका र ४४६ गाँउपालिका समेत ७३८ स्थानीय तहको रु.१ खर्ब ८० अर्ब ३१ करोडको लेखापरीक्षण गरिएको छ ।
- १.३ **संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्था** - यो वर्ष ८५ संगठित संस्थाको रु.२४ खर्ब १ अर्ब ६४ करोड, ८९७ समिति तथा अन्य संस्थाको रु.१ खर्ब ३८ अर्ब ८१ करोड र ७५ जिल्ला समन्वय समितिको रु.२ खर्ब १४ अर्ब २२ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ ।
- १.४ **कार्यमूलक तथा विशेष लेखापरीक्षण** - यो वर्ष ७ विषयको कार्यमूलक, १ विषयको वातावरणीय र १ विषयको सूचना प्रविधिमा आधारित लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ ।
- १.५ **लेखापरीक्षण बक्यौता** - सरकारी कार्यालयतर्फ लेखापरीक्षण बक्यौता गत वर्षसम्म २ हजार ९२५ इकाईको रु.५ अर्ब ३० करोड ६४ लाख रहेकोमा यो वर्ष २६ इकाईले रु.१ अर्ब ९२ करोड ५७ लाखको लेखापरीक्षण गराई बाँकी २ हजार ८९९ इकाईको रु. ३ अर्ब ३८ करोड ७ लाख लेखापरीक्षण बक्यौता बाँकी रहेको छ । यसै गरी संगठित संस्थाहरूको गत वर्षसम्मको लेखापरीक्षण बक्यौता २१ संस्थाको ५३ आर्थिक वर्षको रहेकोमा यो वर्ष ८ संस्थाको ४३ वर्षको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेको छ ।
२. **बेरुजू** - आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २(द) मा प्रचलित कानूनबमोजिम पुऱ्याउनुपर्ने रीत नपुऱ्याई कारोबार गरेको वा राख्नुपर्ने लेखा नराखेको तथा अनियमित वा बेमनासिब तरिकाले आर्थिक कारोबार गरेको व्यहोरालाई बेरुजूको रूपमा परिभाषित गरिएको छ । यो वर्षको लेखापरीक्षणबाट देखिएको बेरुजूको स्थिति निम्नानुसार छः
- २.१ निकायहरूको असुल फछ्यौट गरी कारवाही टुङ्गे लगाउनुपर्ने अद्यावधिक रकम गतवर्ष रु.३ खर्ब ९६ अर्ब २६ करोड ६१ लाख रहेकोमा यो वर्ष देहायअनुसार रु.५ खर्ब ८ करोड पुगेको छ । उक्त रकम गतवर्षको तुलनामा २६.२६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

(रु.करोडमा)

क्र.सं.	विवरण	रकम
१	सरकारी कार्यालयको बेरुजू	२१३६७
२	जिल्ला समन्वय समिति, अन्य संस्था र समितिका बेरुजू	६२६१
३	स्थानीय तहको बेरुजू	१४२५
४	लेखापरीक्षण बक्यौता	३३८
५	राजस्व बक्यौता	१६११६
६	शोधभर्ना लिन बाँकी वैदेशिक अनुदान	२०५८
७	शोधभर्ना लिन बाँकी वैदेशिक ऋण	२२३८
८	जमानत बसी दिएको ऋणको भाखा नाघेको साँवा व्याज	२०५
जम्मा:		५०००८

दृष्टव्यः संगठित संस्थाहरूको लेखापरीक्षणबाट देखिएको बेरुजूको लगत राख्ने एवं सम्परीक्षण कार्य यस कार्यालयबाट नहुने भएकोले उल्लिखित अकमा समावेश छैन ।

२.२ सरकारी निकायतर्फ विगत ३ वर्षको असुल फछ्यौट गरी कारवाही टुङ्गो लगाउनुपर्ने रकममध्ये लेखापरीक्षण र बेरुजू अकको तुलनात्मक स्थिति निम्नानुसार छः

(रु.लाखमा)

प्रतिवेदन	लेखापरीक्षण अङ्क	बेरुजू अङ्क	प्रतिशत
त्रिपन्नौ	१०,४३,२३,८४	४८,७७,८८	४.६७
चवन्नौ	१२,९५,४४,९२	८८,८५,५९	६.६८
पचपन्नौ	१७,५२,९२,३८	९४,८१,५४	५.४१

लेखापरीक्षण अकको तुलनामा बेरुजू गत वर्ष ६.६८ प्रतिशत रहेकोमा यो वर्ष ५.४१ प्रतिशत रहेको छ ।

३. **बेरुजू बर्गीकरण** - बेरुजूलाई असुल गर्नुपर्ने, अनियमित भएको, प्रमाण कागजात पेस नभएको, जिम्मेवारी नसारेको, शोधभर्ना नलिएको र पेस्की बाँकीमा बर्गीकरण गरिएको छ । पेस्कीअर्न्तगत कर्मचारी पेस्की, मोबिलाइजेसन पेस्की, प्रतीतपत्र पेस्की र संस्थागत पेस्कीमा बर्गीकरण रहेको छ । यो वर्ष सरकारी कार्यालय, समिति र अन्य संस्थातर्फ लेखापरीक्षणबाट औँल्याइएको बेरुजू अङ्क निम्नानुसार छः

(रु. लाखमा)

वर्गीकरण	सरकारी कार्यालय	स्थानीय तह	समिति तथा अन्य संस्था	जम्मा	कुल बेरुजूको प्रतिशत
जम्मा बेरुजू	९४८१५४	१४२४६०	११८४८७	१२०९१०१	१००
१. असुल गर्नुपर्ने	१७२५९४	७०२४	७४६१	१८०७९	१५.४७
२. नियमित गर्नुपर्ने	३३३५०७	७४६९५	७८९८५	४८७१८७	४०.२९
• अनियमित भएको	७४६९६		३८९७७	११३६७३	९.४०
• प्रमाण कागजात पेस नभएको	२५८७६२		३५१८८	२९३९५०	२४.३१
• जिम्मेवारी नसारेको	३		२०९१	२०९४	०.१७
• शोधभर्ना नलिएको	४६		२७२९	२७७५	०.२३
३. पेस्की	४४२०५३	६०७४१	३२०४१	५३४८३५	४४.२४
• कर्मचारी पेस्की	४१२३		९८९	५११२	०.४२
• मोबिलाइजेसन पेस्की	२४५७८६		०	२४५७८६	२०.३३
• प्रतीतपत्र पेस्की	७२७९६		०	७२७९६	६.०२
• संस्थागत पेस्की	११९३४८		३१०५२	१५०४००	१२.४४

स्थानीय तहतर्फ नियमित गर्नुपर्ने र पेस्कीको समूहगत बर्गीकरण नगरिएको कारण समूहगत प्रतिशतमा फरक पर्न गएकोछ ।

४. **बेरुजू फछ्यौट** - यो वर्ष बेरुजू फछ्यौट तथा सम्परीक्षणको स्थिति देहायबमोजिम छः

(रु.लाखमा)

विवरण	विगतको बेरुजू	समायोजनबाट थप (घट)	फछ्यौट तथा सम्परीक्षण	चालु वर्षको लेखापरीक्षण बेरुजू	अद्यावधिक बाँकी बेरुजू
सरकारी कार्यालय	१६७४९२६	२२०४	४८८६०५	९४८१५४	२१३६६७९
संगठित संस्था, समिति, अन्य संस्था	५४३९९८	४१९२	४०५४९	११८४८७	६२६१२८
स्थानीय तह	०	०	०	१४२४६०	१४२४६०
जम्मा	२२१८९२४	६३९६	५२९१५४	१२०९१०१	२९०५२६७

यो वर्ष फछ्यौट तथा सम्परीक्षण भएको सरकारी कार्यालयको रु.४८ अर्ब ८६ करोड ५ लाखमध्ये खानेपानी, शहरी विकास, सिंचाई र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको सम्परीक्षण रु.१३ अर्ब ३ करोड १८ लाख रहेको छ । उक्त बेरुजू सम्परीक्षणको ७४.०४ प्रतिशत हिस्सा अर्थात् रु.९ अर्ब ६४ करोड ८२ लाख मोबिलाइजेसन पेस्की रहेको छ । त्यस्तो पेस्की निर्माण कार्यको रनिङ्ग बिल भुक्तानी गर्दा स्वतः कट्टा भई फछ्यौट हुने अवस्था छ । सो बाहेकका अन्य बेरुजू असुल फछ्यौट गर्न सम्बन्धित निकायहरुले पर्याप्त ध्यान दिने गरेको पाइएन ।

मन्त्रिपरिषद्को २०६९।६।११ को निर्णयानुसार २०५९/६० सम्मको बेरुजू लगत कुमारीचोक तथा केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा हस्तान्तरण भएकोमध्ये रु.१६.करोड २२ लाख फछ्यौट भएको छ ।

३. लेखापरीक्षणबाट देखिएका केही व्यहोराको झलक

१. सार्वजनिक जवाफदेहिताको स्थिति – सार्वजनिक जवाफदेहिताका परिपालना सम्बन्धमा लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोरालाई निम्नानुसार संक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छः

सार्वजनिक जवाफदेहिता

बजेट अनुशासन

- एकमुष्ट रकम अर्थ विविधमा राखी खर्च गरेको,
- सबै वैदेशिक सहायता बजेटमा समावेश नगरेको र लेखापरीक्षण नगराएको,
- कानूननमा नभएको स्रोत सुनिश्चितता दिएको,
- वर्षान्तमा कोष, समिति, संगठित संस्थामा ट्रान्सफर गरेको रकम बचत रहेको,
- बहुवर्षीय ठेक्का गरी ठूलो दायित्व सिर्जना गरेको,
- कानून प्रतिकूल रकमान्तर गरेको र बजेटभन्दा बढी खर्च गरेको,
- पुंजीगत खर्च अपेक्षित रूपमा नबढेको,
- अनुदानको अनुगमन कमजोर रहेको ।

सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन

- समयमा ठेक्का व्यवस्था नभएको,
- ठेक्काको काम म्यादभित्र सम्पन्न नगरी म्याद थप गर्दै गएको,
- पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति असुल नभएको
- म्यादभित्र कार्य सम्पन्न नगर्नेलाई कारवाही नभएको,
- विद्युतीय खरिद पुर्ण रूपमा लागु नभएको,
- भेरिएसनबाट काम थप गरेको,
- डिजाईन/लागत अनुमान यथार्थपरक नभएको,
- नपाउने मूल्यवृद्धि भुक्तानी दिएको,
- प्रतिस्पर्धा न्यून गर्न अस्वभाविक प्याकेज बनाई ठेक्का लगाएको ।

आयोजना व्यवस्थापन

- आयोजना पूर्वतयारीको गृहकार्य नगरेको,
- आयोजनाको प्राथमिककरण नगरेको,
- टुक्रे आयोजना सञ्चालन गरेको,
- पर्याप्त बजेट बेगर आयोजना अधुरो रहेको,
- आयोजना सञ्चालनमा समन्वय नभएकोले लक्ष्यअनुसार प्रगति नभएको,
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू योजनावद्ध तवरले सञ्चालन नभएको,
- वैदेशिक सहायताको न्यून उपयोग भएको,
- आयोजनाको समय र लागत वृद्धि भएको ।

जिम्मेवारी र जवाफदेहिता

- लेखापरीक्षण र वेरुजू फछ्यौट नगराउँदा कुनै कारवाही नभएको,
- सार्वजनिक लेखा समितिको निर्णय कार्यान्वयन तथा अनुगमन नभएको,
- कार्यक्रम सञ्चालनमा जवाफदेही बनाउन नसकेको,
- सार्वजनिक खर्च तथा वित्तीय जवाफदेहिता पालना नभएको,
- कार्यसम्पादन सम्भौता कार्यान्वयन नभएको,
- वेरुजू उपर कारवाही गरी असुल फछ्यौट नगरेको,
- सम्पत्तिको संरक्षण र उपयोग प्रभावकारी नभएको ।

आन्तरिक नियन्त्रण, कारोबारको यथार्थता

- नियन्त्रण प्रणाली सबल नभएको, जिम्मेवार व्यक्तिबाट अनुगमन निरीक्षण नभएको,
- आन्तरिक लेखापरीक्षण विश्वसनीय नभएको,
- सञ्चितकोषको लेखा र एकल खाता कोषले सबै कारोबार नसमेटेको,
- नेपाल वित्तीय प्रतिवेदन मान कार्यान्वयन नगरेको,
- कम्प्युटरमा आधारीत लेखाप्रणाली लागु भैनसकेको,
- उद्देश्य अनुरूप कोष सञ्चालन नभई ठूलो रकम मौज्जात रहेको ।

राजस्व प्रशासन

- करोडौंको कारोबार गरे पनि करको दायरामा नआएको,
- यथार्थ कारोबार नदेखाएबाट घटी कर असुल भएको,
- असम्बन्धित खर्च दावी गरी न्यून कर असुल भएको तथा कर परिपालना कमजोर रहेको,
- मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट बढेको,
- फरक भन्सार दरबन्दी लगाएबाट कम महसुल उठेको,
- भन्सार तथा बजारमा न्यून विजकीकरणको नियन्त्रण नभएको,
- राजस्व छुट र बन्धौता बढ्दै गएको,
- कर प्रशासनको अनुगमन र कर परीक्षणको गुणस्तर कमजोर रहेको,
- निःशुल्क सञ्चालक सापटी दिएको ।

संस्थान सञ्चालन

- अधिकांश संगठित संस्था नोक्सानीमा रहेको,
- शेयर तथा ऋण लगानीको हिसाब यथार्थपरक नरहेको,
- अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण नभएको,
- स्रोत बेगर असीमित दायित्व व्यवस्था गरेको,
- समयमा लेखापरीक्षण नगराउने एवं प्रतिवेदन उपर प्रतिक्रिया नदिएको,
- निष्क्रिय संस्थामा प्रशासनिक खर्चको लागि ऋण लगानी गरेको,
- सम्पत्तिको अभिलेख तथा संरक्षण गर्न नसकेको,

सेवा प्रवाह व्यवस्थापन

- सरकारी सेवा प्रवाह कमजोर भएको,
- कतिपय निकायमा जनशक्तिको पदपूर्ति नभएको,
- उपकरणहरू प्रयोगमा नआएको,
- प्रदूषित वातावरणबाट जनस्वास्थ्यमा असर परेको,
- इ-टोकन प्रणाली लागु नभएको, मध्यस्त मार्फत सेवा लिनु परेको,
- सार्वजनिक सुनुवाई प्रभावकारी नभएको,
- गुनासो सुनुवाई प्रभावकारी नभएको,
- विद्युतीय माध्यमबाट सेवा प्रवाह गर्न नसकिएको
- समय, लागतको विश्लेषण नगरेको
- स्थानीय तहमा जनशक्ति पर्याप्त नभएको ।

■ आर्थिक परिसूचक एवं आय-व्यय

२. **समष्टिगत आर्थिक स्थिति** - दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्दै वि.सं.२०८७ सम्म मध्यम आम्दानी भएका देशमा रुपान्तरण गर्न समष्टिगत आर्थिक सूचकाङ्कमा सुधार ल्याउनु जरुरी छ । यस सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालयले अवलम्बन गरेको नीतिको कार्यान्वयन स्थिति अध्ययन गर्दा तेह्रौँ योजनाको अन्तिम वर्ष २०७२।७३ र चौधौँ योजनाको शुरु वर्ष २०७३।७४ को स्थिति निम्नानुसार छः

(प्रतिशतमा)

विषय	२०७२।७३		२०७३।७४	
	लक्ष्य तेह्रौँ योजना अनुसार	उपलब्धि	लक्ष्य चौधौँ योजना अनुसार	उपलब्धि
आर्थिक वृद्धिदर	६.००	०.७७	७.२०	६.९४
मूल्य वृद्धि दर	७.००	९.९०	७.५०	५.१०
कुल राजस्व/गार्हस्थ्य उत्पादन	२१.१०	२०.५०	१९.५७	२२.३०
कुल सरकारी खर्च/गार्हस्थ्य उत्पादन	२५.०६	३१.२०	३२.१२	३१.५९
चालू खर्च/गार्हस्थ्य उत्पादन	१८.६३	१९.३०	२२.००	२३.६७
पूँजीगत खर्च/गार्हस्थ्य उत्पादन	६.४४	७.१०	१०.१२	७.९२
वैदेशिक अनुदान/गार्हस्थ्य उत्पादन	३.३७	३.००	३.७६	१.५२
वैदेशिक ऋण/गार्हस्थ्य उत्पादन	२.५४	२.६०	६.८५	१.४८
आन्तरिक ऋण/गार्हस्थ्य उत्पादन	२.२५	३.९०	२.२८	३.३६
व्यापार घाटा/गार्हस्थ्य उत्पादन	-३२.१०	-३१.८	-३२	-३४.४०
विप्रेषण आम्दानी/गार्हस्थ्य उत्पादन	अप्राप्त	३२.१०	३२.२८	२६.९०
कुल उपभोग/गार्हस्थ्य उत्पादन	९१.१०	९४.७०	९३	८९.७०
कुल राष्ट्रिय बचत/गार्हस्थ्य उत्पादन	अप्राप्त	५.३०	१०.५०	१०.३०
निकासी/गार्हस्थ्य उत्पादन	४.७०	३.३०	३.५०	३.००
आयात/गार्हस्थ्य उत्पादन	३६.७५	३५.१०	३५.५१	३७.४०
बजेट घाटा/गार्हस्थ्य उत्पादन	०.५९	७.६०	७	६.५

स्रोत: चौधौँ त्रिवर्षीय योजना र आर्थिक सर्वेक्षण २०७४, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

- २.१ उच्च आयात र न्यून निर्यातका कारण व्यापार घाटा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा गत वर्ष ३२ रहेकोमा यो वर्ष ३४.४ प्रतिशत पुगेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारतर्फ २०७२।७३ मा रु.७ खर्ब ८१ अरब १५ करोडका विभिन्न मालवस्तु आयात गरेकोमा २०७३।७४ मा २६.२२ ले वृद्धि भई रु.९ खर्ब ८५ अरब ९५ करोड पुगेको छ । निर्याततर्फ २०७२।७३ मा रु.७१ अर्ब १३ करोड रहेकोमा २०७३।७४ मा रु.७३ अर्ब १३ करोडको मालवस्तु निकासी भएको देखिन्छ । दुई वर्षको तुलना गर्दा निर्यात वृद्धि २.७९ प्रतिशत रहेको छ । आयात तीव्ररूपमा बढिरहेको र निर्यातको वृद्धि न्यून रहेकोले २०७३।७४ को अन्त्यसम्म व्यापार घाटा रु.९ खर्ब १२ अर्ब ८३ करोड पुग्न गएको छ । आयात निर्यातको विश्लेषण गर्दा अनुत्पादक एवं विलासी प्रकारका सुन, चाँदी, सवारीसाधन, पेट्रोलियम पदार्थ जस्ता वस्तुको आयात २० देखि ७७ प्रतिशतसम्म बढेको छ । नेपालको बेग्लै पहिचान भएका ऊनी गलैचा, तयारी पोशाक, अलैची, अदुवाजस्ता वस्तुहरुको निर्यात ९ देखि ६२ प्रतिशतसम्म घटेको छ । आर्थिक वर्ष २०७१।७२ मा निर्यातभन्दा आयात ९.१ गुणा बढी रहेकोमा यो वर्ष १३.५ गुणा बढी भई भुक्तानी सन्तुलनमा असर परेको छ ।

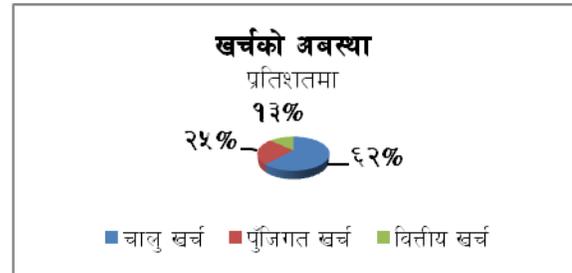
विप्रेषण आम्दानी गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा ३२.०१ बाट २६.९ प्रतिशतमा भरेको छ । पूँजीगत खर्च गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा १०.१२ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य रहे पनि ७.९२ प्रतिशत देखिएको छ ।

३. **आय व्यय स्थिति** - महालेखा नियन्त्रक कार्यालयका अनुसार नेपाल सरकारको विगत तीन वर्षको आय तथा व्ययको स्थिति देहाय अनुसार छः

(रु. करोडमा)

विवरण	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	
			अनुमान	यथार्थ
कुल राजस्व	४१३९३	४९८९१	५७५८९	६१५४७
कर राजस्व	३५५९५	४२१०९	५१०५९	५५३८०
गैर कर राजस्व	४९९१	६०८६	५५३०	५५३१
साँवा फिर्ता	२०८	१३७०	१०००	२९४
अन्य	५९९	३२६	०	३४२
वैदेशिक अनुदान	३८२७	३९५४	१०६९०	४०८२
वैदेशिक ऋण	२५६२	३३२३	१९५७२	५९०२
आन्तरिक ऋण	४२४२	८७५९	१११००	८७५३
कुल आय	५२०२४	६५९२७	९८९५१	८०२८४
चालू खर्च	३३९४१	३७९२९	६१७१६	५१८६२
पूँजीगत खर्च	८८८४	१२३२५	३११९४	२०८७५
वित्तीय खर्च	१०३३१	१०६४७	११९८२	१०९८८
कुल व्यय	५३१५६	६०९०१	१०४८९२	८३७२५
बचत(न्यून)	-११३२	५८२६	-५९४१	-३४४१

कुल खर्चमा चालू खर्च, पूँजीगत खर्च र वित्तीय खर्चको अनुपात क्रमशः ६१.९४, २४.९३ र १३.१३ प्रतिशत रहेको छ। जसलाई चित्रमा देखाइएको छ। सरकारी खर्चको ठूलो हिस्सा चालू खर्चले ओगटेको छ। आर्थिक वर्ष २०७१/७२ को तुलनामा २०७३/७४ मा राजस्व ४८.६९ प्रतिशत बढेको र चालू खर्च ५२.८० प्रतिशत वृद्धि भएकोले चालू खर्चमा मितव्ययिता ल्याउनुपर्दछ।

४. **सरकारी खर्च गर्ने क्षमता** - सरकारले प्रत्येक वर्ष राजस्व अनुमानकै हाराहारीमा असुली गरे पनि बजेट अनुमानको तुलनामा ७३ देखि ८६ प्रतिशतसम्म खर्च भएकोले सरकारी स्रोतसाधनको उपयोग क्षमता कम रहेको, बजेट अनुमान दक्षतापूर्ण नरहेको स्थिति देखिन्छ। सरकारी राजस्व र खर्चको विगत वर्षको स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	विनियोजन बजेट		प्रतिशत	पूँजीगतखर्च			राजस्व		प्रतिशत
	अनुमान	यथार्थ		अनुमान	यथार्थ	प्रतिशत	अनुमान	यथार्थ	
२०७१/७२	६१८१०	५३१५६	८६.००	११६७५	८८८४	७६.०९	४२४७५	४१३९३	९७.४५
२०७२/७३	८१९४७	६०९०१	७३.३४	२०८८८	१२३२५	५९.००	५०९९६	४९८९२	९९.३९
२०७३/७४	१०४८९२	८३७२५	७९.८२	३११९४	२०८७५	६६.९२	५७५८९	६१५४७	१०६.८७

५. **खर्च शीर्षकगत विश्लेषण** - प्रमुख शीर्षकगत खर्च विवरण र सोको विश्लेषणबाट देखिएका व्यहोरा देहायवमोजिम रहेका छन्ः

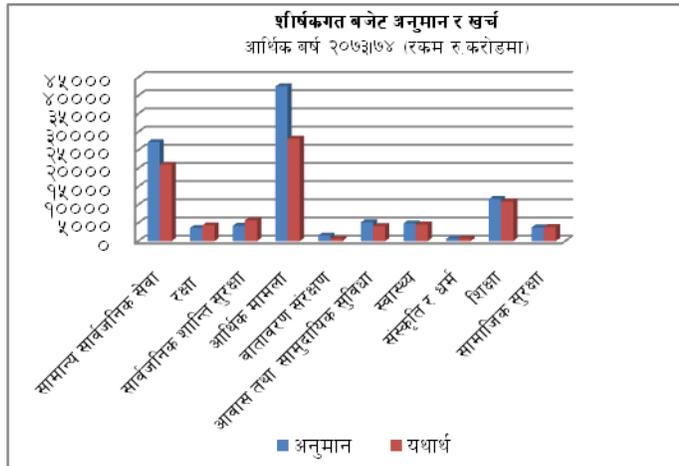
(रु. लाखमा)

खर्च शीर्षकको नाम	२०७१/७२ को यथार्थ खर्च	२०७२/७३ को यथार्थ खर्च	२०७३/७४			
			वार्षिक अनुमान	खर्च	अनुमानको तुलनामा खर्च प्रतिशत	कुल खर्चको तुलनामा शीर्षकगत खर्च प्रतिशत
चालू तर्फ		३७१२९४९	६१७१६४१	५१८६१६१	८४.०३	१००
पारिश्रमिक सेवा	८८५४३२	८९२६८२	१३२३३१७	११८८३५४	८९.८०	२२.९१

खर्च शीर्षकको नाम	२०७१/७२ को यथार्थ खर्च	२०७२/७३ को यथार्थ खर्च	२०७३/७४			
			वार्षिक अनुमान	खर्च	अनुमानको तुलनामा खर्च प्रतिशत	कुल खर्चको तुलनामा शीर्षकगत खर्च प्रतिशत
सेवा निवृत्त सुविधाहरु	३४४०११	३५७६२४	५८०२०५	४७६२२८	८२.०८	९.१८
कार्यक्रम सम्बन्धी खर्च	१४९४७९	१९७७३	३९४८७३	२४६६०२	६२.४५	४.७६
वैदेशिक ऋणको व्याज	३०३४२	१८६१४७	५३६०९	३२६३५	६०.८८	०.६३
आन्तरिक ऋणको व्याज	६२२९०	५०३३५०	१७३२८४	६७६०२	३९.०१	१.३०
स्थानीय तहलाई अनुदान	३२९९८०	३३८५८४	४९७८५०	५४७३६९	१०९.९५	१०.५५
सामाजिक सेवा अनुदान	१२४२७३४	१८५२	२११४६२४	१८९०१११	८९.३८	३६.४५
सामाजिक सुरक्षा	१४१५७०	१९०१९२	३५६३७१	३७६१६१	१०५.५५	७.२५
पूँजीगत तर्फ		१२३२५१४	३११९४६३	२०८७४८३	६६.९२	१००
सवारीसाधन	२७३३	२११९७	३०५४७	६७३४	२१९.७७	३.२२
मेसिनरी औजार	५१६४४	५१५३२	१०८३१७	७७०४३	७१.१३	३.६९
सार्वजनिक निर्माण	६४९९०३	८८६६४८	१८०१९९०	१५१४५५२	८४.०५	७२.५५
वित्तीय व्यवस्था		१०६४६७०	११९८१०९	१०९८८३३	९१.७१	१००
ऋण लगानी	२८३३९०	२४८१६६	५३६४४६	२९०००९	५४.०६	२६.३९
शेयर लगानी	१०५१०४	१२७००८	२२६९०५	१९६१७८	८६.४६	१७.८५
वैदेशिक ऋण सांवा भुक्तानी	१७०२७९	१८६१४७	२५४६७१	२२७०३२	८९.१५	२०.६६
आन्तरिक ऋणको सांवा भुक्तानी	४७४३००	५०३३४९	१८००८७	३८५६१४	२१४.१३	३५.०९

५.१ सरकारी बजेटको प्रमुख हिस्सा कर्मचारी तलब भत्ता तथा सेवा निवृत्तको सुविधामा खर्च भएको देखिन्छ । यस्तो हिस्सा यस वर्ष कुल खर्चको २२.९१ प्रतिशत रहेको छ । यस्ता खर्च स्थानीय तह र अन्य निकाय समिति एवं बोर्डलाई प्रदान गरिने चालु अनुदानबाट समेत व्यहोरिने गरेको देखिन्छ । कुल खर्चमा ती निकायलाई दिने चालु अनुदानको हिस्सा १०.५५ प्रतिशत रहेबाट कुल खर्चमा कर्मचारी पारिश्रमिक तथा सेवा निवृत्त सुविधाको हिस्सा अभै बढी रहेको छ ।

५.२ क्षेत्रगत बजेट विश्लेषण अध्ययन गर्दा पूर्वाधार निर्माणलगायतका खर्च आर्थिक मामिला र सेवा प्रवाहलगायतका खर्च र शिक्षा स्वास्थ्य र सेवा प्रवाहसँग सम्बन्धित खर्च अनुमानभन्दा घटेको तर रक्षा, सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा खर्च अनुमानको तुलनामा बढेको देखिन्छ । पूर्वाधार तथा सेवा प्रवाहमा खर्च घट्नु तथा रक्षा र शान्ति सुरक्षामा खर्च बढ्नु उपयुक्त होइन ।

१.१ कुल चालु खर्चमा स्थानीय तह अनुदान १०.५५, सामाजिक सेवा अनुदान ३६.४५ र सामाजिक सुरक्षा अनुदान ७.२५ समेत

५४.२५ प्रतिशत निशर्त तथा सशर्त अनुदानमा खर्च हुने गरेको देखिन्छ । उक्त सबै अनुदान चालु खर्चमा लेखाङ्कन गरिने तर पूँजीगत प्रयोजनमा समेत खर्च गरिने हुँदा चालु तथा पूँजीगत खर्च यथार्थपरक नहुने अवस्था छ । सम्बन्धित निकाय, समिति र संस्थालाई अनुदान प्रदान गरेपश्चात् उपयोग नभए पनि खर्च देखाउनुपर्ने अवस्था विद्यमान छ । समिति, बोर्डलाई पूँजीगत प्रयोजनको लागि दिएको अनुदान रु.१ खर्ब २४ अर्ब ५७ करोड चालु खर्चतर्फ लेखाङ्कन गरेबाट उल्लिखित पूँजीगत खर्च पनि यथार्थपरक छैन ।

५.३ पूँजीगततर्फ सवारीसाधन खरिदको लागि यो वर्ष रु.३ अर्ब ५ करोड ४७ लाख विनियोजन भएकोमा रकमान्तरबाट २१९.७७ प्रतिशत थप गरी रु.६ अर्ब ७१ करोड ३४ लाख बजेट कायम गरेको छ । सवारीसाधन खर्चको विश्लेषण गर्दा २०६९/७० मा रु. १ अर्ब १७ करोड खर्च भएकोमा ५ वर्षको अवधिमा ६ गुणा वृद्धि भएको छ । उक्त रकमबाहेक विभिन्न आयोजनाहरुमा कन्टिन्जेन्सीबाट खरिद गरेको तथा निर्माण ठेक्कामा समावेश गरी खरिद गरेको खर्च रु.७१ करोड ४९ लाखसमेत रु.७ अर्ब ४२ करोड ७५ लाख खर्च भएको छ । यसप्रकारका अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

५.४ यस वर्ष आन्तरिक ऋण साँवा भुक्तानीमा रु.१८ अर्ब ८७ लाख विनियोजन भएकोमा रु.३८ अर्ब ५६ करोड (२१४.१३ प्रतिशत) बढी खर्च भएको छ। वैदेशिक तथा आन्तरिक ऋणको साँवा भुक्तानी तालिकाअनुसार बजेट व्यवस्था गरी खर्च गर्ने व्यवस्था अवलम्बन नहुँदा वर्षान्तमा बजेट सन्तुलन मिलाउन यस्ता खर्चहरू घटी बढी हुने गरेको देखिन्छ। जुन बजेट सिद्धान्तअनुकूल नभएकोले बजेट व्यवस्था गरी खर्च गर्नुपर्दछ।

६. **राजस्व बक्यौता** - राजस्व बक्यौता बढ्दै गएको छ। गत वर्ष यस्तो बक्यौता रु १ खर्ब ३२ अर्ब १८ करोड रहेकोमा यस वर्ष २२ प्रतिशत वृद्धि भई रु.१ खर्ब ६१ अर्ब १६ करोड पुगेको छ। सोमध्ये भाखा नाघेको साँवा ब्याजमात्र रु ६५ अर्ब २३ करोड रहेको छ। उक्त रकममा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रु.३० अर्ब ९८ करोड, खानेपानी संस्थानको रु.४ अर्ब ५० करोड, काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डको रु.३ अर्ब ३५ करोड प्रमुख देखिन्छ।

पूँजीगत लाभकर र अन्य सम्भावित कर चुहावट र छली विरुद्ध कर निर्धारणमा ढिलाइ हुँदा राजस्व असुल नभएको अवस्था छ। निर्धारित करको असुलीमा तदारुकता देखिएको छैन। फलस्वरूप आन्तरिक राजस्व विभागअन्तर्गत २०७३/७४ सम्म कर बक्यौता रु.७९ अर्ब ४० करोड रहेको छ। उक्त बक्यौतामध्ये रु.४२ अर्ब १५ करोड (५३ प्रतिशत) सम्बन्धमा पुनरावेदनमा गएको देखिन्छ। सबै बक्यौता असुलीको लागि कानूनबमोजिम कारवाही गरी बक्यौता असुलीमा प्रभावकारिता ल्याउनुपर्दछ।

■ सार्वजनिक हिसाबको यथार्थता

७. **सञ्चितकोष** - महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले पेस गरेको सञ्चित कोषको विवरणअनुसार गत वर्ष ऋण लगानी फिर्ता रु.१३ अर्ब ६९ करोड ४० लाख रहेकोमा यो वर्ष रु.२ अर्ब ९४ करोड २ लाख रहेको छ। सोमध्ये नेपाल विद्युत प्राधिकरणले रु.१ अर्ब ६७ करोड साँवा फिर्ता गरेको छ। वैदेशिक ऋण गत वर्षभन्दा ४२.७६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ र वैदेशिक अनुदान गत वर्षभन्दा ६.४६ प्रतिशतले घटेको छ। यस सम्बन्धमा देखिएका अन्य व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

७.१ नेपाल सरकारले सरकारी लेखा नगद आधारमा लेखाङ्कन गर्ने गरेको छ। तर सञ्चित कोषको वार्षिक मौज्जात ऋणात्मक देखाएको छ। गत वर्षसम्म सरकारको मौज्जात रु.२२ अर्ब ६५ करोड १६ लाख ऋणात्मक भएकोमा यो वर्ष रु.४८ अर्ब ६१ करोड ऋणात्मक हुन गई रु.७१ अर्ब २६ करोड १६ लाख ऋणात्मक मौज्जात रहेको छ। नगदमा आधारित प्रणाली अवलम्बन गरी तयार गरेको वित्तीय विवरणमा ऋणात्मक मौज्जात देखिँदा वित्तीय विवरणले यथार्थता चित्रण गरेको देखिँदैन। सो सम्बन्धमा हिसाब मिलान हुनुपर्दछ।

७.२ सञ्चित कोषको आर्थिक विवरणमा बाह्य ऋण रु.३९ अर्ब १५ करोड ४५ लाख देखाएको छ। नेपाल राष्ट्र बैङ्कले प्रस्तुत गरेको केन्द्रीय ट्रेजरी हिसाबमा वैदेशिक ऋण प्राप्त रु.४७ अर्ब ८० करोड ६५ लाख देखाएको छ। महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले प्रस्तुत गरेको सञ्चित कोषको आर्थिक विवरण र नेपाल राष्ट्र बैङ्कले प्रस्तुत गरेको केन्द्रीय ट्रेजरी हिसाबमा वैदेशिक ऋण प्राप्त रु.८ अर्ब ६५ करोड २० लाख फरक पर्नाको कारण यकिन गरी हिसाब मिलान गर्नुपर्दछ।

७.३ सञ्चित कोषको आर्थिक विवरणमा वैदेशिक अनुदान रु.४० अर्ब २६ करोड ५५ लाख आम्दानी देखाएको छ। यस्तै नेपाल राष्ट्र बैङ्कले यो वर्ष रु.१४ अर्ब ४७ करोड ६८ लाख अनुदान प्राप्त भएको देखाएको छ। यसरी सञ्चित कोषले देखाएको (प्रत्यक्ष अनुदान र वस्तुगत सहायता बाहेक) र नेपाल राष्ट्र बैङ्कको अनुदान प्राप्त हिसाबको रु.१७ अर्ब ४५ करोड ५५ लाख फरक देखिएकोले हिसाब मिलान हुनुपर्दछ।

७.४ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले सञ्चित कोषको हिसाबको ढाँचा तयार गरी महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत गराएको छैन। उक्त हिसाबमा उल्लिखित रकम कलमहरू प्रमाणित गर्ने अनुसूची र सोबमोजिमका सहायक खाताहरूसमेत अद्यावधिक रहेको पाइएन। तसर्थ कार्यालयले प्रचलित ऐन, नियम एवं असल अभ्यासलाई आधार लिई सञ्चित कोषको ढाँचा तयार गरी स्वीकृत गराउनुपर्दछ।

८. **नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान** - नेपाल लेखामान बोर्डले तयार गरेको नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान लागू गर्न नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाले २०७० भाद्र २८ मा निर्णय गरेको छ। बहुराष्ट्रिय कम्पनी, उत्पादनमूलक कम्पनी र कम्तीमा रु ५ अर्ब चुक्ता पुँजी भएका बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाबाहेकका राज्यका स्वामित्व भएका सूचीकृत प्रतिष्ठानहरूले सन् २०१४/१५, सबै वाणिज्य बैङ्क एवं प्रतिष्ठानहरूले सन् २०१५/१६ र बाँकी सबै कम्पनी तथा प्रतिष्ठानहरूले सन् २०१६/१७ देखि नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान लागू गर्नुपर्नेमा संगठित संस्थाहरूले हालसम्म

लागु गरेका छैनन् । सञ्चालनमा रहेका २८ वाणिज्य बैङ्कमध्ये २७ वाणिज्य बैङ्कले सोअनुसार वित्तीय विवरण तयार नगरेको कारणले वित्तीय विवरणमा लेखापरीक्षकले कैफियतसहितको राय दिएको अवस्थामा समेत नेपाल राष्ट्र बैङ्कले उक्त वाणिज्य बैङ्कलाई लाभांश प्रदान गर्न अनुमति प्रदान गरेको देखिन्छ ।

यस सन्दर्भमा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय, नेपाल राष्ट्र बैङ्क, बीमा समिति, धितोपत्र बोर्ड जस्ता नियमनकारी निकायहरूले गर्ने अनुगमन फितलो देखिएको छ ।

९. **बैङ्क हिसाब** - नेपाल पर्यटन बोर्डको २०७१/७२ को सेस्ताअनुसार एक बैङ्कमा रु.११ करोड ५१ लाख मौज्जात देखाएकोमा बैङ्क विवरणअनुसार रु.५२ लाखमात्र मौज्जात रहेको छ । अर्को बैङ्कमा सेस्ताअनुसार रु.३८ करोड ६३ लाख मौज्जात देखाएकोमा बैङ्क विवरणसम्म राखेको छैन । यस सम्बन्धमा यकिन गरी टुङ्गो लगाउनुपर्दछ ।
१०. **सुन चाँदीको गुणस्तर** - नेपाल राष्ट्र बैङ्कमा रहेको मौज्जात सुन २ हजार ६१५ किलोग्राम र चाँदी १ लाख २६ हजार १९० किलो ग्रामको अभिलेख शुद्धताको मात्राअनुसार टच नम्बरसहित राख्नुपर्नेमा कुल मौज्जातको तौल परिमाण र रकममात्रको विवरण राखेको छ । सुन चाँदीको भौतिक परीक्षण गरेको छैन ।
११. **सहायक ऋण सम्झौता** - नेपाल विद्युत प्राधिकरणले २०७३/७४ सम्म नेपाल सरकारसँग सहायक ऋण सम्झौता गरी विभिन्न दातृ निकाय, विदेशी बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासँग लिएको रु.१ खर्ब १० अर्ब ६८ करोडको भुक्तानी दिनुपर्ने ब्याज रु.३५ अर्ब ५८ करोड रहेकोमा यो वर्ष रु १ अर्ब ७५ करोड भुक्तानी गरी रु.३७ अर्ब ३८ करोड बाँकी देखाएको छ । ऋण तथा ब्याज हिसाव अद्यावधिक गरेको छैन ।

■ वैदेशिक सहायता परिचालन

१२. **प्राप्ति तथा उपयोग** - यो वर्ष वैदेशिक अनुदान रु.१ खर्ब ६ अर्ब ९० करोड र वैदेशिक ऋण रु.१ खर्ब ९५ अर्ब ७२ करोडसमेत रु.३ खर्ब २ अर्ब ६२ करोड प्राप्त गरिने अनुमान रहेकोमा वैदेशिक अनुदानतर्फ रु.४० अर्ब ८२ करोड र वैदेशिक ऋणतर्फ रु.५९ अर्ब २ करोड समेत रु.९९ अर्ब ८४ करोड खर्च भएको देखियो । बजेट अनुमानको तुलनामा यो वर्ष वैदेशिक अनुदान ३८.१७ प्रतिशत र वैदेशिक ऋणतर्फ ३०.१५ प्रतिशत खर्च भई समग्रमा ३२.९८ प्रतिशत वैदेशिक सहायता उपयोग भएको छ । वैदेशिक सहायतामध्ये तालिम, अध्ययन भ्रमण, सवारीसाधन र परामर्शमा बढी खर्च भएको छ । अन्य व्यहोरा निम्नानुसार छन् :
- १२.१ दातागत रुपमा विश्लेषण गर्दा ३३ दाताबाट अनुदानतर्फ रु.४० अर्ब २७ करोड र ऋणतर्फ रु.३९ अर्ब १५ करोड सहायता प्राप्त गर्ने सम्झौता भएको छ । उल्लिखित तथ्याङ्कको अतिरिक्त स्वीट्जरल्याण्ड, जर्मनी, जापान र अन्य द्विपक्षीय संस्था १३ समेतबाट रु.५ अर्ब ४३ करोड २६ लाख अनुदान र रु.५५ करोड ऋण समेत रु.५ अर्ब ९८ करोड २६ लाख प्राप्त हुने सम्झौता भएकोमा उक्त अनुदान तथा ऋण प्राप्त हुन सकेन । दातासँग समन्वय गरी सम्झौता भएको अनुदान प्राप्तिमा ध्यान दिनु जरुरी छ ।
- १२.२ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट उपलब्ध विवरणअनुसार २०७३/७४ मा ५० प्रतिशतभन्दा न्यून अनुदान तथा ऋण उपयोग गर्ने मन्त्रालयको अवस्था निम्नानुसार रहेको छ:

(रु.लाखमा)

मन्त्रालय	अनुदान			ऋण			जम्मा		
	शुरु बजेट	प्राप्ति	प्रतिशत	शुरु बजेट	प्राप्ति	प्रतिशत	शुरु बजेट	प्राप्ति	प्रतिशत
अर्थ मन्त्रालय	२२६४३	८९५७	३९.५६	-	-	०.००	२२६४३	८९५७	३९.५६
उद्योग मन्त्रालय	८४८३	२११	२.४८	१२०३	१६९	१४.४	९६८६	३८०	३.९२
ऊर्जा मन्त्रालय	२९९२	१८२	६.०९	३२३३७	७५८	२.३४	३५३२९	९४०	२.६६
गृह मन्त्रालय	२४३२३	१११६	४.५९	-	-	०.००	२४३२३	१११६	४.५९
वाणिज्य मन्त्रालय	७४८७	११३८	१५.२०	३१४६	३१०	९.८६	१०६३३	१४४८	१३.६२
रक्षा मन्त्रालय	१२२४२	५३१५	४३.४	१०३५३२	५२०९९	५०.३२	११५७७४	५७४१३	४९.५९
युवा तथा खेलकूद मन्त्रालय	१२०	३४	२८.३३	-	-	०.००	१२०	३४	२८.१४
जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय	३४५३१	१०४४९	३०.२६	५५०९	१६१६	२९.३४	४००४०	१२०६६	३०.१३
सहरी विकास मन्त्रालय	३०००	१४४८	४८.२	-	-	०.००	३०००	१४४८	४८.२६
सिँचाई मन्त्रालय	११३०५	१२८७०	११३.८	७२०२६	२८६१६	३९.७३	८३३३१	४१४८६	४९.७८
राष्ट्रिय योजना आयोग	६५०	१८	२.७६	-	-	०.००	६५०	१८	२.७६
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	३६८०४३	७६११८	२०.६८	३९३७९४	१४४३६२	३६.६६	७६११८	२२०४८०	२८.९४
अर्थ मन्त्रालय वित्तीय व्यवस्था	२७२३१	१२६६८	४६.५२	४३३६१८	६९९५६	१६.१३	४६०८४९	८२६२४	१७.९३

उल्लिखित तथ्याङ्कको आधारमा उर्जा मन्त्रालयले २.६६, राष्ट्रिय योजना आयोगले २.७६, उद्योग मन्त्रालयले ३.९२ र गृह मन्त्रालयले ४.५९ प्रतिशत वैदेशिक सहायता परिचालन गरेका छन् । वैदेशिक सहयोगको उपयोग क्षमतामा आएको ह्रासको प्रत्यक्ष असर विकास निर्माण र सेवा प्रवाहमा परेको छ । अतः जिम्मेवार निकायका पदाधिकारीले समयमा दातासँग समन्वय गरी स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालन गर्नुपर्दछ ।

- १२.३ अर्थ मन्त्रालयबाट प्रकाशित विकास सहायता प्रतिवेदन, २०७४ अनुसार भूकम्पपछिको पुनःनिर्माणको लीग नेपालमा भएको अन्तर्राष्ट्रिय दातृ सम्मेलनमा विभिन्न विकास साभेदार र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबाट ४ अर्ब १० करोड ९५ लाख अमेरिकी डलर सहायता उपलब्ध गराउने प्रतिबद्धता जनाए पनि २ अर्ब ७१ करोड ७४ लाख अमेरिकी डलर (६६ प्रतिशत) बराबरको सहायता दिने सम्झौता भएको छ । वैदेशिक सहायता परिचालन सम्बन्धमा क्षेत्रगत मन्त्रालय र दाताबीचको कार्यसम्पादन र अभिलेख प्रणालीमा सुधार हुनुपर्दछ ।
- १२.४ वैदेशिक सहायता परिचालनसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गरे पनि एकद्वार प्रणालीबाट प्राप्त, एवं परिचालन गर्न सकिएको छैन । सहायतामध्ये ७३ प्रतिशत राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमार्फत र बाँकी २७ प्रतिशत राष्ट्रिय बजेट प्रणाली बाहिरबाट परिचालन भएको छ । जसले गर्दा अनुगमन पक्ष कमजोर हुने र राष्ट्रिय आवश्यकता बाहिर वैदेशिक सहायता परिचालन हुने अवस्था देखिएको छ । पुँजी, ज्ञान र प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने दृष्टिकोणले वैदेशिक सहायता आवश्यक पर्ने भए पनि यसको कार्यान्वयन र उपयोगको पक्षमा अपेक्षाकृत सुधार हुन सकेको छैन । तसर्थ सहायतालाई एकद्वार प्रणालीमा आवद्ध गरी गैरसरकारी संघसंस्थाले समेत वैदेशिक सहायताको रकम खर्च गर्दा राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमार्फत प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा खर्च गर्नुपर्दछ ।
१३. **प्राविधिक सहायता** - बजेट वक्तव्यसाथ व्यवस्थापिका-संसदमा पेस गरेको प्राविधिक तथा अन्य सहायता सम्बन्धी विवरणमा २३ मन्त्रालय/निकायअन्तर्गत १३३ संझौतामा रु.२५ अर्ब ५५ करोड ४० लाख प्राविधिक सहायता प्राप्त हुने उल्लेख छ । आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १४(२) अनुसार प्राविधिक सहायतासम्बन्धी विवरण केन्द्रीय आर्थिक विवरणमा समावेश गर्नुपर्नेमा नगरेकोले सरकारको समग्र आयव्ययको चित्रण हुन सकेको छैन । सार्वजनिक लेखा समितिबाट प्राविधिक सहायताको लेखापरीक्षण गराउन निर्देशन दिएकोमा ती सहायताको आर्थिक विवरण एवं सेस्ता पेस गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन ।

■ बजेट अनुशासन

१४. **स्रोतको यथार्थता** -आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम १९(३) अनुसार आवधिक योजनाको लक्ष्य, नीति र राष्ट्रिय योजना आयोगको मार्गदर्शनलाई ध्यानमा राखी आर्थिक स्रोत दृष्टिगत गरी बजेट बनाउनुपर्ने व्यवस्था छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त सञ्चित कोषको हिसाबबाट २०७२।७३ को अन्तमा उक्त कोषमा रु.२२ अर्ब ६५ करोड ऋणात्मक नगद मौज्जात रहेकोमा बजेट तर्जुमा गर्दा गत वर्षको नगदबाट रु.५९ अर्ब ४१ करोड जुटाइने उल्लेख छ । यसले गर्दा बजेटको स्रोत अनुमानको तथ्याङ्कमा नै रु.८२ अर्ब ६ करोड फरक परेकोले बजेट तर्जुमा गर्दा पर्याप्त ध्यान दिनुपर्दछ ।
१५. **स्रोत सुनिश्चितता** -आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को ३५.२ मा खर्च स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित खर्च शीर्षकमा पर्छ भने मात्र अधिकार प्राप्त अधिकारीले रकम खर्च गर्ने निकासा दिन सक्ने व्यवस्था छ । यससम्बन्धी केही व्यहोरा निम्न छन्:
- १५.१ अर्थ मन्त्रालयले २०७३।७४ मा एकमुष्ट रुपमा विनियोजन भएको अर्थ विविध शीर्षकबाट विभिन्न मन्त्रालय तथा आयोजनाहरुको मागको आधारमा रु.३२ अर्ब ५५ करोड ५९ लाख निकासा दिएको छ । विनियोजन ऐन तथा आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ विपरीत एक बजेट उपशीर्षकमा एकमुष्ट रुपमा रकम विनियोजन गरी स्रोत सुनिश्चितताअन्तर्गत पटके निर्णयका आधारमा अन्य बजेट उपशीर्षकहरुमा निकासा खर्च लेखेको देखियो ।

बजेट सिद्धान्तविपरीत स्रोत सुनिश्चितताअन्तर्गत विभिन्न मन्त्रालय तथा निकायलाई रकम तोकेर काम गराउदै जाने र खर्चको लागि बजेट सुनिश्चित हुने व्यहोराको पत्र दिएको देखिन्छ । बजेट अख्तियारी र कार्यक्रम स्वीकृतिबेगर यस्तो रकमबाट ठेक्का व्यवस्थापन गरी काम गराएको देखिन्छ । विद्यमान कानूनमा स्रोत सुनिश्चितता दिएर काम गराउने व्यवस्था छैन । स्रोत सुनिश्चितता अन्तर्गतका अधिकांश निकायका कार्यक्रम आषाढको अन्तिम हप्ता स्वीकृत भएको र अख्तियारी दिई खर्च गरेको देखिन्छ । अर्थ मन्त्रालयले

बजेट सिद्धान्तविपरीत आर्थिक वर्षको अन्त्यमा खर्चको सुनिश्चितता दिएको रकमबाट उपलब्धि प्राप्त भए नभएको सुनिश्चित गर्न सकिएन ।

१५.२ सञ्चालित कार्यक्रमको अवस्था अनुगमन गरी आवश्यकताको आधारमा बजेट खर्च गर्नु पर्नेमा वर्षान्तमा आयोजना तथा कार्यक्रमको बचतलाई रकमान्तरलगायतका प्रक्रियाबाट कोष, बोर्ड समिति संस्थालाई रु.२४ अर्ब २६ करोड ६८ लाख ट्रान्सफर खर्च देखाई खर्चको आकार वृद्धि गरेको छ । बजेट सन्तुलन मिलाउन वर्षान्तमा खर्च गर्नु मनासिब भएन ।

१५.३ सडक विभागले २०७४।२।२८ मा मातहतका निकायलाई परिपत्र गरी सालवसाली रूपमा सञ्चालनमा रहेका सडकको लागि २०७४।७५ मा स्थानीय तहमा बजेट विनियोजन भएको हुँदा ती बजेट उपशीर्षकका सम्पूर्ण सडक २०७३।७४ मा फरफारक गरी कुनै दायित्व बाँकी नराख्न निर्देशन दिएकोमा स्रोत सुनिश्चितता एवं बहुवर्षीय सम्झौता गर्ने सहमति लिएका यस्ता योजनाहरुमा रु.२३ अर्ब २३ करोड ६० लाख दायित्व सिर्जना भएको छ ।

१६. **वर्षान्तमा अख्तियारी** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३२(२) मा वार्षिक कार्यक्रम र खर्च गर्ने अख्तियारी आर्थिक वर्ष शुरु भएको १५ दिनभित्र सम्बन्धित कार्यालयमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष सिँचाइ, खानेपानी, सहरी विकास र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय अन्तर्गतका इकाईलाई २०७४ आषाढ महिनामा रु.२३ अर्ब ४ लाख थप गरी अख्तियारी दिएको छ ।

यो वर्ष शिक्षा विभागले मातहत कार्यालयलाई रु.८९ अर्ब ११ करोड ८४ लाखको अख्तियारी पठाएकोमध्ये रु.२ अर्ब ५१ करोड २५ लाखको अख्तियारी २०७४ आषाढमा पठाएको छ । ढिलो अख्तियारी पठाएको कारण विद्यालयको भौतिक सुविधा विस्तार कार्यक्रम प्रभावित भएको छ ।

महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको एकल कोष खाताअनुसार यो वर्षको कुल पुँजीगत खर्च रु.२ खर्ब ८ अर्ब ६७ करोडमध्ये आषाढ महिनामा मात्र रु.८८ अर्ब ३४ करोड (४२.३३ प्रतिशत) खर्च भएको देखिन्छ ।

१७. **वर्षान्तको खर्च** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३ मा आर्थिक वर्ष समाप्त हुनु अगावै आषाढ २५ गते खाताबन्दी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष रु.१० खर्ब ४८ अर्ब ९२ करोड बजेट विनियोजन भई रु.८ खर्ब ३१ अर्ब १५ करोड खर्च भएकोमा आषाढ महिनामा मात्र रु.२ खर्ब ३१ अर्ब ३९ करोड (२७.८३ प्रतिशत) खर्च भएको छ । खर्चमध्ये आषाढ २५ देखि ३१ गतेसम्म रु.१ खर्ब १७ अर्ब ९ करोड यथार्थ खर्च भएको छ । उक्त रकम कुल खर्चको १४.०८ प्रतिशत रहेको छ । कुल बजेटमध्ये २०७४ आसाढ २५ गतेपछि रु.२४ अर्ब २७ करोड रकमान्तर गरी विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकमा थप गरेको छ । यसरी कुल बजेटको २.३२ प्रतिशत आषाढको अन्तिम हप्तामा रकमान्तर गरेको देखिन्छ । कानूनी व्यवस्थाविपरीत आर्थिक वर्षको अन्तिम अवधिमा खर्च गर्नु मनासिब देखिएन ।

१८. **बजेटभन्दा बढी खर्च** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५(२) मा खर्च गर्ने वा खर्चको निकास दिने अधिकारीले रकम स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित खर्च शीर्षकमा पर्छ र खर्च गर्न बाँकी छ भने मात्र खर्चको निकास दिनुपर्ने उल्लेख छ । नियमावलीको व्यवस्थाविपरीत विभिन्न उपशीर्षकमा बजेटभन्दा रु.९६ करोड ५५ लाख बढी खर्च लेखेको पाइयो । एकल कोष प्रणाली लागु भएको अवस्थामा विनियोजन बजेटभन्दा बढी हुने गरी निकास दिनु र खर्च लेख्नु विनियोजन ऐनविपरीत देखिन्छ ।

१९. **रकमान्तर** - रकमान्तर सम्बन्धी व्यहोरा देहायअनुसार छनः

१९.१ विनियोजन ऐन, २०७३ मा नेपाल सरकारले एक शीर्षकबाट सो शीर्षकमा विनियोजित रकमको दश प्रतिशतमा नबढ्ने गरी कुनै अर्को शीर्षकमा रकमान्तर गरी निकास र खर्च जनाउन सक्ने व्यवस्था छ । अर्थ मन्त्रालयले रकमान्तर गर्दा ६९२ उप शीर्षकमा रु.७ खर्ब ५ अर्ब ५६ करोड बजेट विनियोजन भएकोमा रु.२ खर्ब ९० अर्ब ५ करोड रकमान्तर गरी थप गरेको छ । कानूनले तोकेको सीमाभित्र रही रकमान्तर गर्नुपर्नेमा अर्थ मन्त्रालयले सो व्यवस्थाविपरीत कुनै शीर्षकमा २१ गुणासम्म रकमान्तर गरेबाट बजेट अनुशासनको पालना भएको देखिएन । अनुदान संख्या ५०१ (वित्तीय व्यवस्था) देखि ६०२ (अर्थ विविध) मा विनियोजन भएको बजेट रकमान्तर गर्न उक्त हद नलाग्ने उल्लेख गरी सोही प्रवधानअन्तर्गत बजेट शीर्षक ६०२ मा अन्य बजेट शीर्षकबाट जतिसुकै रकम पनि रकमान्तर गरेर ल्याउने र सो शीर्षकबाट पुनः अन्य शीर्षकमा जतिसुकै पनि रकमान्तर गर्ने गरेबाट उपर्युक्त स्थिति देखिएको छ ।

बजेट अनुमान गर्दा पहिचान गर्न सकिने विषयहरु जस्तै निर्वाचन हुने सम्बन्धमा स्पष्टता रहेको, रक्षा मन्त्रालयअन्तर्गत नेपाली सेनालाई हवाईजहाज खरिद गर्नुपर्ने अवस्था रहेकोमा बजेट विनियोजन नै गरेको देखिएन । यसबाट संसदले पारित गरेको सेवा वा कार्यको बदला अन्य प्रयोजनमा खर्च गरी वित्तीय अनुशासन प्रभावित भएको छ । तसर्थ उक्त कानुनी व्यवस्थामा पुनरावलोकन हुनुपर्दछ ।

- १९.२ आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा ८ मा विनियोजन ऐनमा कुनै एक वा एकभन्दा बढी शीर्षकमा बजेट बचत हुने भएमा तोकिएको सीमाभित्र रही अर्को शीर्षकमा अर्थ मन्त्रालयले रकमान्तर गर्न सक्ने व्यवस्था छ । अर्थ मन्त्रालयले यो वर्ष बजेट उपशीर्षक नं. ६०२१०६४ भैपरी आउने विकास कार्यक्रममा खुद बजेट रु.१६ करोड ५३ लाख ऋणात्मक हुने गरी रकमान्तर गरेको देखियो ।
- १९.३ प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयमा राष्ट्रिय पुनर्निर्माण कोषको लागि रु.८३ अर्ब ८३ करोड बजेट विनियोजन गरेकोमा रकमान्तरबाट रु.५१ अर्ब ३८ करोड थप गरेको तथा रु.२२ अर्ब ६३ करोड घटाई खुद बजेट रु.१ खर्ब १२ अर्ब ५८ करोड कायम भएकोमा रु.४९ अर्ब ६९ करोडमात्र निकासी भएको छ । शुरु बजेट नै खर्च नहुने अवस्थामा रकमान्तर गरी थप गरेको र पुनः घटाई कायम गरेको बजेटसमेत खर्च नभएकोले बजेट विनियोजन र रकमान्तर औचित्यपूर्ण देखिएन ।

कानून र बजेट सिद्धान्तविपरीत वर्षान्तमा रकमान्तर गर्ने कार्यमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ ।

२०. **अनुत्पादक खर्च** – खर्च रकम वर्गीकरण र व्याख्याअनुसार विविध खर्चबाट मनोरञ्जन, चियापान, भोज, कार्यालय सुरक्षा, अतिथि सत्कारलगायतमा खर्च व्यहोर्ने व्यवस्था छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट पेस भएको आर्थिक विवरणअनुसार विविध खर्चमा रु.१ अर्ब १६ करोड ५० लाख बजेट विनियोजन भएकोमा ५९६ प्रतिशत वृद्धि गरी रु.६ अर्ब ९४ करोड ४१ लाख खर्च भएको छ । यसप्रकारको अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्नेमा थप रकमान्तर गरी खर्च गर्नु मनासिब देखिएन ।
२१. **स्वास्थ्यकर कोष** - सुर्तीजन्य पदार्थको अन्तःशुल्कबाट २०७२।७३ मा रु.८ अर्ब ९५ करोड राजस्व प्राप्त भएकोमा सोको २५ प्रतिशतले रु.२ अर्ब २४ करोड बजेट व्यवस्था गरी सोहीबमोजिम कार्यक्रम स्वीकृत गरी कार्य सञ्चालन गर्नुपर्नेमा यो वर्ष रु.६६ करोड ५० लाखमात्र विनियोजन भै सोमध्ये रु.५५ करोड ३२ लाखको कार्यक्रम स्वीकृत गरी खर्च गरेको छ । उक्त बजेटबाट बी.पी. कोइराला क्यान्सर अस्पताल चितवनलाई रु.३० करोड ५० लाख, शहीद गंगालाल राष्ट्रिय हृदय केन्द्रलाई रु.९ करोड, चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानलाई रु.१ करोडसमेत ६ अस्पताललाई रु.४४ करोड १० लाख मापदण्डबेगर कार्यक्रम सञ्चालन गर्न अख्तियारी दिई खर्च गरेको छ । मापदण्ड बनाई रकम बाँडफाँड गर्नुपर्दछ ।
२२. **भवन खरिद** – परराष्ट्र मन्त्रालय अन्तर्गतका नियोगको लागि क्रमशः भवन खरिद गर्दै जाने नेपाल सरकारको नीति अनुरूप यो वर्ष रु.१ अर्ब ९५ करोड बजेट विनियोजन भएकोमा खरिद गरी बजेट कार्यान्वयनमा ल्याएको छैन । भवन खरिदमा व्यवस्था भएको बजेटमध्ये रु.१६ करोड ६६ लाख रकमान्तर गरी सवारी साधन, फर्निचर, मेसिनरी औजार आदि खरिद गरेको छ । नियोगहरुको घर भाडा खर्च प्रत्येक वर्ष वृद्धि भई २०७३।७४ मा रु.७४ करोड ५४ लाख पुगेको छ । विनियोजित रकमबाट समयमै घरजग्गा खरिद कार्य नहुँदा लागत बढ्ने अवस्था छ ।
२३. **कोष सञ्चालन** - यो वर्ष २३ मन्त्रालयअन्तर्गत सञ्चालनमा रहेका कोषहरुमा गतवर्षको जिम्मेवारी रु. ६७ अर्ब ७२ करोड ७४ लाख रहेकोमा यो वर्ष रु.१ खर्ब ८९ अर्ब ६४ करोड ८० लाख समेत रु.२ खर्ब ५७ अर्ब ३७ करोड ५४ लाख आम्दानी गरी रु.१ खर्ब ६४ अर्ब ५५ करोड ४८ लाख खर्च भई रु.९२ अर्ब ८२ करोड ६ लाख मौज्जात देखिएको छ । बजेट सिद्धान्त विपरीत कोष व्यवस्था गरी खर्च गरेबाट आम्दानी खर्चमा संसदीय नियन्त्रण देखिएन ।

■ ऋण तथा दायित्व

२४. **प्रतिव्यक्ति ऋण** - महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले पेस गरेको विवरणमा २०७३।७४ सम्म नेपाल सरकारको कुल ऋण दायित्व रु.६ खर्ब ९७ अर्ब ६९ करोड रहेको छ । जसमध्ये आन्तरिक ऋण रु.२ खर्ब ८३ अर्ब ७१ करोड र वैदेशिक ऋण रु.४ खर्ब १३ अर्ब ९८ करोड रहेको देखिन्छ । उक्त ऋण २०७३।७४ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २६.८४ प्रतिशत रहेको छ । जसमा आन्तरिक ऋण १०.९१ प्रतिशत र वैदेशिक ऋण १५.९३ प्रतिशत रहेको छ । कुल जनसंख्या २ करोड ८७ लाख २९ हजारलाई आधार मान्दा यो वर्षसम्म प्रतिव्यक्ति

कुल ऋण दायित्व रु.२४ हजार २७६।७५ रहेको छ। प्रतिव्यक्ति ऋण दायित्व गत वर्षभन्दा रु.२१४७३४ ले बढ्न गएको छ।

२५. **निवृत्तिभरण दायित्व** – निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३९(ख) मा नेपाल सरकारले तोकेको मितिभन्दा पछि नियुक्त हुने निजामती कर्मचारीलाई उपदान तथा निवृत्तिभरण दिने प्रयोजनको लागि छुट्टै उपदान तथा निवृत्तिभरण कोष खडा गर्ने व्यवस्था छ। हालसम्म यस्तो कोषको व्यवस्था हुन नसकेको कारणले निवृत्तिभरण खर्चको भार प्रत्येक वर्ष बृद्धि हुँदै गएको छ। निवृत्तिभरण खर्च २०७१।७२ मा रु.२६ अर्ब १ करोड, २०७२।७३ मा रु.३४ अर्ब ९८ करोड, र २०७३।७४ मा रु.३७ अर्ब १० करोड पुगेको छ। निवृत्तिभरण खर्च यस वर्षको सरकारको कुल खर्चको ४.४९ प्रतिशत र चालु खर्चको ७.१९ प्रतिशत रहेको छ। निवृत्तिभरण दायित्व बढ्दै गएको सन्दर्भमा योगदानमूलक निवृत्तिभरणको अवधारणालाई कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने व्यहोरा विगतदेखि औल्याइएकोमा सरकारले बजेटमार्फत नीतिगत प्रतिबद्धता जनाए तापनि कार्यान्वयन हुनसकेको छैन।

२६. **शोधभर्ना बाँकी** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३७ को उप नियम ३ र ४ मा विभिन्न दातृपक्षसंग भएको सम्झौताको आधारमा प्रत्येक आयोजनाले शोधभर्ना माग गर्ने, भएको निकास खर्च दातृपक्षबाट शोधभर्ना प्राप्त भएको र शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकीको अभिलेख राखी अनुगमन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। आर्थिक वर्ष २०७३।७४ को अन्तसम्ममा रु.२२ अर्ब ३७ करोड ८१ लाख ऋण र रु.२० अर्ब ५८ करोड १४ लाख अनुदान गरी रु.४२ अर्ब ९५ करोड ९५ लाख शोधभर्ना लिन बाँकी छ। शोधभर्ना लिन बाँकी रकम गतवर्षको तुलनामा १६.५६ प्रतिशतले बढी देखिन्छ। यस सम्बन्धमा निम्नानुसार देखिएको छ:

२६.१ वैदेशिक ऋणबाट शोधभर्ना हुने गरी गत विगतमा खर्च भएको रु.१४ अर्ब ३३ करोड ७२ लाख शोधभर्ना लिन बाँकी रहेकोमा यो वर्षको खर्च रु.३१ अर्ब ५७ करोड ५० लाखसमेत शोधभर्ना हुनुपर्ने रु. ४५ अर्ब ९१ करोड २२ लाख रहेको र यो वर्ष रु.२१ अर्ब ८७ करोड १४ लाख प्राप्त भएको तथा रु १ अर्ब ६६ करोड २८ लाख हिसाब मिलान गरी वर्षान्तमा रु.२२ अर्ब ३७ करोड ८१ लाख शोधभर्ना बाँकी छ। ऋण शोधभर्ना बाँकी रकम गत वर्षभन्दा ५६.०८ प्रतिशतले बढेको छ।

शोधभर्ना बाँकी देखिएका मन्त्रालयहरूमध्ये अर्थ मन्त्रालयबाट सार्वजनिक संस्थानमा लगानी रु.११ अर्ब ६० करोड ५४ लाख, शिक्षा मन्त्रालयको रु.९ अर्ब ३३ करोड ६१ लाख, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको रु.५ अर्ब ४७ करोड ७९ लाख र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको रु.५ अर्ब २१ करोड ३८ लाख रहेको छ।

२६.२ अनुदानतर्फ गत वर्षसम्म शोधभर्ना लिन रु.२२ अर्ब ५१ करोड ७६ लाख बाँकी रहेकोमा यो वर्ष शोधभर्ना प्राप्त गर्ने गरी खर्च भएको रु.२४ अर्ब ७५ करोड ८६ लाख समेत शोधभर्ना हुनुपर्ने रु.४७ अर्ब २७ करोड ६२ लाखमध्ये यो वर्ष रु. २६ अर्ब ६९ करोड ५० लाख प्राप्त भई वर्षान्तमा रु.२० अर्ब ५८ करोड १४ लाख बाँकी रहेको छ। गत वर्षको तुलनामा शोधभर्ना हुन बाँकी अनुदान ८.५९ प्रतिशतले बढेको छ।

अनुदानतर्फ शोधभर्ना हुन बाँकी रकम बढी रहेकोमा शिक्षा मन्त्रालयको रु.८ अर्ब ५६ करोड ६८ लाख, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको रु.३ अर्ब ५९ करोड ६६ लाख, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको रु.३ अर्ब ३८ करोड ४८ लाख, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको रु.१ अर्ब ३७ करोड १४ लाख, कृषि विकास मन्त्रालयको रु.७० करोड ९४ लाख गरी ५ मन्त्रालयको रु.१७ अर्ब ६२ करोड ९० लाख देखिन्छ। उक्त रकम शोधभर्ना लिन बाँकी अनुदान रकमको ८५.६६ प्रतिशत रहेको छ।

२६.३ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट पेस भएको विवरणमा २१ योजनामा शोधभर्ना हुन बाँकी रु.११ अर्ब ३९ करोड ९७ लाख ऋणात्मक देखिएकोमा कारण खुलाएको छैन। स्वास्थ्य मन्त्रालयको गत वर्ष शोधभर्ना हुन बाँकी ऋण रु.१ अर्ब ७३ करोड १२ लाखलाई यस वर्ष पनि ऋणात्मक शोधभर्ना बाँकी देखाएको छ। बन्द भइसकेका आयोजनाको समेत ऋणात्मक हिसाब हुँदा कुल शोधभर्ना हुन बाँकी रकम घट्न गई बाँकी रकमको यथार्थ हिसाब प्रस्तुत भएन।

■ राजस्व प्रक्षेपण तथा दायरा विस्तार

२७. **राजस्व प्रक्षेपण** - राजस्व अनुमानलाई यथार्थपरक बनाउन करको दर, समष्टिगत आर्थिक ढाँचा र कर लचकताजस्ता विषयमा विश्लेषण नगरेको र राष्ट्रसंघीय लेखा पद्धतिको सूचकाङ्कको प्रयोग नगरेकोले सन् २०००/२००१ बेञ्चमार्किङका आधारमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको गणना गर्दा अर्थतन्त्रका नवीन कारोबारहरू

सफ्टवेयर व्यवसाय, उपभोक्ता समितिबाट हुने कारोबार, वित्तीय सहकारी संस्थाको कारोबार, शिक्षा क्षेत्रका परामर्शदाता संस्थाको कारोबार, म्यानपावर कम्पनीका कारोबार जस्ता विषयहरूले अर्थतन्त्रमा पुऱ्याएको योगदान राष्ट्रिय लेखाप्रणालीको दायरामा आउन नसक्दा कुल ग्राहस्थ उत्पादन न्यून भएकोले राजस्व सङ्कलनको प्रतिशत र वृद्धिसमेत यथार्थपरक देखिँदैन ।

सीमाक्षेत्रको खुल्ला बजार, भन्सार तथा बजारमा भएको न्यून बीजकीकरण, अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रबाट बैकिङ्ग प्रणाली बाहिरबाट आउने विप्रेषणलगायतका कारोबारलाई मुलुकले निश्चित मापदण्ड तर्जुमा गरी राष्ट्रिय लेखामा समावेश गर्न नसकेको अवस्था छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषले सन २०१८ जनवरीमा प्रकाशित विश्वको अनौपचारिक अर्थतन्त्रसम्बन्धी एक अध्ययनले नेपालको अनौपचारिक अर्थतन्त्र एकतिहाईभन्दा बढी देखाएको छ । यस्तो स्थितिमा कुल ग्राहस्थ उत्पादनले सबै कारोबारलाई समेटेको छैन । तसर्थ यस्ता अनौपचारिक अर्थतन्त्रको कारोबारको समेत अध्ययन गरी क्रमशः तिनीहरूलाई औपचारिक दायरामा ल्याउने रणनीति अवलम्बन गरी राजस्व प्रक्षेपण एवं लक्ष्य निर्धारण अद्यावधिक तथ्याङ्कको आधारमा गर्नुपर्दछ ।

२८. **दूरसञ्चार सेवा दस्तुर** - आर्थिक ऐन, २०७३ को दफा १५ अनुसार इन्टरनेट टेलिफोन सेवा (भी.ओ.आई.पी.) बाहेकको इन्टरनेट सेवामा दूरसञ्चार सेवा दस्तुर नलाग्ने व्यवस्था छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार इन्टरनेट टेलिफोन सेवामा दूरसञ्चार सेवा दस्तुर ११ प्रतिशत लाग्ने र सो रकम दूरसञ्चार सेवा उपलब्ध गराउने निकायले सङ्कलन गरी बुझाउनुपर्दछ । नेपालमा दूरसञ्चार सेवा प्रदायक तथा इन्टरनेट सेवा प्रदायक दुवैले इन्टरनेट सेवा उपलब्ध गराउदै आएका छन् । दूरसञ्चार वा इन्टरनेट सेवा प्रदायकले प्रदान गर्ने इन्टरनेट सेवाको अधिकांश हिस्सा भाइवर, मेसेन्जर्स, स्काइप, वाट्स एप, वीच्याट, इमोमार्फत इन्टरनेट टेलिफोन सेवामा प्रयोग भए पनि सोबापत कानूनबमोजिम दूरसञ्चार सेवा दस्तुर असुल भएको छैन ।

इन्टरनेटलाई माध्यम बनाएर मोबाइलबाट मोबाइल, ल्यापटपबाट मोबाइल, ल्यापटपबाट डेस्कटपमा आवाज, भिडियो सञ्चार हुने सबै प्रविधिलाई इन्टरनेट टेलिफोन सेवा अर्थात् भ्वाइस ओभर इन्टरनेट प्रोटोकल (भीओआइपी) हो । दूरसञ्चार र इन्टरनेट सेवा प्रदायकले प्राप्त गरेको दूरसञ्चार र इन्टरनेट सेवा शुल्क रु.१३ अर्ब ८० करोड ५ लाखमा दूरसञ्चार सेवा दस्तुर रु.१ अर्ब ५१ करोड ८० लाख र सोमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१९ करोड ७४ लाखसमेत रु.१ अर्ब ७१ करोड ५४ लाख राजस्व छुटेको देखिन्छ । साथै इन्टरनेटबाट टेलिफोन सेवा, तस्वर, भिडियो, टेलिभिजन सम्प्रेषण गर्ने प्रविधिको शुरुवात भैसकेको र बढी हिस्सा टेलिफोनलगायत मनोरञ्जनात्मक प्रयोजनमा उपयोग भएको देखिएकोले सो इन्टरनेट सेवामा दूरसञ्चार सेवा दस्तुर नलिने व्यवस्था उपरसमेत पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ ।

२९. **कराधिकार क्षेत्र** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६७(६) को (ज) अनुसार रेडियो अष्टिकल्स फाईवर्स वा भू-उपग्रह जस्ता सञ्चार माध्यमबाट खबर वा सूचना सम्प्रेषण गर्ने व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिले नेपालमा उत्पत्ति भएको र नेपालमा स्थापित संयन्त्रबाट खबर वा सूचना सम्प्रेषण सम्बन्धमा सो व्यक्तिले प्राप्त गरेको भुक्तानी नेपालमा स्रोत भएको मानिने छ । सोही ऐनको दफा ६७ (६) ढ (२) मा नेपालमा सञ्चालित कृयाकलापको स्रोत नेपालमा हुने व्यवस्था छ । इन्टरनेट सेवामार्फत इन्टरनेट टेलिफोन सेवा प्रदान गर्ने एप्लिकेसनहरू जस्तै भाइवर, मेसेन्जर्स, स्काइप, वाट्स एप, वीच्याट, ईमो नेपालमा निर्वाध रुपमा सञ्चालन भैरहेका छन् । ती एप्लिकेसनहरू आयकर ऐनको दफा ६७ बमोजिम नेपालको कराधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने भएकोले सेवा प्रदान गर्नु पूर्व दर्ता भई आयकर तिनुपनेमा त्यसप्रकारका एप्लिकेसनमार्फत सेवा प्रदायक कुनै पनि संस्था दर्ता भएको पाइएन । टेलिफोन सेवाको महत्वपूर्ण हिस्सा यी एप्लिकेसनमार्फत सञ्चालन भैरहेको र टेलिफोन सेवा प्रदायकको टेलिफोन सेवाबापत प्राप्त हुने आयमा ती एप्लिकेसन प्रयोगको कारण ह्रास आएको तर ती एप्लिकेसनमार्फत सेवा प्रदान गर्ने निकाय दर्ता नभएको कारण ठूलो राजस्व छुटेको छ । यस सम्बन्धमा सरकारले ई-कमर्शसम्बन्धी कानून समेत तयार नगरेको अवस्था छ । तसर्थ यी सेवा प्रदायकलाई दर्ता गराई राजस्व असुल गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

३०. **करको दायरा** - जग्गा, घरजग्गा तथा मोटर खरिद गर्दा आयस्रोत खुलाउनुपर्ने निर्देशिका अनुसार रु.१ करोडभन्दा बढीको घरजग्गा वा मोटर खरिद गर्दा स्रोत खुलाउनुपर्ने व्यवस्था छ । लेखापरीक्षणको छनौटमा परेका ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्राधिकारका करदातासँग खरिद कारोबार गर्ने १२४ व्यक्तिले २०७२/७३ मा रु.२ अर्ब ७३ करोडको सवारीसाधन तथा घरजग्गा खरिद कारोबार गरी करको दायरामा नआएकोले तिनीहरूलाई दायरामा ल्याउनुपर्दछ ।

३१. **जग्गा खरिदमा कर छुट** – आयकर निर्देशिकाले सम्पत्तिको अवस्था र आयकर प्रयोजनको लागि दफा २ (क त्र) को परिभाषा अनुसार व्यापारिक मौज्जातको निसर्ग गर्दा प्राप्त रकमलाई ऐनको दफा ७ (२) (ख) अनुसार आयमा समावेश गर्नुपर्ने र दफा १५ अनुसार वास्तविक लागत खर्च कट्टा गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । नेपाल आयल निगमले भापाको मेची नगर, सर्लाहीको हरीपुर, चितवनको लोथर र रुपन्देहीको वसन्तपुरमा डिपो निर्माण गर्ने प्रयोजनको लागि बोलपत्रमार्फत ठेक्का गरी ९१ विघा जग्गा उपलब्ध गराउने सम्झौता गरेकोमा ७५ विघा ८ कट्टा जग्गालाई बोलपत्रदाताहरूले आफूले स्वामित्व ग्रहण नगरिकन सीधै जग्गाधनीबाट नेपाल आयल निगमलाई रजिष्ट्रेसन पास गराई गैर व्यवसायिक कर योग्य सम्पत्ति बिक्री मानी पूँजीगत लाभ कर तिरी अन्तिम कर हुने व्यवहार गरेको देखियो । ठेक्का प्राप्त गरेर जग्गा उपलब्ध गराई रु.१ अर्ब ९३ करोड ६१ लाख भुक्तानी लिने बोलपत्रदाताहरूको काम कारवाही व्यावसायिक भएकाले सोमा व्यवसायमा लाने आय कर तिर्नुपर्नेमा पूँजीगत लाभकर असुल गरी उन्मुक्ति दिएको पाइयो । यस्तो व्यवहार आय कर ऐन, २०५८ को दफा ३५ बमोजिम करमुक्तिको योजना भएकोले छानविन गरी छुट भएको राजस्व रु.६१ करोड ३४ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।

मालपोत कार्यालय ७ का १२५ व्यवसायीले आफ्नो स्वामित्वमा रहेको जग्गालाई बाटो निर्माण, घडेरीको रुपमा स-साना क्षेत्रफलमा कित्ताकाट, छिमेकीको जग्गाहरूसग प्लट मिलान, ढल निर्माण तथा सिमाना पर्खाल निर्माण आदि कार्य गरी व्यवसायमा प्रयोग गरेकोले सो सम्पत्ति व्यापारिक मौज्जात हुने भएबाट बिक्री रु.१ अर्ब ५१ करोड २८ लाखमा पूँजीगत लाभकर नभई व्यवसायको आयमा लाग्ने ३५ प्रतिशतले हुने आयकर रु.५२ करोड ९९ लाख कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

■ कर परिपालना

३२. **मूल्य अभिवृद्धि कर** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १८ मा करदाताले प्रत्येक महिना आफूले बुझाउनुपर्ने कर रकम स्वयं निर्धारण गरी सो महिना समाप्त भएको २५ दिनभित्र विवरण बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । विभागले पेस गरेको वार्षिक प्रतिवेदनअनुसार २०७४ असार मसान्तको मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनको अवस्था निम्नानुसार देखिएको छ:

विवरण	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४
क्रेडिट रकम रु (अर्बमा)	१७.७७	२६.४	२९.१६
क्रेडिट रिटर्न प्रतिशत	४४.०३	५१.११	५१.१४
डेबिट रकम रु (अर्बमा)	३.४	४४.८	४९.३२
डेबिट रिटर्न प्रतिशत	१८.९८	१३.३०	१३.२५
शून्य रिटर्न प्रतिशतमा	२५	३५.५८	३५.६१
मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता रु (अर्बमा)	५.०५	४.२३	४.७६
विवरण पेस नगर्ने प्रतिशत	अप्राप्त	३०	३०

यो वर्ष विवरण पेस गर्नेमध्ये ५१.१४ प्रतिशतले सरकारबाट लिनुपर्ने (क्रेडिट), ३५.६१ प्रतिशतले शून्य (कारोबार नगरेको) र १३.२५ प्रतिशतले मात्र सरकारलाई बुझाउनुपर्ने (डेबिट) विवरण बुझाएका छन् । विवरण नै पेस नगर्नेको संख्या ३० प्रतिशत रहेको छ । ठूलो संख्यामा सरकारसंग लिनुपर्ने र कारोबार नै नभएको विवरण बुझाउने र विवरण नै नबुझाउने अवस्थाले मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयन प्रभावकारी भएको छैन ।

३२.१ मूल्य अभिवृद्धि कर लागू भएको २१ वर्ष पूरा भएको छ । यो ऐन प्रारम्भ हुँदा करदाता शिक्षा र कर पालनाको कमीको कारणले डेबिट रिटर्न कम भएको, क्रेडिट रिटर्न बढेको, शून्य रिटर्न र नन फाइलरको समस्या देखिएको थियो । ऐनको कार्यान्वयनमा सुधार भई यसका सूचकहरूमा पनि क्रमशः सुधार आउनुपर्नेमा तदनुसार नभएको निम्न विवरणबाट देखियो:

(प्रतिशतमा)

आय वर्ष	अवस्था	नन फाइलर	डेबिट रिटर्न	क्रेडिट रिटर्न	सून्य रिटर्न
२०५४।५५ देखि २०५८।५९	शुरूवाती चरण	१२.४४	२४.९४	५२.३०	२२.५३
२०५९।६० देखि २०६४।६५	कार्यान्वयनको मध्य चरण	२१.००	१८.५६	४३.२४	३३.३७
२०६५।६६ देखि २०७३।७४	हालको परीपक्व चरण	३१.००	१६.१९	४९.५१	३४.३३

मूल्य अभिवृद्धि करको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउन अनुगमनमा तीव्रता र समग्र राजस्व प्रशासनको सक्रियता जरुरी देखिन्छ ।

- ३२.२ मुलुकमा उपभोगको मात्रा बढिरहेको अवस्थामा आन्तरिक उपभोगमा सङ्कलन गरिएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.६१ अर्ब कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा २.३२ प्रतिशत रहेको छ । आन्तरिक राजस्वको मुख्य आधारको रूपमा रहेको मूल्य अभिवृद्धि करको ६४ प्रतिशत आयातबाट असुल भएको छ । मूल्य अभिवृद्धि करको महत्वपूर्ण हिस्सा आयातमा निर्भर रहनु उपयुक्त होइन । आन्तरिक उपभोगमा सङ्कलन गर्ने मूल्य अभिवृद्धि करको दायरा बढाउनुपर्दछ ।
३३. **मूल्य अभिवृद्धि करको अन्तर** – मूल्य अभिवृद्धि करको आधार गणना गर्न अर्थतन्त्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अर्थात कारोबारबाट छुट, सीमा र शून्य दर कायम गरिएका वस्तु तथा सेवाहरूको कारोबार घटाएपछि आउने खुद रकममा मूल्य अभिवृद्धि करको प्रचलित दरले गुणा गरे पश्चात् प्राप्त हुने रकम नै मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन गर्न सकिने सम्भाव्य रकम हो । मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनको शुरु वर्ष २०५४।५५ मा कर अन्तर रु.१३ अर्ब ६९ करोड रहेको र २०७३।७४ मा रु.१ खर्ब ३२ अर्ब २३ करोड देखिएको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तथ्याङ्कमा सबै आर्थिक क्रियाकलाप समेटिएको अवस्थामा अन्तर रकम अझै बढ्ने देखिन्छ । यसरी प्राप्त हुनुपर्ने सम्भाव्य मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ खर्ब ३२ अर्ब २३ करोड असुली नभएको अवस्था छ । तसर्थ मूल्य अभिवृद्धि कर अन्तरका सम्बन्धमा थप अध्ययन गरी नीतिगत, कानुनी एवं कार्यान्वयन पक्षमा सुधार गरेर यस्तो रकम न्यूनीकरण गर्न आवश्यक कदम चाल्नु जरुरी छ ।
३४. **ऐनमा दोहोरो व्यवस्था** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११.३क. मा तीन सय वा सोभन्दा बढी नेपाली नागरिकलाई वर्षभरि नै प्रत्यक्ष रोजगारी दिने विशेष उद्योग र सूचना प्रविधि उद्योगलाई लाग्ने करको ९० प्रतिशत र १ हजार २ सयभन्दा बढीलाई वर्षभरि नै प्रत्यक्ष रोजगारी दिनेलाई लाग्ने करको ८० प्रतिशत कर लाग्ने व्यवस्था छ । ऐनको यो दफामा भएको स्पष्ट व्याख्यासँग बाझिने गरी आर्थिक ऐन, २०७२ मा दफा ११.३ क१ थप गरी वर्षभरि कम्तीमा १०० नेपाली नागरिकलाई मात्र प्रत्यक्ष रोजगारी दिएका विशेष उद्योगलाई लाग्ने करको ७० प्रतिशत निर्धारण गर्ने व्यवस्था थप भएको छ । ऐनको दफा ११.३ क. को व्यवस्था विपरीत हुने गरी दफा ३क१ थप गरी छुट दिएको कारणले लेखापरीक्षणको छनौटमा परेका ७ औषधि उद्योगबाट मात्र २०७२।७३ मा प्राप्त हुनुपर्ने कर राजस्व रु.२ करोड ४० लाख न्यून हुन गएको छ । यसमा पुनरावलोकन हुनुपर्दछ ।
३५. **ऋणको अन्य प्रयोग** – बैकिङ कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ८ मा कसैले बैङ्क वा वित्तीय संस्थाबाट जुन प्रयोजनको लागि कर्जा सुविधा लिएको हो सोही प्रयोजनमा नलगाई अन्यत्र प्रयोग गरी वा गराई कर्जाको दुरुपयोग गरेमा एक करोड रुपैयाभन्दा बढी जतिसुकै बिगो भए पनि तीन वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद र बिगो भराई बिगोवमोजिम जरिवाना हुने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व विभागअन्तर्गत १६ करदाताले रु.३ अर्ब ९४ करोड ऋण लिएर सापटी दिएकोले औषत व्याज दरको आधारमा हुने व्याज रु.६१ करोड ९ लाख अमान्य गरी रु.९ करोड ७९ लाख कर असुल गर्न एवं रु.४ करोड ८२ लाख नोक्सानी समायोजन गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । करदाताले लिएको ऋण अन्यत्र प्रयोग भएकोमा ऐनवमोजिम कारवाही गर्नुपर्दछ ।
३६. **चिकित्सकको पारिश्रमिक कर** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८(२) ले रोजगारदाताबाट कुनै आय वर्षमा ज्याला, तलव, अतिरिक्त समय काम गरे बापतको आय लगायत जुनसुकै रकम पारिश्रमिक आयमा गणना गर्नुपर्दछ । ठूला एवं निजी अस्पतालहरूले चिकित्सक तथा अन्य पदाधिकारीलाई अस्पतालमा काम गरेबापतको पारिश्रमिकलाई सेवाको रूपमा खर्च लेखेका छन् । परामर्शदाता चिकित्सकहरूले अस्पतालमा सेवा दिँदा अन्य स्रोत साधन र सहयोगी कर्मचारीको सेवा सुविधाको रकम अस्पतालले नै खर्च लेखेको अवस्थामा पुन परामर्श प्रदान गर्ने चिकित्सकहरूले आफूले छुट्टै कर्मचारी राखेको उल्लेख गरी खर्च दाबी गरेको अवस्था छ । परामर्श दिने चिकित्सकहरूले यी अस्पतालका स्रोत सामग्री, भौतिक पूर्वाधार र सहयोगी जनशक्ति प्रयोग गरी रोजगारीको हैसियतबाट भुक्तानी प्राप्त गरेको अवस्थामा अन्य खर्च दाबी गर्न मिल्ने देखिएन ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची १ मा उल्लिखित वस्तु तथा सेवा वाहेकका सम्पूर्ण वस्तु तथा सेवाहरू मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने कारोबार हुन् । परामर्श सेवा उल्लेख गरी रकम प्राप्त गरेको अवस्थामा ती डाक्टरले उपलब्ध गराएको परामर्श सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्नेमा असुल भएको छैन । मूल्य अभिवृद्धि

करमा दर्ता नभई कारोबार गर्ने हो भने प्रत्यक्ष रोजगारीको आय हुने र सोमा कर्मचारीको तलव तथा कार्यालय सञ्चालनका खर्च कट्टी गर्न नमिल्ने भएकोले ९ राजस्व कार्यालयमा विवरण पेस गरेका ७५ डाक्टरले दावी गरेको खर्च अमान्य गरी नपुग २० प्रतिशत कर रु.१४ करोड ७२ लाख र सोमा लाग्ने शुल्क तथा जरिवाना समेत असुल हुनुपर्दछ ।

३७. **हवाई सेवा कर** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७० अनुसार नेपालबाट प्रस्थान हुने यात्रुहरूको ओसारपसार गर्दा ५ प्रतिशत र नेपालबाट अर्को विदेशी मुलुकमा पुग्ने गरी प्रस्थान नहुने हवाई यातायातमा २ प्रतिशतका दरले कर लाग्ने व्यवस्था छ । हवाई उडान गर्ने एयरलाइन्सहरूले कानूनको उल्लिखित व्यवस्था अनुसार प्रस्थान गरेका यात्रु संख्याको आधारमा लाग्ने कर दाखिला नगरेको, दाखिला गर्नेले पनि न्यून दाखिला गरेका छन् । लेखापरीक्षणको छनौटमा परेका ६ एयरलाइन्सबाट मात्र रु.४१ करोड ६८ लाख राजस्व छुट भएको रकम असुल गर्नुपर्दछ ।

उक्त तथ्याङ्कबाट तिर्नुपर्ने कर पहिलो गन्तव्यसम्मको मात्र गणना गरिएको छ । नेपालबाट उडान भएकोमा कनेक्टिङ फ्लाइटबाट दोस्रो गन्तव्यको भाडा र सबै कार्गोको रकम थप गर्दा माथि उल्लिखित रकम अझै बढी आउने देखिएकोले सोसमेत छानबिन गरी कर दायित्व यकिन गर्नुपर्दछ ।

३८. **नियन्त्रणमा परिवर्तन** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५७ अनुसार विगत ३ वर्षको स्वामित्वको तुलनामा ५० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी स्वामित्व परिवर्तन भएकोमा स्वामित्व परिवर्तन हुनुभन्दा अघि सो निकायलाई हुन गएको नोक्सानी दफा २० अनुसार कट्टा गर्न नपाउने र दफा ४१ अनुसार निसर्ग हुँदा सम्पत्ति र दायित्वको हकमा बजार मूल्य अनुसारको निसर्ग भएको मानिने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व विभाग मातहतका १३ कार्यालयका ४६ करदाताले ऐनको दफा ५७ बमोजिम स्वामित्व परिवर्तन हुँदा समायोजन गर्न नमिल्ने नोक्सानी समायोजन गरेको रु.१ अर्ब ५६ करोड ७६ लाख, ऐनको दफा २० अनुसार नपाउने नोक्सानी कट्टीपश्चात् कायम हुने लाभमा लाग्ने कर रु.११ करोड ८२ लाख, सम्पत्तिको बजारमूल्य कायम गर्नुपर्ने रु.३१ करोड ७५ लाख, दफा ४० र ४१ को थमौतीसहितको निसर्गमा हुने लाभबाट प्राप्त हुने कर रु.६ करोड ९७ लाख र दफा ९५क(२) ख अनुसारको लाभमा कर रु.३ करोड १९ लाख असुल गर्न, नोक्सानी समायोजन गर्न र सम्पत्तिको पुनर्मूल्याङ्कन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

३९. **शेयरको पूँजीगत लाभकर** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९५क (२) मा नेपाल धितोपत्र बोर्डमा सूचीकृत भएको निकायको हितको निसर्गबाट प्राप्त लाभमा ५ प्रतिशत कर लाग्ने व्यवस्था छ । लाभ गणना गर्ने प्रयोजनका लागि बुक क्लोज गर्दाको अन्तिम मूल्यलाई बोनस तथा हकप्रद शेयरको अनुपातले समायोजन गरी बजार मूल्यको औसत गरेर कायम भएको आधार मूल्यको अङ्कमा खर्च छुट दिने मन्त्रीस्तरबाट २०६५।८।२२ मा निर्णय भएको छ । यो व्यवस्था पूँजीगत लाभ कर निर्धारण गर्ने अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि लागू भएको थियो । हालसम्म पनि अर्को व्यवस्था गरेको छैन ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा १३ बमोजिम वास्तविक तिरेको लागतलाई आधार नलिई शेयरको बजार मूल्यको आधारमा समायोजन गर्दा बढी लागत खर्च दावी भएबाट सूचीकृत कम्पनीहरूको बोनस तथा हकप्रद शेयर बिक्रीको मात्र हिसाव गर्दा २०७२।७.३ मा बढी दावी गरेको लागत खर्च रु.५ अर्ब ३२ करोड ३० लाख र २०७३।७.४ को रु.१० अर्ब २६ करोड ६७ लाख समेत रु.१५ अर्ब ५८ करोड ९७ लाखमा ५ प्रतिशतले हुने कर रु.७७ करोड ९५ लाख पूँजीगत लाभकर घटी दाखिला भएको छ । यसमा संस्थापक शेयर सदस्यको आय वर्ष २०७२।७.३ र २०७३।७.४ को बोनस तथा हकप्रद शेयर बिक्रीमा रु.५ अर्ब ७४ करोड २ लाखमा ५ प्रतिशतले हुने पूँजीगत लाभकर रु.२८ करोड ७० लाखसमेत रु.१ अर्ब ६ करोड ६५ लाख राजस्व घटी असुल भएको छ । यस्तो कारोबार विगत वर्षहरूमा समेत रहेकोले थप छानबिन गरी ऐनको दफा १३ बमोजिम वास्तविक लागत खर्च मात्र कट्टी गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

४०. **धितोपत्र व्यवसायी कमिसन** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को उपदफा १०.३ बमोजिम ऐनको अनुसूची १ मा उल्लिखित कर छुट हुने वस्तु तथा सेवाबाहेकका नेपालभित्र आपूर्ति भएका वस्तु वा सेवामा १३ प्रतिशतले मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था छ । धितोपत्रको मध्यस्थकर्ता सेवा प्रदान गर्ने करदाताले सो सेवा उपलब्ध गराएबापत प्राप्त गर्ने दलाली कमिसनमा उक्त अनुसूचीले मूल्य अभिवृद्धि कर छुट नदिएकोले यस्तो सेवाको आपूर्तिमा २५ करदाताबाट लाग्ने रु.१६ करोड ६२ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्नेमा गरेको छैन ।

४१. **क्याफ्टेरियाको मूल्य अभिवृद्धि कर** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा विद्यालय र विश्वविद्यालयले प्रदान गर्ने शिक्षा सेवालाई मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिएको तर सो संस्थाबाट सञ्चालित क्याफ्टेरियाले प्रदान गर्ने खाना तथा खाद्य वस्तु मूल्य अभिवृद्धि कर योग्य कारोबार हुने देखिन्छ। अनुसूची-१ मा होटल, रेष्टुरेन्ट, गेष्ट हाउस, क्याफ्टेरिया जस्ता व्यवसायीले आपूर्ति गर्ने खाना तथा खाद्यमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट नहुने र यस्ता व्यक्तिले दर्ता नभई कारोबार गरेमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था ऐनको दफा २० र २९ मा उल्लेख छ। ठूला करदाता कार्यालय र ६ आन्तरिक राजस्व कार्यालयको कार्यक्षेत्र रहेका २३ करदाताबाट २०७१।७२ र २०७२।७३ मा खाना र आवास बापत रु.१ अर्ब ६० करोड १८ लाखको कारोबार गरेको छ। शैक्षिक संस्थाले आफ्नो उद्देश्य बाहिर गई व्यवसाय गर्दा समेत मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन भएको छैन। तसर्थ छुट भएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.२० करोड ८२ लाख र सोको जरिवानासमेत कर निर्धारण गर्नुपर्दछ।
४२. **ट्रेकिड व्यवसायीहरूको बिक्री** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको दफा ७(३) अनुसार करयोग्य कारोबार गर्ने व्यक्ति तथा संस्थाले दर्ता भई रितपूर्वक कर विजक जारी गरेर कर सङ्कलन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। ट्रेकिड व्यवसायीहरूले सेवाग्राहीलाई टुर्स, ट्रेकिडसम्बन्धी प्याकेजको बिक्रीमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्नेमा कर सङ्कलन गरेका छैनन्। प्याकेजको एकमुष्ट बिक्रीमा ऐन अनुसार कर सङ्कलन गर्नुपर्नेमा आन्तरिक राजस्व विभाग मातहत ६ कार्यालयका ३७ ट्रेकिड व्यवसायी करदाताको रु.५९ करोड ४९ लाखको बिक्रीमा लाग्ने कर रु.७ करोड ७३ लाख असुल गरेको देखिँदैन। अतः कर असुल गर्न शुल्क तथा ब्याजसमेत असुल गर्नुपर्दछ।
४३. **संरचना निर्माणमा मूल्य अभिवृद्धि कर** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ८(३) मा व्यवसायिक प्रयोजनको लागि निर्माण गरिने पचास लाख रुपैयाँभन्दा बढीको भवन, अपार्टमेन्ट, सपिङ्ग कम्प्लेक्स वा अन्य संरचना दर्ता नभएको व्यक्तिबाट निर्माण गराएको भए पनि दर्ता भएको व्यक्तिबाट गरे सरह मानी यस्तो संरचनाको स्वामित्व रहेको व्यक्तिबाट कर निर्धारण गरी असुल गरिने व्यवस्था छ। आन्तरिक राजस्व विभाग मातहतका २३ कार्यालयका ७७ करदाताले रु.९ अर्ब ३९ करोड ६२ लाखको संरचना निर्माण गरेकोमा दर्ता भएको व्यक्तिबाट गराएको नदेखिँदा सो रकममा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ अर्ब २२ करोड १५ लाख असुल गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्दछ।
४४. **उठाएको कर नबुझाएको** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १७ अनुसार कर लाग्ने वस्तुमा तिरेको कर उठाएको करबाट कट्टा गरी दाखिला गर्नुपर्दछ। संयुक्त उपक्रमको रूपमा दर्ता भई ठेक्का व्यवसाय गरेको यस्ता करदाताले सरकारलाई बुझाउन पर्ने विवरण पेस गरी रकम दाखिला गर्न बाँकी देखाएको केही महिना पछि विवरण र कर नै नबुझाएको, केहिले निरन्तर रूपमा कारोबार नभएको विवरण बुझाई कर नतिरेको अवस्था छ। व्यक्ति र राज्यबाट उठाएको मूल्य अभिवृद्धि कर आफैले घोषणा गरी दाखिला गर्नुपर्ने उल्लेख गर्ने यस्ता व्यवसायीबाट वर्षौंसम्म राजस्व असुल हुन सकेको छैन। विभिन्न उपभोक्ता, व्यवसायी र सरकारबाट उठाएको मूल्य अभिवृद्धि कर राज्यकोषमा दाखिला नगरी अदृश्य भैरहेका यस्ता संयुक्त उपक्रममा संलग्न हुने व्यक्ति/साभेदारसमेतलाई जिम्मेवार बनाई १५ कार्यालयका १३८ करदाताको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.४५ करोड ५९ लाख असुल हुनुपर्दछ।
४५. **भिसा प्रोसेसिङ आय** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ अनुसार सेवा शुल्कमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। नेपालबाट मलेसियाको भिसा लिँदा लाग्ने भिसा प्रोसेसिङ्ग शुल्कमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल भए पनि संयुक्त अरब इमिरेट्सको भिसा लिई प्रस्थान गर्ने यात्रुहरूको भिसा प्रोसेसिङ्ग चार्जको मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरेका छैनन्। वैदेशिक रोजगार विभागको वार्षिक प्रतिवेदन २०७२।७३ अनुसार ४८ हजार ३३८ व्यक्तिको भिसा शुल्क न्यूनतम रु.११ हजार १६ (प्रति अमेरिकी डलर रु.९८ सटहीदर) ले रु.५३ करोड २५ लाखमा कम्पनीबाट भिसा प्रोसेसिङ्ग शुल्क आम्दानी देखाउनुपर्नेमा ३ करदातामध्ये एक एक्सप्रेसले रु.४५ लाख अर्को एक एक्सप्रेसले रु.४० लाख र एक टुर्सले कुनै आम्दानी नदेखाएको हुँदा जम्मा रु.८५ लाख आम्दानी देखाएकोले फरक रु.५२ करोड ४० लाख आय लेखाङ्कन गर्न छुट भएको र मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका, २०६९ को बुँदा १०.१ को उदाहरणअनुसार थ्रेसहोल्डभन्दा बढीको यस्तो कारोबार रु.५३ करोड २५ लाखमा छुट भएको मूल्य अभिवृद्धि करमा शुल्क र ब्याजसमेत हिसाब गरी रु.६ करोड ९२ लाख कर निर्धारण गर्नुपर्दछ।

■ राजस्व छुट एवं चुहावट नियन्त्रण

४६. **राजस्व छुट** - भन्सार विभागको आसिकुडालगायत प्राप्त विवरणका आधारमा यो वर्षविभिन्न संस्थालाई वस्तु तथा सेवा पैठारी प्रयोजनमा रु.५३ अर्ब ७ करोड ६५ लाख राजस्व छुट दिएको देखिन्छ। सो को अतिरिक्त घीउ, तेल, मोबाइल आदि निर्यात गर्दा राज्यकोषमा प्राप्त भएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.६ अर्ब १२ करोड ५५ लाख फिर्ता दिएको समेत कुल राजस्व छुट ५९ अर्ब २० करोड २० लाख रहको देखिन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासअनुसार बजेट वक्तव्यसँगै सरकारले व्यवस्थापिकामा राजस्व छुटको विवरण पेस गर्ने व्यवस्था भए पनि सरकारले सो छुटको कारण राजस्वमा हुन गएको कमीको अभिलेख राखी पेस गर्ने गरेको छैन। यस्तो विवरण बजेटसँगै सार्वजनिक गर्नुपर्दछ। यस सम्बन्धमा देखिएका उल्लेखनीय व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- ४६.१ उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ ले मोबाइल फोन, कपडा, तोरीको तेल, चिनीमा कर फिर्ता क्रमशः कम गर्दै लैजान सुझाव दिएको थियो। अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको नेपाल सम्बन्धी सन् २०१५ को प्रतिवेदनमा समेत कर छुटलाई अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनअनुसार सीमित गर्न सुझाव दिएको छ। विगत वर्षमा दिएको प्रतिवेदन उपर छलफल हुँदा सार्वजनिक लेखा समितिले कर फिर्ता दिने प्रचलन घटाउँदै क्रमशः न्यून गराउन निर्देशन दिएकोमा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन अनुसार कर फिर्ता दिने कार्य सीमित वस्तुमा ल्याउनुपर्ने सुझाउको कार्यान्वयन गर्न सरकारको ध्यान जानुपर्दछ।
- ४६.२ आर्थिक ऐन, २०७३ मा दाना उद्योगले पैठारी गर्ने मकै, भटमासको पिना लगायतका मालवस्तुमा भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिने व्यवस्था छ। जसअनुसार यो वर्ष रु.३ अर्ब ५७ करोड ३० लाख राजस्व छुट भएको छ। राजस्व छुटमा आयात भएका ती मालवस्तुहरु पशुपक्षीको दाना बनाउने प्रयोजनमा नै उपयोग भएको आश्वस्त हुने गरी अनुगमन गर्नुपर्दछ।
- ४६.३ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको एक तिहाइ अंश कृषि क्षेत्रले ओगटेकोले कृषि उत्पादनलाई टेवा पुर्याउन कृषि विकास मन्त्रालयमार्फत कृषकलाई रु. १० अर्ब ७८ करोड अनुदान उपलब्ध गराएको छ। कृषिमा आत्मनिर्भरता अभिवृद्धि गर्न यस प्रकारको अनुदान दिइरहेको अवस्थामा कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनको आयात लगायतमा रु. ११ अर्ब ३१ करोड मूल्य अभिवृद्धि करलगायत राजस्व छुट दिएको देखियो। आन्तरिक उत्पादन वृद्धिमा प्रोत्साहन पुऱ्याउन अनुदान दिएपनि कृषि तथा पशुजन्य सामग्रीको आयातमा समेत राजस्व छुट दिएबाट स्वदेशी उत्पादनमा असर परेको छ।
- ४६.४ वैदेशिक सहायतामा सञ्चालन हुने आयोजनाका लागि सम्झौतामा व्यवस्था भएबमोजिम आयात गर्ने निर्माण सामग्रीमा भन्सार महसुल र कर छुट दिने व्यवस्था अनुसार यो वर्ष रु.९१ करोड ६९ लाख छुट दिएको छ। यस्ता सुविधामा आयात हुने सामग्रीमा लाग्ने राजस्व छुटको अभिलेख राख्ने, राजस्व छुट दिएको रकम आयोजनाको लगानीमा समावेश गर्ने गरेको छैन। छुटमा आयातित सामान सम्बन्धित आयोजनामा नै उपयोग भएको सुनिश्चित गरेको छैन। वैदेशिक आयोजनामा माष्टर लिफ्टमा राखेर सबै मालवस्तुमा भन्सार, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिएको, कुनैमा भन्सार महसुल मात्र छुट दिने, कुनैमा आंशिक परिमाणमा मात्र छुट दिने गरेको देखिन्छ। आयोजनामा माष्टर लिफ्ट तय गर्ने र राजस्व छुट दिने सम्बन्धमा स्पष्ट नीति निर्धारण गरी छुटलाई व्यवस्थित गर्नुपर्दछ।
- ४६.५ वैदेशिक सहायतामा सञ्चालित आयोजनाले सम्झौतामा व्यवस्था भए बमोजिम लगतमा सवारीसाधन उपकरणहरु पैठारी गर्ने व्यवस्था छ। यसवर्ष लगतमा रु.१५ करोड ५६ लाख राजस्व छुट दिई पैठारी भएको छ। यस्ता सवारीसाधन तथा उपकरण प्रयोजन समाप्त भएपछि फिर्ता लैजानुपर्ने वा भन्सार महसुल तिर्नुपर्नेमा भन्सार विभाग, सम्बन्धित कार्यालय वा आयोजना कसैले पनि लगत राखेको छैन। जसबाट राजस्व छुटका मालवस्तु तोकिएको अवधि पश्चात् पनि निर्वाध प्रयोग भैरहने अवस्था रहेको छ।
- ४६.६ राष्ट्रिय उद्योगलाई भन्सार महसुललगायतबाट संरक्षण एवं प्रोत्साहन गर्नुपर्नेमा सो नगरी स्वदेशमा उत्पादन हुने मालवस्तु पैठारी गर्दा भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिएको छ। यस वर्ष साल्ट ट्रेडिंग लिमिटेडलाई चिनी आयात गर्न भन्सार महसुल तथा मूल्य अभिवृद्धि कर रु.४२ करोड ९७ लाख तथा वैदेशिक सहयोगका विभिन्न आयोजनाका लागि निर्माण व्यवसायीले सिमेन्ट, छड् पैठारी गर्दा भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि कर समेत रु.१० करोड ८७ लाख राजस्व छुट दिएको छ। स्वदेशी उद्योगलाई असर पर्ने गरी राजस्व छुट दिने व्यवस्था उपर पुनरावलोकन हुनुपर्दछ।

- ४६.७ आर्थिक ऐन, २०७३ को व्यवस्था अनुरूप सामुदायिक अस्पताल र संस्थाहरुले एम्बुलेन्स र शव वाहन पैठारी गरी यो वर्ष रु.५० करोड ३४ लाख राजस्व छुट दिएको छ । यस्तो छुट सुविधामा पैठारी भएका सवारीसाधनमा औजार फिट गरेको हुनुपर्ने, सिट राख्न नपाउने, टाढैबाट देखिने गरी नेपाल सरकारबाट राजस्व छुट सुविधा प्राप्त लेखेको हुनुपर्ने व्यवस्था छ । यसै गरी बिरामी ओसार पसारलगायतमा सेवा प्रदान गरेबापत लिने भाडा दर स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले तोकेबमोजिम हुने व्यवस्था छ । तर उपर्युक्त व्यवस्थाको पूर्ण परिपालना भएको देखिँदैन र यसमा अनुगमनसमेत गरेको छैन । तसर्थ यस्ता साधन एवं उपकरण दर्ता हुँदा नै भौतिक रूपमा निरीक्षण गरेर दर्ता गर्ने र भाडालगायतका विषयमा अनुगमन गर्न सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।
- ४६.८ आर्थिक ऐन, २०७३ बमोजिम सार्क मुलुकमा उत्पादन भई सोही मुलुकबाटै उत्पत्तिको प्रमाणपत्रसहित पैठारी भएमा आंशिक महसुल छुट (साप्टा छुट) हुने व्यवस्था छ । साप्टा छुटअन्तर्गत नेपालबाट कुनै मालवस्तुको निकासीमा सुविधा लिएको निकासी प्रबर्द्धन केन्द्रको तथ्याङ्कबाट देखिँदैन । तर सो व्यवस्थाबमोजिम विभिन्न भन्सार कार्यालयबाट यो वर्ष रु.२ अर्ब २६ करोड २७ लाख राजस्व छुट भएको छ । सरकारले यस प्रकारको छुटको कारण स्वदेशी उद्योगमा पर्ने प्रभावको मूल्याङ्कन हालसम्म गरेको छैन । सार्क क्षेत्रका मुलुकबीच भएको साप्टा सम्मौताको प्रावधानबाट मुलुकले लाभ लिन प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ ।
४७. **मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता** - यो वर्ष फिर्ता भएको मूल्य अभिवृद्धि करमध्ये घीउ तेलमा रु.२ अर्ब ४२ करोड ४७ लाख, मोबाइलमा रु.८९ करोड २७ लाख, कूटनैतिक नियोगलाई रु.८९ लाख आदि छन् । हाल इन्टरनेशनल मोबाइल इक्विपमेन्ट आइडेन्टिटी नम्बर लिनुपर्ने अवस्थामा पनि मोबाइलको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिने विषयमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने देखियो । यससम्बन्धी अन्य व्यहोरा निम्न छन्:
- ४७.१ नगद प्रवाह व्यवस्थापनको लागि चिनी उद्योगहरुलाई रकम उपलब्ध गराउने र चिनी उद्योगहरुलाई मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिँदा कट्टा गरी राजस्व दाखिला गर्ने गरी मन्त्रिपरिषद्बाट २०७२।६।१४ मा निर्णय भएको छ । मन्त्रिपरिषद्को निर्णय बमोजिम चिनी उद्योगलाई रु.४५ करोड ८ लाख रकम उपलब्ध गराएको थियो । उक्त रकम मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिँदा कट्टी गरी राजस्व दाखिला गर्ने शर्तमा दिएको रकम सबै उद्योगले सरकारलाई फिर्ता पनि नगरेको र सो रकम डेबिट समायोजन पनि गरेका छैनन् । निश्चित अवधिको लागि नगद प्रवाह गर्न सरकारले उपलब्ध गराएको रकम फिर्ता लिई सो रकम राजस्वमा दाखिला गर्नुपर्दछ ।
- ४७.२ मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ को सि.नं. १९ बमोजिम चिनी उत्पादन गर्ने उद्योगले बिक्रीमा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता लिने मध्ये ठूला करदाता कार्यालयका १० करदाताले मात्र २०७२।७.३ मा रु.८८ करोड ७ लाख डेबिट समायोजन गरी फिर्ता लिएका छन् । चिनी उद्योगले फिर्ता लिँदा मदिराको मुख्य कच्चा पदार्थको रूपमा रहेको मोलासेसको बिक्रीमा समेत २०७२।७.३ मा ३ चिनी उद्योगलाई रु.३ करोड १८ लाख फिर्ता गरेको छ । जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पुःयाउने नकारात्मक सूचीमा रहेका वस्तु उत्पादनमा प्रयोग हुने मोलासेसको बिक्रीमा उठाएको करसमेत फिर्ता दिने विषयमा पुनरावलोकन हुनुपर्दछ ।
- ४७.३ मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची-१ को दफा १८ अनुसार कपडा उद्योगले बिक्रीमा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करको ७० प्रतिशत क्रेडिट समायोजन गर्न दिने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, बारा र पर्सामा दर्ता रहेका १४ कपडा उद्योगले आफुले उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करको ७० प्रतिशत क्रेडिट समायोजन गरेको र ती उद्योगसँग खरिद गरी बिक्री गर्ने अन्य उद्योगले पनि पुन ७० प्रतिशत क्रेडिट समायोजन गरेको देखिँदा बिक्रीमा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु. १५ करोड ६६ लाखको ७० प्रतिशतले हुने रु.१० करोड ९६ लाखको दोहोरो क्रेडिट मिलान भएको छ । यसरी दोहोरो क्रेडिट दावी गर्दा घटी असुल भएको रकममा शुल्क सहित कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
- ४७.४ मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ४०(३) अनुसार कर लाग्ने वस्तु वा सेवा दुवैको कारोबार गरेकोमा कर लाग्ने सेवासँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित खरिदमा तिरेको कर मात्र क्रेडिट पाउँछ । करदाता सेवा कार्यालय त्रिपुरेश्वरमा दर्ता रहेको व्यवसायीक भवन बनाउने करदाताले वहाल आय प्राप्त गर्ने हुँदा यसमा मूल्य अभिवृद्धि कर उठाउने अवस्था रहदैन । करदाता निमार्णाधीन चरणमा रहेकोले कुनै बिक्री कारोबार नै नगरेको अवस्थामा निजलाई ६ महिना क्रेडिट रहेको आधारमा २०७३।७.४ मा रु.२ करोड मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिएको छ । करदाताको बिक्री कारोबार करयोग्य नभएको, बिक्री कारोबार नै शुरु नगरेको अवस्थामा यसरी फिर्ता दिएको मूल्य अभिवृद्धि करमा शुल्कसमेत असुल गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

४८. **फरक वित्तीय विवरण** – लेखापरीक्षणको सिलसिलामा एक बैङ्कबाट कर्जा प्रवाह भएका ६ ऋणीको १२ आय वर्षको नमूना परीक्षण गर्दा बैङ्कमा पेस गरेको वित्तीय विवरण र आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पेस गरेको वित्तीय विवरण बीच फरक रहेको छ । ऋण प्रयोजनको लागि उल्लिखित करदाताहरूले पेस गरेको वित्तीय विवरणमा रु.३ अर्ब ७६ करोड १८ लाख आय देखाएकोमा स्वयंकर घोषणा गर्दा पेस गरेको वित्तीय विवरणमा रु.१ अर्ब ६९ लाख आय देखाएका छन् । दुवै वित्तीय विवरणबीच रु.२ अर्ब ७५ करोड ४९ लाख फरक परेको छ । एउटै कारोबारमा फरक वित्तीय विवरण पेस गर्ने एवं लेखा प्रमाणित गरी भूठुठा विवरण पेस गर्ने उपर कारवाही गरी फरक आयको कर दायित्व निर्धारण हुनुपर्दछ ।
४९. **नक्कली कारोबार** – आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं.२ का करोडौंको कारोबार देखाउने ३ करदाताले आय विवरण, किस्ता लगायतका कुनै कर दाखिला नगरेको, भन्सार नाकाबाट सामान पनि आयात नगरेको र स्थानीय बजारबाट समेत सामान खरिद गरेको नदेखिएकोले तिनीहरू वास्तविक करदाता नभई सर्वसाधारण व्यक्तिको नागरिकता लिएर फर्म दर्ता गराएको, फर्मको कारोबारबारे ती प्रोपाईटरलाई कुनै जानकारी नभएको निजहरूले दिएको साविति वयानबाट देखिएको छ । व्यवसायिक विषयमा जानकारी नभएका व्यक्तिसँग नागरिकता लिई फर्म दर्ता गराएको, सामान खरिदको स्रोत र विवरण बेगर बिक्री देखाएकोले यस्ता शंकास्पद कारोबारमा छानबिन गरी ती करदाताले देखाएको ३ वर्षको बिक्री रु.१ अर्ब १ करोड ७७ लाखको मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट लिएको रु.१३ करोड २३ लाख अमान्य गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- यी करदातासँग खरिद गरेर लागत तथा मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट दावी गर्ने अन्य २८६ करदाताका कारोबार पनि शंकास्पद देखिएकोले ती करदाताको खरिद रु.१५ करोड ५६ लाखमा आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
५०. **सम्बद्ध पक्षको कारोबार** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ४५ अनुसार सम्बद्ध व्यक्तिको बीच भएको कारोबार सामान्य बजार व्यवहार अनुसार गरी कर गणना गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा देखिएका केही व्यहोरा निम्न छन्:
- ५०.१ सहकारी मापदण्डअनुसार आफ्ना शेयर सदस्यबीच मात्र लगानी तथा बचतको कारोबार गर्नुपर्नेमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं.२ अन्तर्गतका एक सहकारी संस्थाले उद्देश्य बाहिर गई लगानी गर्दा रु.३० करोड ७३ लाख नोक्सानी भएको छ । सो सहकारीले लगानी गरेको सम्बद्ध २ ईन्भेष्टमेन्ट कम्पनीको २०७२।७३ सम्मको सञ्चित नोक्सानी रु.७४ करोड १८ लाख पुगेको छ । यो संस्थाले उद्देश्य विपरीत इन्भेष्टमेन्ट कम्पनीलगायतको शेयरमा रु.६६ करोड २३ लाख लगानी गरेको र २०६९।७० देखि ४ वर्षमा रु.६५ लाख मात्र आय प्राप्त गरेको छ । सो सहकारी संस्थाले सङ्कलन गरेको आवधिक बचतमा दिएको ४ वर्षको औषत ब्याजदरको हिसाबले रु.८ करोड ३ लाखमा प्राप्त आय रु.६५ लाख घटाउँदा रु.७ करोड ३८ लाख नोक्सानी भएकोले मापदण्डविपरीत सम्बद्ध पक्ष खडा गरी लगानी गरेबाट नोक्सानी समायोजन गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
- ५०.२ एकभन्दा बढी सम्पत्ती धारण गरी आय आर्जन गर्नेले प्राप्त भुक्तानीमा लाग्ने कर अन्तिम रूपमा कट्टा नहुने व्यहोरा आयकर निर्देशिकाको बुदा २१.२.२ ले व्यवस्था गरेको छ । ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतको एक डिपार्टमेन्टल स्टोरको सञ्चालक रहेका एक प्राकृतिक व्यक्तिले आफ्नो नाममा जग्गा खरिद गरी सो जग्गामा बनेको भवन तथा संरचनालाई उक्त स्टोरको लिज होल्ड सम्पत्तितर्फ लेखाङ्कन गरेको छ । सञ्चालकको सो जग्गा भाडा दिने उद्देश्यले खरिद गरी सम्बद्ध निकायलाई भाडामा लगाई व्यावसायिक कारोबार गरेको देखिन्छ । डिपार्टमेन्टल स्टोरलाई सम्बद्ध सञ्चालकले विभिन्न आठ स्थानमा जग्गा भाडामा दिई २०७१।७२ र २०७२।७३ मा रु.१२ करोड ८४ लाख भुक्तानी लिएको छ । यस्तो व्यावसायिक आमदानीलाई ऐनको दफा ९६ बमोजिम आय विवरण पेस गरी खुलासा गर्नुपर्नेमा गरेको छैन । तसर्थ उक्त आयलाई व्यवसायको आयमा समावेश गर्दा नपुग भएको २५ प्रतिशत कर रु.३ करोड ८ लाखमा लाग्ने शुल्क तथा ब्याजसमेत असुल गर्नुपर्दछ ।
५१. **सम्बद्ध पक्षलाई बीमा भुक्तानी** – बीमा ऐन, २०४९ अनुसार जारी भएको बीमकको संस्थागत सुशासन सम्बन्धी निर्देशिका २०६९ को दफा ६८ अनुसार बिमकले सञ्चालक वा निजको परिवारको वित्तीय स्वार्थ भएको ग्राहकसँगको कारोबारमा संलग्न हुन नपाउने व्यवस्था गरेकोले निजको परिवार वा निज हिस्सेदार भएको व्यक्ति वा संस्थासँग बीमा व्यवसाय गर्न नहुने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । ठूला करदाता कार्यालय

अन्तर्गतको बीमा व्यवसाय गर्ने करदाताले आफ्नै शेयरहोल्डर्सको सम्बद्ध कम्पनीको निर्माणाधीन एपार्टमेन्टको लागि बीमा गराएकोमा २०७२ को भूकम्पको कारणले क्षति दावी रु.५४ करोड भुक्तानी दिएको छ ।

सोही करदाताले २०६९।७० मा शेयरहोल्डर्स तथा संचालकको अर्को एक सम्बद्ध इलेक्ट्रोनिक्स कम्पनीमा २०६९।६।८ मा अग्नी बीमा दावी रु.५९ करोड ८८ लाख भुक्तानी गरेको छ । दावी मध्ये रु.२७ करोड ४७ लाख पुनः बीमा कम्पनीबाट प्राप्त हुन बाँकी छ । बीमकको संस्थागत सुशासन निर्देशिका विपरीत आफै वा सम्बद्ध पक्ष सञ्चालक रहेको बीमा कम्पनीमा आफ्नै व्यवसायको बीमा गराई क्षतिपूर्तिबापत रु.१ अर्ब १४ करोड क्षतिपूर्ति लिएको, बीमा तथा पुनः बीमा कम्पनीले दावी स्वीकार नगरेको कारणले यो बीमा कम्पनीको व्यवसाय नै नोक्सानीमा गएकोले उक्त दावीमा वित्तीय स्वार्थ बाभेको सम्बद्ध पक्षको कारोबार सम्बन्धमा छानविन गरी कर निर्धारण हुनुपर्दछ ।

५२. **दर्ता स्थगनको मूल्य अभिवृद्धि कर** – ठूला करदाता कार्यालयमा दर्ता रहेको एक अस्पतालले २०६१ देखि मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भई निर्माण चरणको अवस्थादेखि २०७२।७३ सम्म रु.२८ करोड ७७ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट लिएको अवस्थामा २०७३ श्रावणदेखि मूल्य अभिवृद्धि कर कारोबार बन्द गराई स्वास्थ्य सेवा शुल्क लाग्ने गरी कारोबार गरेको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १७(४) मा कट्टी सुविधा प्रदान भएका वस्तुको उपयोगिता समाप्त हुनु अगावै कर लाग्ने कारोबारमा प्रयोग हुन छाडेमा उक्त वस्तु तत्काल बजार मूल्यमा बिक्री भएको मानी कर असुल गर्ने व्यवस्था छ । करदाताको २०७३ आषाढ मसान्तको वित्तीय विवरणअनुसार साविकमा मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट लिएको स्थिर सम्पत्ति रु.१ अर्ब २ करोड ५३ लाख बाँकी देखिएको छ । उक्त सम्पत्ति खरिद मूल्यमा नै बिक्री भएको अवस्थामा पनि १३ प्रतिशतले हुने रु.१३ करोड ३३ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्नेमा नगरेकोले शुल्क र ब्याजसमेत असुल गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५३. **दर्ता नभएकोबाट मूल्य अभिवृद्धि कर** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ८(२) मा नेपाल बाहिरको दर्ता नभएको कुनै व्यक्तिबाट सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन र नियम बमोजिम कर लाग्ने मूल्यमा भुक्तानीका बखत कर निर्धारण र असुलउपर गर्ने व्यवस्था छ । ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गत ५ करदाताले ८ आय वर्षको रोयल्टी/सेवा शुल्क भुक्तानी गर्दा रु.४ करोड ६१ लाख, आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं.१ अन्तर्गतका एअर सर्भिस सेवाको २ करदाताले २ आय वर्षको मर्मत र करार सेवाको रकम भुक्तानी गर्दा रु.८३ लाख र आन्तरिक राजस्व कार्यालय चितवनअन्तर्गतको १ चलचित्र मन्दिरले आय वर्ष २०७२।७३ मा चलचित्र आयबापत विदेशी वितरकलाई भुक्तानी गर्दा रु.२३ लाखसमेत रु.५ करोड ६७ लाखमा ब्याज र जरिवानासमेत कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

५४. **कारोबार छाडेको** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ अनुसार आय वर्ष समाप्त भएको ३ महिनाभित्र स्वयमकर निर्धारण गरी आय विवरण पेस गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन्:

५४.१ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, क्षेत्र नं.३ र विराटनगरलगायत ५ कार्यालयमा दर्ता रहेका तरकारी, फलफूल अन्य खाद्यान्न लगायतका वस्तुहरु आयात गर्ने ४ करदाताले आय वर्ष २०७२।७३ मा रु.२ अर्ब ४५ करोड ११ लाख मूल्य बराबरको सामान आयात गरेको देखिए पनि आय विवरण र लाग्ने कर दाखिला नगरी कारोबार नै छाडेर पलायन भएको पाइयो । यस सम्बन्धमा कार्यालयबाट अनुगमन गरेको समेत देखिँदैन । कारोबारबाट पलायन हुने करदातालाई आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम आवश्यक कारवाही गरी रु.१ करोड ८६ लाख कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

५४.२ लेखापरीक्षणको छनौटमा परेका १४ कार्यालयका १०० करदाताले २०७०।७१ देखि २०७२।७३ सम्म ३४ आय वर्षको कारोबार पेस गर्नुपर्नेमा करदाता मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फ विवरण पेस गरे तापनि आयकरतर्फ रु.४ अर्ब ७२ करोड ३३ लाखको विवरण पेस गरेको छैनन् । ती करदाताको कारोबारमा आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम रु.३ करोड ५५ लाख कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

५४.३ **गैर बासिन्दाबाट लिएको ऋण** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८ अनुसार बैङ्कले प्राकृतिक व्यक्तिलाई भुक्तानी गरेको बाहेक अन्य ब्याज भुक्तानीमा १५ प्रतिशत कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । करदाता सेवा कार्यालय त्रिपुरेश्वरअन्तर्गतको एक करदाताले गैरबासिन्दा निकायबाट ४५ मिलियन अमेरिकी डलर ऋण लिने सम्झौता गरी अमेरिकी डलर २८.३ मिलियन ऋण सम्बद्ध पक्षबाट प्राप्त गरेको छ । करदाताले वित्तीय विवरणको लेखानीति तथा टिप्पणीमा यो वर्ष गैरबासिन्दालाई ब्याज भुक्तानी नगरेको उल्लेख गरे पनि ब्याज

खर्च ऋणमा पुँजीकरण गरेको छ। यो वर्ष थप ऋण बैङ्क प्रणालीबाट प्राप्त नभएकोले पुँजीकरण भएको ब्याज रु.४२ करोड ३ लाखमा १५ प्रतिशतले हुने कर रु. ६ करोड ३० लाख असुल हुनुपर्दछ।

५५. **मनी ट्रान्सफर** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ को समूह ११ को (आ) मा वित्तीय सेवालाई कर छुट हुने सेवामा राखेको देखिन्छ। सोही आधारमा मनी ट्रान्सफर व्यवसायलाई वित्तीय सेवा मानेर ती करदाताको कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन नगरेको र ३० प्रतिशतका दरले आय कर पनि नतिरेको अवस्था छ। ठूला करदाता कार्यालयलगायतका चार कार्यालयका २५ करदाताले ३० प्रतिशतका दरले आयकर दाखिला गर्नुपर्नेमा साधारण व्यवसाय सरह २५ प्रतिशतका दरले कर असुली गरेकोले नपुग ५ प्रतिशतले कर रु ३ करोड असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ।

५६. **कर छुट संस्थाको कारोबार** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ (ध) मा मुनाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक क्षेत्रका लाभ नलिने गरी गठन भएका गैरसरकारी संस्थाहरु 'कर छुट हुने संस्था' को रूपमा दर्ता हुने व्यवस्था छ। यस्तो संस्थाहरुको व्यवसाय वा लगानी प्रकृतिको आयमा कर छुट हुँदैन। राजस्व कार्यालय २ का २ स्वास्थ्य संस्थाले निजी स्वास्थ्य सेवा प्रदायकले जस्तै महँगो स्वास्थ्य शुल्क लिई स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरेबापत रु.१२ करोड ३७ लाख, ६ राजस्व कार्यालयका १० संस्थाले निक्षेप लिई ऋण दिएर नाफा प्राप्त गरेको रकम रु.१ अर्ब ३० करोड ३४ लाख र अर्को एक राजस्व कार्यालयका ३ गैर सरकारी संस्थाको व्यावसायिक बचत रु.६ करोड ७२ लाख समेत रु.१ अर्ब ४९ करोड ४३ लाख बचतमा कर छुट दिन मिल्ने नदेखिँदा रु.३७ करोड ३५ लाख कर छुट भएकोले शुल्क समेत हिसाब गरी कर निर्धारण गर्नुपर्दछ।

संस्कृति तथा पर्यटन मन्त्रालय र अन्तर्राष्ट्रिय एक संस्था बीच अन्तर्राष्ट्रिय उडानमा हुने टिकट व्यवस्थापन गर्न सन् २००७ मा ५ वर्षको लागि सम्झौता भएकोमा २०१२ मा सम्झौताको म्याद सकिए पनि हालसम्म कारोबार गरेको छ। सम्झौताको बुँदा नं.६ मा नेपालमा लाग्ने कर सो संस्थाले नै बुझाउनुपर्ने उल्लेख छ। तर उक्त संस्थासँग नेपालका १२ ट्राभल्स एजेन्सीले रु.३ अर्ब ७५ करोड ७ लाखको टिकट खरिद गरेकोमा उक्त करदाताले यो रकमलाई आय लेखाङ्कन गरेको छैन। करदाताले अरबौको कारोबार गर्दा सेवा शुल्क आय प्राप्त गरे पनि कारोबारमा नदेखाएकोले थप छानबिन गरी सेवा शुल्कमा छुट भएको कर निर्धारण गर्नुपर्दछ।

५७. **भन्सार दरबन्दी फरक** - भन्सार कार्यालयहरुले पैठारी भएका सामानको जाँचपास गर्दा आर्थिक ऐन, २०७३ को अनुसूची १ र भन्सार दरबन्दी पुस्तिकामा उल्लिखित संकेत नम्बरअनुसार मालवस्तुको यथार्थ संकेत यकिन गरी जाँचपास गर्नुपर्नेमा प्रज्ञापनपत्र परीक्षण गर्दा फरक संकेत नम्बर तथा दरबन्दी लगाई रु.७२ करोड ९७ लाख घटी राजस्व असुल गरेका छन्। यससम्बन्धी प्रमुख उदाहरण निम्नानुसार छन्:

५७.१ आर्थिक ऐन, २०७३ को अनुसूची १ र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३ अनुसार टेलिभिजन उद्योगले टेलिभिजन जडान गर्ने पार्टपुर्जाहरु, अर्धतयारी एल.सी.डी. वा एल.ई.डी, प्यानेल, क्याथोड रे पिक्चर ट्युब तथा सहायक सामग्रीहरु अनएसेम्बलड अवस्थाका पैठारी गर्दा भन्सार उपशीर्षक ८५२८७२१० बाट भन्सार महसुल २० प्रतिशत र अन्तःशुल्क १० प्रतिशत लाग्ने व्यवस्था छ। सुख्खाबन्दरगाह, विरगञ्ज, विराटनगर र मेची भन्सार कार्यालयबाट यस्ता जडान गर्ने उद्योगले पैठारी गर्दा टेलिभिजन पार्टपुर्जा भन्सार उपशीर्षक ८५२९९०१० बाट जाँचपास गरी १० प्रतिशत अन्तःशुल्क लगाई २० प्रतिशत भन्सार महसुल छुट भएको छ। फरक दरबन्दी लगाएको कारणले भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर समेत रु.५६ करोड ८५ लाख छुट भएको छ। टेलिभिजन जडान गर्ने उद्योगको लागि बेग्लै दरबन्दीको व्यवस्था गरेकोमा सो दरबन्दी प्रयोग नगरी मर्मत प्रयोजनको लागि पार्टपुर्जा पैठारी गर्ने दर प्रयोग गरेबाट छुट भएको राजस्व असुल गर्नुपर्दछ।

५७.२ भन्सार विभागले २०५६।१।१९ मा गरेको वस्तु वर्गीकरण र व्याख्यालाई आधार मानी विरगञ्ज भन्सार कार्यालयले पैठारी भएका एसेप्टिक प्याकेजिङ्ग मेटेरियल लाई भन्सार उपशीर्षक ७६०७२० बाट १५ प्रतिशत भन्सार र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई जाँचपास गरेको छ। गत वर्ष उक्त सामानहरु भन्सार उपशीर्षक ४८११५९० बाट जाँचपास भएको, अन्तर्राष्ट्रिय तथ्याङ्कबाट पनि सो वस्तु सोही दरबन्दीबाट नै जाँचपास भएको, पैठारीकर्ताले पेस गरेको बीजकमा भन्सार वर्गीकरण ४८११५९० नै रहेको र विश्व भन्सार संगठनको व्याख्यात्मक टिप्पणी २०१२ ले सो वस्तु भन्सार उपशीर्षक ४८११५९० बाट वर्गीकरण गरिसकेकोमा साविकको निर्णयलाई आधार लिई जाँचपास गर्न मिल्ने देखिँदैन। तसर्थ उक्त मालवस्तु भन्सार उपशीर्षक

४८११५९० बाट २० प्रतिशत महसुल र १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई जाँचपास गर्नुपर्नेमा फरक दरबन्दी लगाई जाँचपास गरेको कारणले कारोबार मूल्य रु.१ अर्ब ४४ करोड ७ लाखमा छुट भएको राजस्व रु.८ करोड ९९ लाख असुल हुनुपर्दछ ।

५८. **जर्ती** – आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरको कार्यक्षेत्रका एक उद्योगलाई फ्लोमिटर विग्रिएको अवस्थामा समेत पाश्चराइजेशन र प्याकिङ्गकर्तर्फ २ प्रतिशतभन्दा बढी जर्ती दावी गरी मिनाहा दिएकोले अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३(क) ले तोकेभन्दा बढी जर्ती लिएको परिमाणको अन्तःशुल्क रु २४ करोड ७१ लाख र सोमा लाग्ने ब्याज र जरिवानाको साथै आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि करसमेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

५९. **पूँजीगत लाभकर** – यससम्बन्धी व्यहोरा निम्न छन्:

५९.१ पूँजीगत लाभकर कट्टी गर्ने निर्देशिकामा जग्गाधनीले जमिन मिलाएको, परामर्श, विज्ञापन, कमिसन आदि खर्च कट्टी गर्न प्रमाणसाथ घोषणा फाराम भरी दावी गर्नुपर्नेमा ६ मालपोत कार्यालयका २२९ निसर्गकर्ताले निर्देशिकाअनुरूप खर्चको विवरण एवं घोषणा फाराम पेस नगरी पूँजीगत लाभकर रु.१ करोड ९२ लाख असुल नगरेको, २५ मालपोत कार्यालयका २१७ निसर्गकर्ताले ५ वर्ष अवधिभित्रको रु.२ अर्ब १ करोड ७८ लाखको सम्पत्ति निसर्ग गर्दा ५ प्रतिशत पूँजीगत लाभकर असुल गर्नुपर्नेमा २.५ प्रतिशत असुल गरेकोले छुट भएको रु.५ करोड १७ लाख, ३ मालपोत कार्यालय ३ का २९ निसर्गकर्ताले घरको भूइँतलासहित प्रत्येक तल्लाको अलग अलग क्षेत्रफल खुल्ने प्रमाण नराखेको अवस्थामा रु २ करोड ५७ लाख पूँजीगत लाभकर छुट दिएको, ८ मालपोत कार्यालयका ३२७ निसर्गकर्ताले रु.१ अर्ब २४ करोड ३३ लाखको भवन बिक्री गर्दा ५ प्रतिशतले रु.६ करोड २२ लाख पूँजीगत लाभकर असुल नगरेको र अन्य १७ मालपोत कार्यालयले २३७ निसर्गकर्ताबाट ५ प्रतिशतका दरले पूँजीगत लाभकर रु. ६ करोड ५० लाख असुल नगरेको समेत रु.२२ करोड ३८ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।

मालपोत कार्यालय, पर्साले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ७ महिनासम्म सेवाग्राहीबाट सङ्कलन भएको राजस्व रु ६५ लाख दाखिला नगरी हिनामिना गरेकोमा २०७४।१२।१२ मा असुल गरेको छ ।

५९.२ पोखरा अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल सुधार आयोजनाले १६२ जग्गाधनीलाई रु १ अर्ब ८३ करोड ४४ लाख मूआब्जा भुक्तानी गरी मालपोत कार्यालय पोखराबाट नेपाल सरकारको नाममा जग्गा प्राप्ति गर्दा जग्गाधनीहरुबाट रु.४ करोड ५९ लाख पूँजीगत लाभकर असुल गरेको छैन ।

■ स्रोत साधन प्राप्ति, संरक्षण एवं उपयोग

६०. **खानी उत्खनन् अनुमति** - खानी विभागबाट उत्खनन् वा खोज तलासको लागि तोकिएको दस्तुर तिरी अनुमतिपत्र प्राप्त गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले अन्य व्यक्ति वा संस्थालाई अनुमति हस्तान्तरण गर्न नमिल्ने, हस्तान्तरण हुने प्रक्रियाले खानी उत्खनन् गर्न चाहने अन्य व्यक्ति वा संस्थाले प्रतिस्पर्धा गर्ने अवसर नपाउने भई प्राप्त हुनुपर्ने रोयल्टीमा समेत असर पर्न सक्ने देखिएको छ । तोकिएबमोजिमको काम नगर्ने, सम्भावित खनिज क्षेत्रको अनावश्यक रूपमा होल्ड गर्ने र अनुचित लाभ लिई बिक्री गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको अनुगमन गरी अनुमति पत्र खारेज गर्नुपर्दछ ।

६१. **निष्क्रिय मौज्जात** - राष्ट्रियस्तरको कल्याणकारी कोषमा गत वर्षसम्म रु.१० अर्ब ६ करोड ४७ लाख मौज्जात रहेकोमा यो वर्ष रु.२ अर्ब ४९ करोड ६९ लाख प्राप्त भएको छ । गत वर्षको मौज्जात समेत कोषमा रु.१३ अर्ब २२ करोड ४८ लाख मौज्जात रहेको छ । हाल उक्त रकम सामाजिक सुरक्षा कोषमा जम्मा गरे पनि उद्देश्यअनुरूप परिचालन भएको छैन ।

आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम एक प्रतिशतका दरले सामाजिक सुरक्षा कर असुल गरी बेरोजगार बीमा योजना, रोजगारीमा घाइते वा दुर्घटना बीमा योजना, प्रसूति बीमा योजना, आश्रित बीमा योजनालगायत ९ किसिमका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा खर्च गर्ने व्यवस्था गरेकोमा २०७४ मा मात्र ऐन स्वीकृत भएकोले यो वर्षको रु.४ अर्ब २ करोड ७९ लाखसमेत कोषमा रहेको रु.१६ अर्ब ७९ करोड उद्देश्यअनुसार तोकिएको कार्यमा खर्च भएको देखिएन । योजना एवं कार्यविधि तयार गरी कोष परिचालन गर्नुपर्दछ ।

६२. **पुनः उद्धार कोष** - भूकम्प र आपूर्ति असहजबाट क्षति भएका व्यवसायलाई पुनर्जीवन दिन वित्तीय उत्प्रेरणा दिने नीतिअनुरूप २०७२।७३ मा नेपाल राष्ट्र बैङ्कमा रहेको पुनःउद्धार कोषमा रु.५ अर्ब जम्मा गरिएकोमा यो वर्ष रु २२ करोड २३ लाख पुनर्कर्जा खर्च गरी रु.४ अर्ब ७७ करोड ७७ लाख मौज्जात राखेको छ । स्थापित उद्देश्यअनुसार कोषको परिचालन भएको छैन ।
६३. **अति विशिष्ट कक्षको प्रयोग** - वीर अस्पतालमा अति विशिष्ट व्यक्तिको उपचारका लागि ६ कोठाको उपचार कक्ष रहेको छ । अस्पतालको अभिलेखअनुसार २०४६ सालपछि अति विशिष्ट उपचार कक्ष उपयोगविहीन अवस्थामा रहेको छ ।
६४. **भौतिक संरचना निर्माण** - वन नियमावली, २०५१ को नियम ४५(१)'ख' ले कवुलियती वनमा कार्ययोजनाले गर्न हुने भनी तोकेको बाहेकका अन्य कार्य गर्न नहुने व्यवस्था छ । व्यवसायीसँग भएको कवुलियतनामा अनुसार चन्द्रागिरी कवुलियती वन क्षेत्रमा वातावरणमैत्री हिसाबले उपयुक्त हुने खालका करिब २० देखि ३० वटासम्म कटेज प्रकृतिका चारदेखि आठ कोठा भएका भवनको निर्माण गर्ने उल्लेख भएकोमा उक्त स्थानमा वन नियमावली र सम्झौता विपरीत भवन निर्माण कार्य भएको सम्बन्धमा छानबिन गरी कारवाही हुनुपर्दछ ।
६५. **वन अतिक्रमण** - बहदो अतिक्रमण नियन्त्रण गर्न वन अतिक्रमण नियन्त्रण रणनीति, २०६८ र वन क्षेत्र सुरक्षा योजना, २०७० तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याए पनि गत वर्षसम्म ६२ जिल्लाका ७४० स्थानमा १ लाख २१ हजार २३४ घरधुरीले ९४ हजार २३३ हेक्टर वन र ६ राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा आरक्षको ३ हजार ८७६ हेक्टर समेत ९८ हजार १०९ हेक्टर जमिन अतिक्रमण गरी ३० हजार १९४ घर टहरा निर्माण गरेको छ । अतिक्रमण हटाउने रणनीति बनाई कार्यक्रम सञ्चालन गरे तापनि वन क्षेत्र अतिक्रमण मुक्त बनाउन सकेको छैन ।
६६. **रक्तचन्दन मौज्जात** - निषेधित वनस्पतिको सूचीमा रहेको रक्तचन्दन गैरकानूनी रूपले निकासी पैठारी हुँदा समातिएको २ लाख ६४ हजार किलोग्राममध्ये नेपाल सरकारले ८१ हजार किलोग्राम निकासी भएको मुलुकलाई फिर्ता पठाएको छ । बाँकी परिमाण मध्ये २० हजार किलोग्राम नमूना प्रयोजनमा लगत कट्टा गरी खुद बाँकी रहेको १ लाख ६५ हजार किलोग्राम ढुवानी गरेको साधनसहित मौज्जातमा रहेको छ । निषेधित वनस्पतिको मौज्जात व्यवस्थापन गरेको छैन ।
६७. **काठको मूल्य निर्धारण** - वन नियमावली, २०५० बमोजिम सरकारी काठको न्यूनतम मूल्य कायम गरेर लागत अनुमान तयार गरी काठ दाउरा लिलाम र मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था छ । टिम्बर कर्पोरेशनको मूल्य, प्रचलित बजार दर र सरकारी मूल्याङ्कनबीच ठूलो अन्तर रहेको छ । सरकारी मूल्य साल, सिसौं र ओखर ३ प्रजातिका काठको मूल्य प्रतिघनफिट क्रमशः रु.८००, रु.६०० र रु.३०० तोकेकोमा दि टिम्बर कर्पोरेशनले क्रमशः रु.१ हजार ४७१, रु.१ हजार ६७३ र रु.८५३ एवं प्रचलित बजार मूल्य क्रमशः रु.६ हजार ५००, रु.६ हजार २०० र रु.१ हजार ५०० रहेको छ । प्रचलित बजार दर र सरकारी मूल्यबीच ठूलो अन्तर देखिएकोले बजार मूल्य समेतलाई आधार लिई काठ दाउराको मूल्य कायम गरी लिलाम बिक्री गरिनुपर्दछ ।
६८. **काठ व्यवस्थापन** - वन पैदावार सङ्कलन तथा बिक्री वितरण निर्देशिका, २०७३ अनुसार काठ दाउरा सङ्कलन र घाटगद्दी रहने स्थान समेत यकिन गरी जिल्ला वन कार्यालयमा अभिलेख राखी वन विभागमा पठाउनु पर्ने व्यवस्था छ । जिल्ला वन कार्यालय २६ बाट प्राप्त विवरणअनुसार यो वर्ष बिक्री गरी १३ लाख ९ हजार घनफिट काठ बाँकी रहेको छ । उक्त मौज्जात काठको मूल्य प्रचलित बजार दर रु.५ हजार ५०० को आधारमा रु.७ अर्ब १९ करोड ९५ लाख हुने देखिन्छ । उक्त काठ विगत वर्षदेखि मौज्जात देखाएको तर काठको वास्तविक अवस्था अनिश्चित रहेको छ ।
६९. **चार्टर भाडा** - नेपाली सेना मध्य एयरवेशतर्फ २०७३।७४ को ४५ निकायबाट रु.४ करोड ११ लाख र भी.भी.आई.पी.उडान सेवातर्फ २०४२।४३ देखि २०७२।७३ सम्म २८ संस्थाबाट रु.५९ लाख ३४ समेत रु.४ करोड ७० लाख हवाई चार्टर भाडा उठ्न बाँकी रहेको छ । यो वर्षको ८ संस्थाबाट उठ्न बाँकी ड्राइ भाडा रु.२ करोड ४४ लाख समेत रु.७ करोड १४ लाख असुल गरेको छैन ।
७०. **क्यासिनो इजाजत र रोयल्टी** - क्यासिनो नियमावली, २०७० बमोजिम इजाजत पत्रको नवीकरण र रोयल्टी दस्तुर बुझाउनु पर्ने व्यवस्था छ । इजाजतपत्र प्राप्त गर्नेले २०७४।७५ को लागि २०७३।७४ भित्रै इजाजतपत्र दस्तुरको पचास प्रतिशतले हुने रकम बुझाई नवीकरण हुनुपर्ने देखिए पनि यस वर्ष पाँच कम्पनीले रु.१४ करोड इजाजत दस्तुर नै नबुझाएको, ६ कम्पनीले रु.७ करोड नवीकरण राजस्व दाखिला नगरेको, ३

कम्पनीले रु.७ करोड २५ लाख रोयल्टी नबुझाएको र आधुनिक मेशिन वा उपकरणको माध्यमबाट खेलाइने खेलको लागि एक इजाजतपत्रबाट एक स्थानमा मात्र खेलाउन सकिनेमा एक कम्पनीले ४ स्थानमा सञ्चालन गरेकोमा नवीकरण दस्तुर एक स्थानको रु.५० लाखमात्र दाखिला गरेको हुँदा नपुग रु.१ करोड ५० लाख समेत रु.२९ करोड ७५ लाख असुल गरेको छैन ।

७१. **असुरक्षित लगानी** - नागरिक लगानी कोषले सञ्चालन गरेका विभिन्न योजनाहरूले मुद्दती निक्षेपमा गरेको लगानीमध्ये समस्याग्रस्त विकास बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूमा रु.९६ करोड भुक्तानी अवधि नाघेको मुद्दती निक्षेप रहेको छ । कोषको केन्द्रीय हिसाब तथा विभिन्न योजना तथा कार्यक्रमको २०७२ आषाढ मसान्तमा रहेको निक्षेप रु.३५ अर्ब ३४ करोड मध्ये रु.२८ अर्ब ३३ करोडको बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट समर्थन पत्र प्राप्त गरेको छैन । यसर्थ सो रकमको यथार्थता यकिन हुन सकेन । समस्याग्रस्त वित्तीय संस्थामा मुद्दती निक्षेप लगानीको ब्याज रु.४९ करोड ७९ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।

नेपाल सैनिक कल्याणकारी कोषमा यो वर्ष रु.३९ अर्ब ६१ करोड ५८ लाख मौज्जात रहेको छ । मौज्जातमध्ये ४ फाइनेन्स लिमिटेड र १ विकास बैकबाट २०७४ असार मसान्तसम्म प्राप्त हुनुपर्ने मुद्दती एवं बचत खाताको साँवा रु.२२ करोड ९८ लाख र ब्याज रु.५ करोड ३१ लाखसमेत रु.२८ करोड २९ लाख यो वर्ष पनि असुल नभई जोखिममा रहेको छ ।

७२. **मुद्दती निक्षेपमा लगानी** - कर्मचारी सञ्चय कोषको कुल कर्जा तथा लगानी रु.२ खर्ब ४५ अर्बमध्ये रु.५४ अर्ब ५० करोड विभिन्न बैङ्कको मुद्दती निक्षेपमा रहेको छ । निक्षेपमा लगानी गर्दा प्रतिस्पर्धात्मक ब्याज दर र लगानीका विभिन्न सूचकाङ्क जस्तै खराब कर्जाको अंश, पूँजी प्रयाप्तता अनुपात, कर्जा र पूँजी निक्षेप अनुपात, खुद तरलता अनुपात आदिको विश्लेषण गरी लगानी गर्नुपर्नेमा गरेको छैन ।

वैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको नवीकरणीय ऊर्जा कोषमा रहेको रु.४ अर्ब ६३ करोड ५९ लाखमध्ये नेतृत्वकर्ता बैङ्कमा रु.४ अर्ब ४० करोड ८० लाख (९५.०३ प्रतिशत) मौज्जात रहेको पाइयो । कोषले समयमा प्रतिस्पर्धा गराई नेतृत्वकर्ता बैङ्क छनौट गर्न नसकेको कारण साविकको नेतृत्वकर्ता बैङ्कसँग २०३८ प्रतिशतबाट बढाई ४ प्रतिशतका दरले ब्याज आर्जन गर्ने गरी सहमतिको आधारमा २०७४ असार मसान्तसम्म सम्झौता अवधि थप गरी सोही बैङ्कमा रकम मौज्जात राखेको देखियो । समयमै प्रतिस्पर्धा गराई नेतृत्वकर्ता बैङ्क छनौट गर्नुपर्नेमा नगरी साविक नेतृत्वकर्ता बैङ्कलाई निरन्तरता दिएकोले बजारमा वृद्धि भएको ब्याज दरबाट लाभ लिन सक्ने अवस्थालाई ध्यान दिएको पाइएन ।

७३. **फ्रिक्वेन्सी दस्तुर** - दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (वाँडफाँड तथा मूल्य) सम्बन्धी नीति, २०६९ को बूँदा १६ मा न्यूनतम फ्रिक्वेन्सी बाहेक थप फ्रिक्वेन्सी, अधिकतम फ्रिक्वेन्सी र भिस्याट दस्तुर आर्थिक वर्ष सुरु भएको ३ महिनाभित्र अग्रिम भुक्तानी गर्नुपर्ने र सो अवधिभित्र भुक्तानी नगरेमा सोही दफाको खण्ड (ग) बमोजिम प्रत्येक महिना २ प्रतिशतका दरले थप दस्तुरसमेत लाग्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष ४ सेवा प्रदायकले थप फ्रिक्वेन्सी दस्तुर, अधिकतम फ्रिक्वेन्सी दस्तुर तथा भिस्याटको अग्रिम दस्तुरबापत दाखिला गर्नुपर्ने रु.५५ करोड १ लाख दाखिला गरेका छैनन् ।

७४. **फोर जी अनुमति** - दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (वाँडफाँड तथा मूल्य) सम्बन्धी नीति, २०६९ मा फोर जी प्रविधिमा तटस्थता नीति अपनाइने भएकोले सेवा प्रदायकको छनौट मूलतः फ्रिक्वेन्सी बढाबढको माध्यमबाट गरिने र व्याण्डमा तत्काल उपलब्ध प्रविधिअनुरूप सबै सेवा सञ्चालन गर्न दिइने व्यवस्था छ । नीति लागु भएको ५ वर्षसम्म प्रतिस्पर्धा नगराई २०७३।७४ मा २ सेवा प्रदायकलाई फोर जी सेवा सञ्चालन गर्ने अनुमति दिएको छ । अनुमति दिँदा बढाबढको प्रक्रिया नअपनाई तोकिएको न्यूनतम दस्तुरको आधारमा दिएकोले प्रतिस्पर्धा नहुँदा राज्यले समुचित राजस्व प्राप्त गरेको आस्वस्त हुने अवस्था छैन ।

७५. **न्यूनतम फ्रिक्वेन्सी दस्तुर** - दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी सम्बन्धी नीति, २०६९ को बूँदा ११ अनुसार जिएसएम मोबाइल सेवाको निमित्त छुट्याएको न्यूनतम फ्रिक्वेन्सी दस्तुर एकमुष्ट रुपमा सो सेवा प्रदायकको वार्षिक कुल आमदानीको ०.४ प्रतिशत कायम गरिने व्यवस्था छ । यो वर्ष २ सेवा प्रदायकबाट न्यूनतम फ्रिक्वेन्सी दस्तुर घटी असुल गरेको छ । उक्त नीतिको बूँदा १६ बमोजिम प्रत्येक महिना २ प्रतिशतका दरले थप दस्तुर समेत लगाई रु.१० करोड ५८ लाख असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७६. **किस्ताबन्दीको रोयल्टी तथा फ्रिक्वेन्सी** - एक दूरसञ्चार सेवा प्रदायकले अनुमतिपत्रको शर्तबमोजिम बुझाउन बाँकी रोयल्टी रु.१ अर्ब ६३ करोड ३५ लाख रहेकोमा नेपाल सरकारबाट २०६९।६।१४ मा ८ किस्तामा तिर्ने गरी किस्ता निर्धारण गरेकोमा २०७३ आश्विनसम्म बुझाउनु पर्ने किस्ता रु.२० करोड ४२ लाख यो वर्षको अन्तसम्म दाखिला गरेको छैन । अर्को एक सेवा प्रदायकले २०६७।६।६ देखि २०७३।७।४ सम्मको बुझाउनु पर्ने फ्रिक्वेन्सी दस्तुर र थप जरिवानासमेत रु.२९ करोड २९ लाख २०७४ माघदेखि पाँच वार्षिक किस्तामा तिर्ने व्यवस्था मिलाउने गरी नेपाल सरकारबाट २०७४।१०।२२ मा निर्णय भएको छ । उक्त सेवा प्रदायकले पहिलो किस्ता रु.५ करोड ८६ लाख २०७४।१०।२८ मा दाखिला गरेको देखिन्छ । रोयल्टी तथा फ्रिक्वेन्सी दस्तुर तोकिएको ब्याजसहित असुल गर्नुपर्दछ ।
७७. **विद्युत रोयल्टी** - विद्युत ऐन, २०४९ अनुसार अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले नेपाल सरकारलाई रोयल्टी बुझाउनु पर्ने व्यवस्था छ । विद्युत विकास विभागले ६२ जलविद्युत आयोजनाबाट उत्पादित र जडित क्षमताको आधारमा २०७२।७।३ सम्मको उठ्न बाँकी राजस्व समेत रु.१ अर्ब ९८ करोड ६६ लाखमध्ये यो वर्ष रु.१ अर्ब ४२ करोड ७४ लाख असुल गरी रु.५५ करोड ९२ लाख असुल गर्न बाँकी राखेको देखिन्छ । आयोजनाले तिर्नु वा बुझाउनुपर्ने रकम तथा जरिवाना असुल गरेको छैन ।
७८. **भेटीघाटी व्यवस्थापन** - बजेट प्राप्त गर्ने १२ निकायले मात्र भेटीघाटीबाट भएको खर्चको लेखापरीक्षण गराउँदै आएका छन् । काठमाडौं उपत्यकाको तीर्थस्थल वा देवालयको संख्या यकिन भइनसकेको र अन्य ७४ जिल्लामा रहेका ७९९ मध्ये केही धार्मिक स्थलले नगदी रसिदबाट प्राप्त हुने रकम बाहेक अन्य रकम भेटी आयमा समावेश नगरेको, दानपेटीको आय समितिको कोषमा आम्दानी गरी लेखापरीक्षण नगराएको, मन्दिरमा चढाएको रकम मन्दिरको आयमा समावेश नगरी पुजारीको जिम्मा रहने गरेको, धार्मिक केन्द्रको आय स्थानीय क्लवले उठाई खर्च गर्ने गरेको पाइयो । धार्मिक केन्द्र सञ्चालन गर्ने सबै व्यवस्थापन समितिले कानूनबमोजिम संस्थादत्ता गरी आय-व्यय तथा सम्पत्तिको लेखाङ्कन गर्नुपर्नेमा त्यस अनुसार गरेको लेखापरीक्षण गराएको छैन । भेटीघाटीको समुचित व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।
७९. **हदबन्दी** - भूमिसम्बन्धी ऐन, २०७१ को दफा ७ मा जग्गावालको हैसियतले तोकिएको परिमाणसम्म जग्गा राख्न पाउने व्यवस्था छ । काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर, मोरङ, सुनसरी, सप्तरी, सिरहा, कैलाली, कञ्चनपुर लगायत ३९ जिल्लामा १ हजार ९३४ हेक्टर हदबन्दीभन्दा बढी जग्गा रहेकोले उक्त जग्गा जफत गरी विक्री वितरण गर्न बाँकी रहेको छ । बाँकी जिल्लाहरुमा हदबन्दीभन्दा बढी जग्गा रहे नरहेको सम्बन्धमा लगत अद्यावधिक गरेको छैन ।
- जग्गाधनी पत्ता नलागेको र नेपाल सरकारको नाममा पनि नरहेको जग्गा ७४९ हेक्टर, हदबन्दीभन्दा बढी देखिए तापनि नेपाल सरकारले प्राप्त तथा जफत गर्न बाँकी रही साविक जग्गाधनीकै नाममा रहेको जग्गा ५९८ हेक्टर, हदबन्दीभन्दा बढी रहेको साविक जग्गाधनीबाट अन्य व्यक्तिको स्वामित्वमा गएको जग्गा २३७ हेक्टर, दर्ता गर्न बाँकी जग्गा १५४ हेक्टर समेत ५ हजार ६०६ हेक्टर जग्गा हदबन्दीभन्दा बढी रहेको विभागको अभिलेखबाट देखिन्छ । मालपोत कार्यालय कलंकीअन्तर्गतका एक जग्गाधनीको नाममा हदबन्दीभन्दा बढी जग्गा रहेको अवस्थामा २०२९ देखि विभिन्न मितिमा छुट जग्गा दर्ता भनी चोभार भुतखेलको कच्ची मोटरबाटोको न्यूनतम मूल्याङ्कनबमोजिमको रु.१५ करोड १२ लाख मूल्य बराबरको ४२ रोपनी जग्गा दर्ता गरेकोले हदबन्दीभन्दा बढी जग्गा दर्ता गर्ने पदाधिकारीलाई जिम्मेवार गराई उक्त जग्गा नेपाल सरकारको नाममा फिर्ता प्राप्त गर्नुपर्दछ ।
८०. **लीज** - सरकारी जग्गा दर्ता तथा लीजमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्य नीति, २०७१ अनुसार भोगाधिकारको रूपमा सरकारी जग्गा प्राप्त गर्ने व्यक्ति वा निकायले त्यस्तो जग्गा लीजमा परिणत गरी वार्षिक रूपमा लीज रकम बुझाउनुपर्ने उल्लेख गरेकोमा विगत वर्षदेखि नै १२० संस्थाले भोगाधिकार पाएकोमा विभागले हालसम्म लीजमा परिणत नगरेको कारण प्राप्त हुनुपर्ने लीज रकम प्राप्त भएको छैन । विभिन्न संस्थालाई भोगाधिकार दिएको जग्गामध्ये एक बहुमुखी क्याम्पसलाई प्रदान गरेको, तत्कालीन दिव्यश्वरी गा.वि.स. भक्तपुरको ९ रोपनी ७ आना र कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराएको ५८ रोपनी ४ आना जग्गामा सुकुम्बासीहरु बसोबास गरेको, एक गैरसरकारी संस्थालाई उपलब्ध गराएको ५ रोपनी ८ आना जग्गा प्रयोगमा नरहेको, चण्डेश्वरी टोखाको ६० रोपनी ४ आना जग्गा त्रि.वि. शिक्षण अस्पताललाई प्रदान गरेकोमा भोगचलनमा नरहेको अवस्था छ ।

दुग्ध विकास संस्थानलाई उपलब्ध गराएको काठमाडौंका ७ रोपनी ३ आना जग्गा नभेटिएको, एक प्रस्तावित औद्योगिक विश्वविद्यालयको नाममा भोगाधिकार दिएको काठमाडौंको ३३६ रोपनी १४ आना जग्गा सो विश्वविद्यालयले उपभोग नगरी संकल्प नेपाल, हेल्थिडह्याण्डस नेपाल, सेती देवी राष्ट्रिय प्रा.वि.ले भोगाधिकार लिएको, सशस्त्र प्रहरी बलको अस्पताल र स्कूल निर्माणको लागि काठमाडौं मूलपानीमा ११० रोपनी ४ आना जग्गा उपलब्ध गराएकोमा अस्पताल तथा विद्यालय निर्माण नगरी बालुवा उत्खनन गरेको पाइएको छ । यसरी भोगाधिकारको उद्देश्यविपरीत प्रयोग भएका जग्गाको निर्णय मितिदेखिको लीज रकमसमेत फिर्ता प्राप्त गर्नुपर्दछ । भोगाधिकारको जग्गाको अन्य उपयोगबाट आय प्राप्त गरेको रकम राजस्व जम्मा गर्नुपर्दछ ।

८१. **गाडी हस्तान्तरण** - भूकम्प आपतकालीन सहायताबाट रु.४ करोड ५७ लाखको ५ मोटर तथा २८ मोटरसाइकल खरिद गरेकोमध्ये रु.२ करोड २२ लाख मूल्यको २ मोटर संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले प्रयोग गरेको छ । यसैगरी नेपाल आयल निगम लिमिटेडले २०७३/७४ मा रु.३ करोड ३ लाखमा खरिद गरेको ३ जीप आपूर्ति मन्त्रालयलाई हस्तान्तरण गरेको पाइयो ।
८२. **असुल गर्न बाँकी भाडा** - बहालमा लगाएको सम्पत्तिबाट कर्मचारी सञ्चय कोषले असुल गर्न बाँकी बहाल तथा महसुल रकमको आयुगत वर्गीकरण गरेको छैन । यो वर्षको अन्त्यमा भवन बहाल रु.३२ करोड ५६ लाख असुल गर्न बाँकी देखिन्छ । लगनखेल भवनको बहाल बापत रु.७ करोड २५ लाखको बैङ्क ग्यारेण्टी दाबी गरे तापनि बहाल रु.१० करोड ६२ लाख असुल गर्न बाँकी रहेको छ । बाँकी असुलीमा नपुग बैङ्क ग्यारेण्टी रकम कोषको नाममा जम्मा गराउने र भाडा रकम उठाउनेतर्फ पहल गरेको छैन ।
- समाज कल्याण परिषद्ले ५१ संस्था तथा व्यक्तिबाट जमिन, घर, स्टल र हल भाडालगायतका सम्पत्तिको रु.४ करोड २६ लाख असुल गर्न बाँकी देखिन्छ । समाज कल्याण परिषद्ले बुढानीलकण्ठ र भृकुटीमण्डपमा रहेको सम्पत्ति बहाल आय रु.७ करोड ७४ लाखको बहाल कर रु.७७ लाख सञ्चितकोष दाखिला गरेको छैन । बहाल दर धेरै पुरानो भएकोले पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ ।
८३. **फैसला कार्यान्वयन** - सुन्धारा भवनको बहाल करार बमोजिमको भाडा असुल गर्न ललितपुर जिल्ला अदालतमा दायर गरेको मुद्दामा २०७२/६६ सम्मको एक व्यक्तिसँग असुल गर्न बाँकी रहेको घरभाडा तथा जरिवाना रु.१२ करोड ५३ लाख भराई लिन पाउने अदालतबाट २०७३/६१ मा फैसला भएको छ । तर कर्मचारी सञ्चय कोषले उक्त व्यक्तिबाट रु.१० करोड ८३ लाख असुल गर्न बाँकी देखाएको छ । फैसला बमोजिम भाडा असुल गरेको छैन ।
८४. **महसुल बक्यौता** - नेपाल विद्युत प्राधिकरणको विद्युत महसुल बक्यौता गत वर्षको तुलनामा १२.३७ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.११ अर्ब १८ करोड ६८ लाख पुगेको छ । लिन बाँकी रकममध्ये विगतमा शंकास्पद व्यवस्था गरेको रु.५६ करोड ७० लाख यो वर्ष जिम्मेवारीमात्र सारेको छ । रकम उठाउन कुनै प्रयास गरेको छैन । महसुल बक्यौता अर्न्तगत अस्थायी जडानबापत रु.९२ लाख, आन्तरिक खपतबापत रु.५० लाख र सडक बत्तीबापत रु.३ अर्ब १५ करोड २ लाख बक्यौता असुल हुन सकेको छैन । कालोसूचीमा परेका ग्राहकबाट रु.६७ करोड ७७ लाख असुल हुन बाँकी छ ।

■ हानि नोक्सानी र मस्यौट

८५. **राजस्व मस्यौट** - यातायात व्यवस्था कार्यालय, कोशीले राजस्व आम्दानी र दाखिलाको लेखा परामर्शदाताले तयार गरेको सफ्टवेयरमा राखेको जनाई म्यानुअल लेखा राखेको छैन । कार्यालयबाट प्राप्त विवरणअनुसार २०७३/७४ मा रु.१ अर्ब २५ करोड ७ लाख राजस्व सङ्कलन भएकोमा दुई बैङ्कमा रु.८७ करोड ७३ लाख मात्र दाखिला भई रु.३७ करोड ३३ लाख दाखिला भएको छैन । यसका अतिरिक्त २०७२/७३ मा रु.८४ करोड १९ लाख राजस्व असुली भएकोमा रु.६० करोड ९ लाख दाखिला भई रु.२४ करोड १० लाख दाखिला भएको छैन । संकलित राजस्व कम दाखिला भएको रु.६१ करोड ६२ लाख आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १३(४) बमोजिम जरिवाना सहित जिम्मेवार व्यक्तिबाट असुल हुनुपर्दछ ।
८६. **मस्यौट** - बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजनाको मुआब्जा बितरण गर्दा गणनामा फरक परेको व्यहोरा लेखापरीक्षणले औल्याएपश्चात् रु.६ करोड २१ लाख असुल भएको छ । उक्त कारोबारमा संलग्न जिम्मेवार पदाधिकारीलाई आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १५ र २६ तथा अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम

कारवाही गरी सोको जानकारी १५ दिनभित्र उपलब्ध गराउन गृह मन्त्रालय, ऊर्जा मन्त्रालय र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयलाई २०७४।१।७ मा लेखी पठाएकोमा ऊर्जा मन्त्रालयबाट आइन्दा यस्तो गल्ती नदोहोर्नाउन निर्देशन दिने निर्णय भएको व्यहोरा जानकारी गराएको छ । अन्य निकायबाट कारवाही भएको जानकारी प्राप्त हुन आएन ।

८७. **ऋणात्मक निक्षेप** - राष्ट्रिय बाणिज्य बैङ्कको केही निक्षेप हिसाबमा विगत वर्ष रु.५ करोड ६१ लाख ऋणात्मक मौज्जात रहेकोमा २०७३।७।४ को अन्त्य सम्ममा सो ऋणात्मक मौज्जात रु.५ करोड ५७ लाख देखिएकोले सुधार भएको छैन । निक्षेपकर्ताले जम्मा गरेकोभन्दा बढी रकम बैङ्क खाताबाट भिकेकोले यस्तो रकमबापत बैङ्कले शतप्रतिशत नोक्सानी व्यवस्था गरेको तर बैङ्कलाई नोक्सानी गराउने कर्मचारी तथा पदाधिकारीको पहिचान गरी असुल गरेको छैन ।

■ सार्वजनिक स्रोतको अपव्यय

८८. **खरिद सम्झौता अन्त्य** - मध्यपहाडी लोकमार्ग आयोजना, पश्चिम खण्ड अन्तर्गत धादिङ जिल्लामा पर्ने कटुन्जे-त्रिपुरेश्वर सडक खण्डको स्तरोन्नति कार्य गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.६ करोड ४९ लाखको सम्झौता भएको छ । बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना विकास समितिको २०७२।१२।२२ को पत्रबाट उक्त आयोजनाको जलाशयको माथिल्लो भाग समुन्द्री सतहबाट ५४५ मिटर माथि रहेको साथै जुनसुकै संरचनाहरू निर्माण गर्दा सो जलाशयको रेखाभन्दा माथि हुने गरी र भविष्यमा समेत प्राविधिक रूपले सुरक्षित स्थानहरूमा मात्र निर्माण कार्य गर्न जानकारी गराएको आधारमा उक्त ठेक्का अन्त्य गरेको देखियो । जिल्ला प्रशासन कार्यालय, धादिङ तथा सडक विभागबाट उक्त स्थानमा निर्माण कार्य नगर्न २०७२ चैत्रमा जानकारी गराउँदा पनि समयमै ठेक्का अन्त्य नगरी रु.१ करोड ७० लाख खर्च गरेकोले स्रोत साधनको अपव्यय भएको छ ।

निर्माण व्यवसायीसँग भएको सम्झौता बमोजिम डिभिजन सडक कार्यालय सुर्खेत, दाङ, चितवन र पुष्पलाल मध्यपहाडी लोकमार्ग पश्चिमले ५ निर्माण व्यवसायीको खरिद सम्झौता अन्त्य गरेकोमा थप दायित्व पारेको रकम रु.३ करोड ८६ लाख असुल गरेको छैन ।

८९. **निर्माण कार्यको मूल्याङ्कन** - धरान-कटारी-सिन्धुली-हेटौडा सडक आयोजना, पूर्वी खण्डले सडक स्तरोन्नती दुई प्याकेजको खरिद सम्झौता गरेपछि सोही चेनेजमा त्यसअघि नै सम्झौता गरेको ८ ठेक्का सुविस्ताको आधारमा अन्त्य गरेको छ । सडक स्तरोन्नतिको लागि पछिल्लो सम्झौता हुनासाथ अघिल्लो ८ सम्झौता अन्त्य नगरी ती ठेक्कामा यो वर्ष रु.४ करोड ५१ लाख समेत रु.३० करोड १९ लाख भुक्तानी भएको देखिन्छ । नयाँ खरिद सम्झौता गर्दा पुराना ८ खरिद सम्झौता अन्तर्गत ठेक्का अन्त्य हुनुअघि भएको कामको मूल्याङ्कन गरी पछिल्लो कामको लागत अनुमानमा समायोजन नगरेको एवं समयमै स्तरोन्नति सम्बन्धी कार्य शुरु नभएको कारण ती खण्डमा पुराना ठेक्का अन्तर्गत भएको खर्चको सार्थकता देखिएन ।

संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय मातहतबाट निर्मित रु.२ करोड १५ लाख खर्च भएको खोकनाको एक पुल काठमाडौं तराई मधेश द्रुत मार्गमा परेको भनी कार्य रोक्न पत्राचार भएकोले सो खर्च उपलब्धि विहीन हुन पुगेको छ ।

९०. **दोहोरो खर्च** - जनकपुर परिक्रमा व्यापारिक मार्ग विस्तार आयोजनाले ढल्केवर जनकपुर जिरो माइल दुधमती पुलसम्म सडक विस्तार गरी कालोपत्रे (आस्फाल्ट कंक्रीट) गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.४७ करोड ८७ लाखको खरिद सम्झौता गरेको छ । उक्त सडक खण्डमा केही वर्ष अगाडि एशियाली विकास बैङ्कको ऋण सहयोगमा रु.५० करोड ८ लाखको लागतमा कालोपत्रे (सर्फेस ड्रेसिङ्ग) गरेको र हाल उक्त कालोपत्रे सडक नबिगेको अवस्थामा पनि भत्काई पुनः कालोपत्रे गर्ने व्यवस्था गरेको छ । केही वर्षअघि निर्माण गरेको सडकको कालोपत्रे भत्काउनु परेकोले उक्त खर्चको सार्थकता देखिएन ।

९१. **त्रुटिपूर्ण नापी** - विशेष नापी कार्यालय अर्घाखाँचीले त्रुटिपूर्ण नियन्त्रण विन्दुको प्रयोग तथा आधार विन्दु विनानै नाप नक्सा तयार गरेको कारण पुनः नापी अनुसारतयार गरेको नक्सा र जग्गाधनीले हक भोग गरेको जग्गा नभिकेको भनी २०७३।१।१४ को प्राविधिक प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । वर्षौं लगाएर गरेको नापी नक्सा नै उपयोग नहुने भएवाट सो कार्यमा भएको हालसम्मको खर्च रु.३ करोड २० लाख अनुत्पादक बन्न गएकोले छानबिन गरी गलत नाप नक्सा तयार गर्नेलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।

९२. **पाइप क्षति** – आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालयले विछ्याएको रु.२ करोड ४९ लाख लागतको १० हजार २०२ मिटर पाइप सडक विभाग, काठमाडौं महानगरपालिका, वागमती सभ्यता, चक्रपथ सुधार निर्माण आयोजना, टेलिकम, च:मती लेन्डपुलिंग प्रोजेक्टले निर्माण कार्य गर्दा क्षति भएको छ । पाइप लेईङ्ग डिजाईन गर्दा नै सम्भावित जोखिम पहिचान नगरेको र पाइपको काम गर्दा समन्वय तथा सुपरिवेक्षणको अभाव रहेको कारण क्षति व्यहोर्नु परेको छ । पाइप विछ्याउने कार्य सडकको बीचबाट भएकोले भविष्यमा मनोरेल, फ्लाईओभर लगायतका संरचना निर्माण गर्न समस्या पर्नेतर्फ विचार पुऱ्याएको देखिएन ।
९३. **अतिरिक्त व्ययभार** – मेलम्ची खानेपानी विकास समितिबाट लामिडाँडा मेलम्ची सडक स्तरोन्नतिका लागि एक निर्माण व्यवसायीसँग २०६४।११।१५ मा सम्झौता भएको छ । निर्माण व्यवसायीले २०७०।७१ मा २७ औं बिलबाट भेरिएसन बापत रु.३ करोड ७७ लाख थप भुक्तानी माग गरेकोमा परामर्शदाताले रु.२ करोड ७४ लाख स्वीकार गरेकाले निर्माण व्यवसायीले निर्णय उपर सहमति नजनाई अन्तराष्ट्रिय चेम्बर अफ कमर्शमा निवेदन दिएकोमा उक्त संस्थाले रु.४० करोड ३० लाख आयोजनाले तिर्नुपर्ने गरी निर्णय गरेको छ । सो निर्णय विरुद्ध समितिले पुनरावेदन गर्दा उच्च अदालत पाटनले रु.३८ करोड २७ लाख निर्माण व्यवसायीले पाउने गरी फैसला गरेको छ । सो रकम अदालत मार्फत भुक्तानी गर्ने आदेश भएअनुसार २०७४।३।२२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा पठाएको छ । निर्माण व्यवसायीले रु.३ करोड ७७ लाख दावी गरेकोमा सम्झौताको व्यवस्थाअनुसार सौहार्द बन्दोबस्तको प्रयत्न नगरेकोले रु.३८ करोड २७ लाख क्षतिपूर्ति तिर्नुपर्ने अवस्था सृजना भएको देखियो । फैसलाअनुसार रकम भुक्तानी दिने विषयमा समितिले २०७४।२।१५ मा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गरेको छ । मुद्दाको पुनरावेदन गरिसकेपछि अन्तिम फैसला नहुँदै उक्त रकम भुक्तानी दिएको छ ।
- क्षतिपूर्ति भुक्तानी गर्दा निर्माण व्यवसायीको नाममा बाँकी रहेको पेस्की रु.१ करोड ७१ लाख कट्टा नगरी भुक्तानी दिएको र सो कारोबारको मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १८ बमोजिम पेस गर्नुपर्ने कर विवरणमा उक्त रकम समावेश नगरेकोले थप दस्तुर ब्याज र जरिवाना समेतले हुने रु.३ करोड १८ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।
९४. **थप व्ययभार** – सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १२ मा परामर्श सेवाको लागत अनुमान तयार गर्दा सम्बन्धित मन्त्रालयले नर्म्स स्वीकृत गरेकोमा त्यस्तो नर्म्स सम्बन्धित सेवाको कार्यक्षेत्रगत शर्त, अन्य सार्वजनिक निकायले चालु वा अधिल्ला वर्षको सोही प्रकृतिको खरिद गर्दा लागेको वास्तविक लागतलाई आधार लिनुपर्ने उल्लेख छ । सीप विकास परियोजना र व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम अभिवृद्धि परियोजना (इभेण्ट) ले विश्व बैङ्कको सहयोगमा समान प्रकारको तालिम प्रदान गर्दै आएकोमा सीप विकास परियोजनाले व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम अभिवृद्धि परियोजनाभन्दा प्रतिव्यक्ति रु.१० हजार ९७६ सम्म बढी हुने गरी तालिम सेवा प्रदान गर्ने कार्यको लागत अनुमान तयार गरेको कारण कार्यक्रम अवधिमा ३५ हजार ८४० लाई तालिम प्रदान गर्दा रु.३९ करोड ३४ लाख थप व्ययभार पारेको छ ।
९५. **अतिरिक्त पेस्की** – सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ११३ र खरिद सम्झौतामा पेस्की दिन सकिने व्यवस्था छ । मेलम्ची खानेपानी विकास समितिले सम्झौताको शर्तअनुसार पाउने पेस्की बाहेक गतवर्ष अतिरिक्त पेस्की भनी रु.२६ करोड ७८ लाख भुक्तानी दिएकोमा यो वर्ष बैङ्क जमानत बेगर थप रु.३२ करोड २९ लाख समेत रु.५९ करोड १४ लाख अतिरिक्त पेस्की दिएको छ ।
९६. **सवारी सुविधा** - सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरुको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधासम्बन्धी ऐन, २०२६ को दफा ४(ख)(१) मा प्रधानन्यायाधीशलाई सवारी साधन एक, प्रतिमहिना दुई सय पचास लिटर पेट्रोल, त्रैमासिक दश लिटर मोबिल उपलब्ध गराइने र दफा ४(ख)(७) मा यस्तो सुविधा प्रधानन्यायाधीश वा न्यायाधीशलाई कार्यकाल समाप्त भएको सात दिनसम्म दिइने व्यवस्था छ । अवकाश प्राप्त १३ पूर्व प्रधानन्यायाधीशलाई उपलब्ध गराएको रु.४ करोड ४९ लाख मूल्यका १३ सवारीसाधन सो अवधि समाप्त भएपछि पनि फिर्ता भएको नदेखिएकोले फिर्ता हुनुपर्दछ ।
९७. **पावर ट्रेडिङको नोक्सानी** - आठौं इन्डो-नेपाल पावर एक्सचेन्ज कमिटीको बैठकमा नेपालले ७० मिलियन यूनिट विद्युत निःशुल्क पाउने तथा चाहिएको विद्युत पावर ट्रेडिङ कम्पनीको माध्यमबाट खरिद गर्न सक्ने समझदारी भएकोमा २०७२।७३ मा २०२.२७ मिलियन यूनिट विद्युत आयात भएकोमा ५२.६४ मिलियन यूनिट मात्र निःशुल्क प्राप्त गरी १४९.६३ मिलियन यूनिटको भुक्तानी गरेको छ । १७.३६ मिलियन यूनिट घटी

प्राप्त भएकोले सोको मूल्य बापत नेपाल सरकारलाई रु.८ करोड २४ लाख र नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई रु.१ करोड ३४ लाख नोक्सानी भएको छ ।

■ मितव्ययिता

९८. **चालक अनुमति पत्रको म्याद** – सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ५४(३) मा सवारी चालक अनुमतिपत्र दिएको मितिले ५ वर्षसम्म बहाल रहने उल्लेख भएवमोजिम स्मार्ट कार्ड वितरण हुँदै आएको छ । स्मार्ट कार्डको वारेण्टी अवधि १० वर्ष रहेको र प्रतिस्मार्ट कार्ड लागत रु.१७३२९ रहेको आधारमा यो वर्ष वितरण भएका २ लाख १८ हजार स्मार्ट कार्डको म्याद १० वर्ष कायम गर्दा कार्ड खरिद लागतमा रु.१ करोड ८९ लाख बचत हुने तथा सेवाग्राहीलाई सुविधा हुने अवस्था रहने देखियो । अतः कानूनमा संशोधन गरी १० वर्ष म्याद भएको सवारी चालक अनुमति पत्र (स्मार्ट कार्ड) वितरण गर्ने व्यवस्था गरेमा सेवाग्राहीलाई सुविधा हुने तथा कार्ड खरिद र छपाइमा समेत मितव्ययिता आउने अवस्था छ ।
९९. **पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति** – सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १२१(१) मा निर्माण व्यवसायीको कारणले तोकिएको अवधिमा कार्यसम्पन्न हुन नसकेमा सार्वजनिक निकायलाई पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष भौतिक पूर्वाधार, सिँचाइ, उर्जा, खानेपानी लगायतका ८ मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायले निर्माण व्यवसायीको कारणले कार्यसम्पन्न नभएको अवस्थामा रु.२२ करोड ९९ लाख पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति असुल गरेका छैनन् । यस सम्बन्धी प्रमुख व्यहोरा निम्न छन् :
- ९९.१ सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १२१(१) मा निर्माण व्यवसायीको कारणले तोकिएको अवधिमा कार्यसम्पन्न हुन नसकेमा सार्वजनिक निकायलाई पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष सडक विभाग अन्तर्गतका ३० कार्यालयले निर्माण व्यवसायीको कारणले कार्यसम्पन्न नभएको अवस्थामा रु.१७ करोड ५४ लाख पूर्व निर्धारित क्षतिपूर्ति असुल गरेका छैनन् ।
- ९९.२ राष्ट्रिय ग्रामीण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम अन्तर्गत २१ जिल्लाका ४५ योजनामा रु.१३ करोड ४७ लाख पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति लिने निर्णय भएको छ । क्षतिपूर्तिको रकम सञ्चित कोष दाखिला हुनुपर्नेमा ११ जिल्लाले रु.७ करोड ८८ लाख सञ्चित कोष दाखिला गरेको, ६ जिल्लाले रु.५७ लाख धरौटीमा राखेको, ७ जिल्लाले रु.४ करोड ३७ लाख रनिङ्ग विलमा रोक्का राखेको र ४ जिल्लाले रु.२ करोड ७६ लाख सम्बन्धित निर्माण व्यवसायीलाई फिर्ता एवं समायोजन गरेको अवस्था छ । निर्णयअनुसारको पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्तिको असुल गरी सञ्चित कोष दाखिला हुनुपर्दछ ।
१००. **प्रशासनिक खर्च** – प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना कार्यान्वयनको लागि एक परियोजना कार्यान्वयन इकाई, ३० जोन कार्यालय र ७ सुपरजोन कार्यालय स्थापना गरेको छ । यी कार्यालय मार्फत रु.१ अर्ब ३७ करोड ७० लाख खर्च भएकोमध्ये फर्निचर, मेशिनरी औजार, सवारीसाधन लगायत प्रशासनिक कार्यमा रु.६६ करोड ९७ लाख (४८.६३ प्रतिशत) खर्च गरेको छ । मूलतः परियोजनाका कार्यक्रम अन्तर्गत कृषिमा आधुनिकीकरण मार्फत कृषि उत्पादनमा अभिवृद्धि गर्न कस्टम ह्यारिड सेन्टर, पोष्ट हार्भेष्ट सेन्टर स्थापना, पूर्वाधार निर्माण र कृषकहरूलाई कृषि सामग्री वितरण गर्ने कार्यमा खर्च गर्नुपर्नेमा प्रशासनिक कार्यमा बढी खर्च गरेको औचित्यपूर्ण देखिएन । नियमित संस्थाबाट नै यस प्रकारका परियोजना सञ्चालन गर्न सकिनेमा बेग्लै आयोजना खडा गरेको मनासिव नदेखिएकोले पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ ।
१०१. **इन्धन सुविधा** – व्यवस्थापिका संसदका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको पारीश्रमिक र सुविधा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०५२ तथा संघीय संसदका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको पारिश्रमिक र सुविधा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनमा संसदीय दलका नेताहरूलाई ईन्धन खर्च बापत मासिक नगद रु.२० हजारका दरले वर्षभर रु.५६ लाख उपलब्ध गराएको छ । संघीय संसदका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको पारिश्रमिक र सुविधा सम्बन्धमा २०७३ सालमा ऐन बनाउँदा उक्त सुविधा समावेश नरहेकोमा सुविधा उपलब्ध गराएको छ ।
१०२. **कानून निर्माणपूर्वको सुविधा** – व्यवस्थापिका संसदले २०७३ पौष ७ मा राजपत्रमा प्रकाशित गरी संघीय संसदका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको पारिश्रमिक र सुविधा सम्बन्धी ऐन बनाएको छ । ऐनको दफा १(२) मा यस ऐनको दफा ४,६ र ७ सम्बन्ध २०७३ साल साउन १ गतेदेखि प्रारम्भ भएको मानिनेछ र अन्य दफाहरू तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछन् भन्ने उल्लेख छ । जसअनुसार भत्ता, आवास सुविधा, इन्धन सुविधा जस्ता

आर्थिक व्ययभार पर्ने दफाहरु राजपत्रमा ऐन प्रकाशित मितिभन्दा पहिलेदेखि नै लागू हुने गरी ऐन तर्जुमा भएको छ । सचिवालयले माननीय सदस्यहरुलाई ऐन अस्तित्वमा आउनुपूर्व अवधिको सुविधा बापत रु.४ करोड ९९ लाख उपलब्ध गराएको छ ।

१०३. **विदेश भ्रमण** - जनसंख्या तथा बातावरण मन्त्रालयबाट दातृ निकायले खर्च व्यहोर्ने गरी यो वर्ष विशिष्ट श्रेणीदेखि अधिकृतस्तर र अन्य कर्मचारीसमेत ४२ कर्मचारीले ५० दातृ संस्थाको सहयोगमा ७९ पटक ३७ मुलुकमा ४४५ दिन, महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयबाट दातृ निकायले सोभै व्यहोर्ने गरी यो वर्ष विशिष्ट श्रेणीदेखि अधिकृतस्तर र अन्य कर्मचारी समेत २४ जनाले १५ दातृ संस्थाको सहयोगमा २६ पटक १० मुलुकमा २३७ दिन र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय मातहतका कार्यालय तथा नगरपालिका समेतबाट १० देशमा विभिन्न तहका २७२ कर्मचारी अवलोकन, अध्ययन, तालिम र भ्रमणमा गएका छन् ।

कृषि विकास मन्त्रालय अर्न्तगतका ५ आयोजनाले ८ देशमा २८६ कृषक तथा कर्मचारीलाई अवलोकन, तालिम तथा अध्ययन भ्रमणमा पठाई रु.६ करोड ६४ लाख खर्च गरेको छ । दातृ निकायले खर्च व्यहोर्ने गरी भ्रमण स्वीकृत गरेकोमा खर्च खुल्ने अभिलेख राखेको छैन ।

उपलब्धिमूलक कार्यको लागि मात्र भ्रमण खर्च गर्नुपर्दछ ।

१०४. **सुन खपत** - बौद्धनाथ क्षेत्र विकास समिति अर्न्तर्गत बौद्ध महास्तुप पुनः निर्माण गर्न रु.१२ करोड ४६ लाख लागत स्वीकृत भएकोमा समितिका दुई सदस्य र एक कर्मचारी मार्फत अमानतबाट रु.२१ करोड ९८ लाखमा सम्पन्न गरेको छ । स्तुप पुनः निर्माणको मुख्य आइटमको रूपमा रहेको हर्मिका, त्रयोदश भुवन, छत्रको सेट तथा गजुर समेतका लागि रु.८ करोड २३ लाखको लागत अनुमान स्वीकृत भएको देखिन्छ । समितिले आफै लागत अनुमान स्वीकृत गरी ४ हजार ९९९ वर्गफिटमा रु.३३ हजार ५३३.७१ का दरले ३१ किलोग्राम सुन प्रयोग गरेर रु.१६ करोड ७६ लाख ६५ हजार खर्च भएको देखाएको छ । पुरातत्व विभागको नर्म्स अनुसार दर विश्लेषण गर्दा प्रति वर्गफिट एक चौथाई तोला सुन रु.१६ हजार ४५८.६४ का दरले रु.८ करोड ९३ लाख मूल्यको १४ किलो ५८० ग्राम मात्र खपत हुनुपर्नेमा ३१ किलोग्राम सुन खपत देखाई बढी खपत देखाएको १६ किलो ४२० ग्रामको हुने मूल्य रु.८ करोड ८८ लाख बढी खर्च गरेको मनासिव नदेखिएकोले छानबिन हुनुपर्दछ ।

१०५. **विमानको कार्यसम्पादन** - नेपाल वायुसेवा निगमले चीनमा निर्माण भएका विमानहरु एम ए ६० अप्रिल २०१४ मा र वाई १२ ई नोभेम्बर २०१४ मा नेपाल ल्याएको थियो । यी दुवैले हाल आन्तरिक उडान गरिरहेका छन् । एम ए ६० को क्षमता ५६ सिट रहेकोमा रु.६ करोड ६७ लाख र वाई १२ ई को क्षमता १७ सिट रहेकोमा रु.३ करोड ९४ लाख वार्षिक सञ्चालन घाटा भएको देखिन्छ । प्रत्यक्ष आम्दानी र खर्चलाई हेर्दा ती विमान सञ्चालनबाट निगमलाई आर्थिक रूपमा घाटा भइरहेको देखिन्छ । नाफामा सञ्चालन गर्नको लागि ठोस कार्ययोजना बनाई लागू गर्न सकेको देखिएन ।

१०६. **भत्ता खर्च** - नेपाल राष्ट्र बैङ्कका कर्मचारीहरुलाई कर्मचारी सञ्चयकोष, औषधि उपचार कोष, उपदान कोष र कर्मचारी सुरक्षा कोषका अलावा दिएका १९ किसिमका भत्तामध्ये ८ किसिमका भत्ता सबैले र थप ११ किसिमका भत्ता विशेष समूहका कर्मचारीहरुले पाउने गरेका छन् । यस्ता भत्ता बापतको खर्च तलब खर्चको अनुपातमा २०१ प्रतिशतसम्म हुनआउँछ । आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा तलब बाहेक रु.१ अर्ब ३४ करोड यस्ता भत्ताबापत खर्च लेखेको छ ।

■ दक्षता एवं प्रभावकारिता

१०७. **नियोग स्थापना** - नयाँ सरकारी कार्यालय स्थापना गर्न संगठन संरचना र नयाँ दरबन्दी सिर्जना गर्दा सम्बन्धित मन्त्रालयले कार्यबोझ एवं औचित्यको आधारमा संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । परराष्ट्र मन्त्रालयले यो वर्ष अष्ट्रियाको भियनामा संयुक्त राष्ट्रसंघको लागि स्थायी नियोग, चीनको ग्वान्जाओमा महावाणिज्यदूतावास र स्पेनको म्याड्रिडमा राजदूतावास खोल्ने निर्णय गर्दा सो प्रक्रिया पूरा नगरी मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट स्थापना भएको छ ।

नेपालले अन्य मुलुकमा ३९ राजदूतावास एवं महावाणिज्यदूतावास स्थापना गरेको र नेपालमा २४ मुलुकका आवासीय राजदूतावास रहेका छन् । कतिपय राष्ट्रहरुले खर्च कटौतीका लागि कन्सुलर सेवाको कार्य

आउट सोर्सिङ गर्ने, गाभ्ने लगायतका प्रक्रियाद्वारा राजदूतावासको संख्या कटौतीसमेत गरेका छन् । नियोगहरुको कार्यलाई भौगोलिक र कार्यबोभका हिसाबले अध्ययन र विश्लेषण गरी संख्या पुनरावलोकन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१०८. **अन्तर्राष्ट्रिय मेला** - व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्रले निर्यात अभिवृद्धि गर्न अन्तर्राष्ट्रिय मेला आयोजना गरी भारतमा रु.४६ लाख, बंगलादेशमा रु.२५ लाख, जर्मनीमा रु.४५ लाख, चीनमा रु.२० लाख, हङकङमा रु.२० लाख र भुटानमा रु.२५ लाख खर्च गरेको छ । मेला आयोजना नभएका राष्ट्रहरुमध्ये रसियामा २५२.४० प्रतिशत, टर्कीमा ९६.६ प्रतिशत, यू.ए.ई.मा ३२ प्रतिशत, चेक रिपब्लिकमा ३४.९ प्रतिशत निर्यातमा वृद्धि भएको छ । मेला आयोजना भएको भारतमा ४ प्रतिशतमात्र निर्यात वृद्धि भएको छ । चीनमा १६.९ प्रतिशत, हङकङमा ३४.२ प्रतिशत, बंगलादेशमा १३.३ प्रतिशत, जर्मनीमा ३.५ प्रतिशत र भुटानमा ४९.३२ प्रतिशत निर्यात घटेको स्थिति छ ।

१०९. **प्रोत्साहन अनुदान** - उद्योग विभागले २०६८/६९ देखि निर्यात अभिवृद्धिको लागि व्यवसायीलाई नगद प्रोत्साहन उपलब्ध गराउँदै आएको छ । नगद प्रोत्साहन दिन शुरू भएको वर्षमा कुल निर्यात रु.७४ अर्ब ८ करोड रहेकोमा ६ वर्षपछि २०७३/७४ मा रु.७३ अर्ब १२ करोड रहेबाट निर्यात घटेको देखिन्छ । नगद अनुदान प्राप्त गर्ने व्यवसायीहरुको संख्या बढे तापनि नगद प्रोत्साहन अनुदानबाट कुल निर्यातमा सकारात्मक प्रभाव पर्न सकेको छैन ।

११०. **माध्यमिक शिक्षा परीक्षा** - शैक्षिक सत्र २०७२ र २०७३ को माध्यमिक शिक्षा परीक्षामा नियमिततर्फ क्रमशः ४ लाख ३७ हजार ३९५ र ४ लाख ४५ हजार ५६४ परीक्षार्थी सहभागी भएकोमा अक्षराङ्कन नतिजा निम्नानुसार छ :

परीक्षार्थी संख्यामध्ये	शैक्षिक सत्र २०७२ (परीक्षार्थी संख्या)			शैक्षिक सत्र २०७३ (परीक्षार्थी संख्या)		
	सरकारी विद्यालय	संस्थागत विद्यालय	जम्मा	सामुदायिक विद्यालय	संस्थागत विद्यालय	जम्मा
जि.पि.ए. ३.६५-४.०० प्राप्त गर्ने	१,०३०	११,२५७	१२,२८७	१,१६४	११,१२०	१२,२८४
जि.पि.ए. ३.२५-३.६० प्राप्त गर्ने	५,९०३	३४,५७१	४०,४७४	६,३६९	३६,०६६	४२,४३५
जि.पि.ए. २.८५-३.२० प्राप्त गर्ने	१५,९५४	३२,०३९	४७,९९३	१७,२१५	३३,४३९	५०,६५४
जि.पि.ए. २.४५-२.८० प्राप्त गर्ने	४१,२३५	१९,५३३	६०,७६८	४१,४६६	२०,४८९	६१,९५५
जि.पि.ए. २.०५-२.४० प्राप्त गर्ने	८२,४०७	८,६९७	९१,१०४	८१,७६४	९,५५०	९१,३१४
जि.पि.ए. ०-२.० प्राप्त गर्ने	१,७९,०३६	४,६६८	१,८३,७०४	१,७९,४३२	४,९०९	१,८४,३४१
जम्मा:	३,२५,५६५	१,१०,७६५	४,३६,३३०	३,२७,४०२	१,१५,५६५	४,४२,९६७

शैक्षिक सत्र २०७२ को नतिजाअनुसार जी.पी.ए. २.०५ देखि ४.० प्राप्त गर्नेको संख्या सामुदायिक विद्यालयतर्फ ४४.८७ प्रतिशत र संस्थागत विद्यालयतर्फ ९५.७४ प्रतिशत रहेको, जी.पी.ए. ० देखि २.० सम्म प्राप्त गर्ने संख्या क्रमशः ५४.८२ र ४.२९ प्रतिशत देखिएको छ । शैक्षिक सत्र २०७३ को नतिजाअनुसार जी.पी.ए. २.०५ देखि ४.० प्राप्त गर्ने संख्या सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयतर्फ क्रमशः ४४.८९ र ९५.४७ प्रतिशत रहेको, जि.पि.ए. ० देखि २.० सम्म प्राप्त गर्ने संख्या क्रमशः ५५.४३ र ४.२४ प्रतिशत रहेकोले सामुदायिक विद्यालयतर्फको नतिजा कमजोर देखिएको छ । लगानी, भौतिक पूर्वाधार, शिक्षक र शिक्षिकाको पारिश्रमिक, निवृत्तीभरण र वृत्ति विकासको अवसर संस्थागत विद्यालयभन्दा सामुदायिक विद्यालयमा बढी हुँदाहुँदै पनि संस्थागत विद्यालयको तुलनामा सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर न्यून रहेको नतिजाले पुष्टि गरेको छ ।

१११. **नहरको उपयोग** - सिंचाई विभागको प्रगति विवरणअनुसार ३१ सिंचाई प्रणालीबाट ३ लाख २६ हजार हेक्टर क्षेत्रफलमा सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउने गरी सिंचाई प्रणाली सञ्चालनमा रहेको छ । उक्त प्रणालीबाट आषाढदेखि कार्तिकसम्म २ लाख ९६ हजार, मंसिरदेखि फाल्गुनसम्म २ लाख र चैत्रदेखि जेठसम्म ५४ हजार हेक्टर सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराएको उल्लेख छ । सुनसरी मोरङ सिंचाई आयोजनाको ७५ प्रतिशत, वाग्मती सिंचाई आयोजनामा ७९ प्रतिशत, कमला सिंचाई प्रणालीमा ६० प्रतिशत, नारायणी सिंचाई प्रणालीमा ३६ प्रतिशत र महाकाली सिंचाई प्रणालीमा १९ प्रतिशत कमाण्ड क्षेत्र सिंचित हुन नसकेको अवस्थाले सिंचाई योजनाहरुको कार्यक्षमता एवं प्रभावकारिता न्यून रहेको छ ।

कञ्चनपुर र कैलाली जिल्लाका केही भागमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउन महाकाली सिंचाई आयोजना तेस्रो चरणको निर्माण कार्य २०६३/६४ मा शुरू भई २०७४/७५ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ । विस्तृत

सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदनअनुसार रु.११ अर्ब १६ करोड ८३ लाख लागत रहेको सो आयोजनामा २०७३/७४ सम्म रु.१ अर्ब ५७ करोड ७१ लाख खर्च भई १९.७६ प्रतिशत भौतिक प्रगति भएको भएपनि मूल नहर सञ्चालनमा आउने अवस्थामा छैन ।

■ जवाफदेहिता र पारदर्शिता

११२. **लेखापरीक्षण** – सार्वजनिक निकायले खर्च गरेको कारोबारको लेखापरीक्षण गराई वित्तीय जवाफदेहिता पालना गर्नुपर्नेमा नगरेका केही व्यहोरा निम्न छन ।
- ११२.१ स्वास्थ्य सेवा विभाग अन्तर्गत बाल स्वास्थ्य महाशाखाले रु.८९ करोड १९ लाख, इपिडेमियोलोजी तथा रोग नियन्त्रण महाशाखाले रु.१९ करोड ९७ लाख र राष्ट्रिय एड्स तथा यौनरोग नियन्त्रण केन्द्रले रु.४१ करोड २८ लाख समेत रु.१ अर्ब ५० करोड ४४ लाख बराबरको भ्याक्सिन, किट लगायतका स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित औषधि वस्तुगत सहायता स्वरुप प्राप्त भई आर्थिक विवरणमा समावेश गरेतापनि लेखापरीक्षण गराएको छैन । सम्झौतालगायत सेस्ता, कागजात पेस गरी लेखापरीक्षण गराउनु पर्दछ ।
- ११२.२ संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय मातहतका कृषि सडक विभागको ४ कार्यक्रममा रु.६४ करोड ५७ लाख, विकेन्द्रित ग्रामीण पूर्वाधार तथा जीवीकोपार्जन सुधार कार्यक्रममा रु.४ करोड ८२ लाख र स्थानीय शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रमा रु.१७ करोड १९ लाख दातृ संस्थाको तर्फबाट सोभै खर्च गरी आर्थिक विवरण समावेश गरेकोमा सोको लेखापरीक्षण गराएको छैन ।
- ११२.३ काठमाडौं चक्रपथ सुधार आयोजनाले सोभै भुक्तानी चिनीया अनुदान रु.९० करोड र सडक सुधार आयोजना अन्तर्गत डिभिजन सडक कार्यालय चितवनले एकजीम वैङ्ग भारतबाट सोभै भुक्तानी ऋण रु.१३ करोड ३६ लाखको लेखापरीक्षण गराएको छैन । श्रम तथा रोजगार मन्त्रालयले स्विस् सहयोगतर्फ रु.२५ करोड २९ लाख सोभै भुक्तानीतर्फको सेस्ता लेखापरीक्षणको लागि पेस गरेको छैन । सबै वैदेशिक सहायताको लेखापरीक्षण गराउनु पर्दछ ।
- ११२.४ यान्त्रिक कार्यालय, भापाले २०७४/७१० मा कार्यालयमा तोडफोड र आगजनी भई सम्पूर्ण कागजपत्र एवं सेस्ता जलेको भनी रु.१ करोड ८२ लाख र यातायात व्यवस्था कार्यालय, मेचीले अनुसन्धानको लागि सेस्ता अन्य निकायमा गएको भनी रु.४६ करोड ३३ लाखको लेखापरीक्षण गराएको छैन ।
- ११२.५ यो वर्ष त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गतका १२८ मध्ये समयमा आन्तरिक लेखापरीक्षण गरी वित्तीय विवरण पेस नगरेकोले केन्द्रीय कार्यालय लगायत ४४ निकायको लेखापरीक्षण भएको छैन । गत वर्षसम्मको बक्यौता ३७७ मध्ये यो वर्ष १४७ को मात्र लेखापरीक्षण भई ९४ निकायको २७८ आर्थिक वर्षको आन्तरिक लेखापरीक्षण गराई वित्तीय विवरण उपलब्ध नगराएको कारण लेखापरीक्षण भएको छैन । सार्वजनिक लेखा समितिले २०६९ बैशाखमा तीन महिनाभित्र बक्यौता लेखापरीक्षण गराउन निर्देशन दिएको भए तापनि सोको पालना भएको छैन ।
११३. **कर्मचारी पेस्की** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ७६(४) मा आर्थिक शाखा प्रमुखलाई पेस्की दिन नहुने उल्लेख छ । यस्तै शान्ति तथा पुनःनिर्माण मन्त्रालय, राहत तथा पुनःस्थापना इकाईको २०७३/८/१० को पत्रमा द्वन्द्वपीडित व्यक्ति र सम्बन्धितका हकदारलाई बैङ्ग मार्फत भुक्तानी दिनुपर्ने उल्लेख भएकोमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाजुराले विस्थापित तथा द्वन्द्वपीडित व्यक्तिलाई आर्थिक सहायता वितरण गर्न निकासा भएकोमध्ये रु.३ करोड ७३ लाख एक लेखापाललाई पेस्की उपलब्ध गराएको छ । उक्त पेस्की अद्यापि फछ्यौट भएको छैन । यसमा छानबिन गरी पेस्की लिने दिने दुवैलाई कारवाही गरी उक्त रकम असुल गर्नुपर्दछ ।
११४. **स्वार्थ बाफिने कार्य** - कर्मचारीलगायतका दक्ष सेवा प्रदान गर्ने पेशाकर्मीको लागि आचारसंहिताको व्यवस्था रहेको हुन्छ । आचारसंहितामा त्यस्ता व्यक्तिले गर्न नहुने कार्य तथा आफ्नो पेशागत निष्ठा कायम गर्नको लागि सजग भई पालना गर्नुपर्ने विषयवस्तु उल्लेख गरेको हुन्छ ।

कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोषले संयुक्त पूँजी कम्पनी माथिल्लो तामाकोशी, रसुवागढी र सान्जेन जलविद्युत कम्पनीलाई ऋण प्रदान गरेबापत कोषमा कार्यरत कर्मचारीलाई ती संयुक्त पूँजी कम्पनीले अरु व्यक्तिलाईभन्दा विशेष महत्व दिई प्रतिव्यक्ति साधारण शेयर खरिद गर्ने अवसर दिने गरी कम्पनीको शेयर पूँजी संरचना तयार गरी शेयर बाँडफाँड गरेको छ । यसरी कर्मचारीबाट हुने ऋण प्रस्ताव

तथा धितो पर्याप्तता मूल्याङ्कन, ऋण रकम र त्यसको व्याज असुलीसम्बन्धी कार्य प्रभावित हुनसक्ने अवस्था आउने गरी ऋण प्रदायक संस्थाका कर्मचारीलाई विशेष महत्वकासाथ शेयर बाँडफाँड गरिएको कार्य उचित देखिएन ।

११५. **संगठित संस्थाको लेखापरीक्षण** - यो वर्ष ४६ संस्थाको बक्यौतासमेत ९९ आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षण गर्नुपर्नेमा ३८ संस्थाको ५६ आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ । सम्पन्न ५६ मध्ये ३७ आर्थिक वर्षको अन्तिम प्रतिवेदन जारी भई ८ संस्थाको ४३ आर्थिक वर्षको बाँकी रहेको छ । यस वर्ष २१ संस्थाको लेखापरीक्षण गर्न परामर्श दिएको छ । समयमा लेखापरीक्षण नगराउने संस्था र पदाधिकारीहरुलाई जिम्मेवार बनाई आवश्यक कारवाही हुनुपर्दछ ।

संस्थान ऐन, २०२१, लेखापरीक्षण ऐन, २०४८, कम्पनी ऐन, २०६३ र सम्बन्धित संस्था सञ्चालनका लागि बनेका ऐनहरुमा समेत प्रत्येक संस्थाले अन्तिम लेखापरीक्षण गराउनुपर्ने व्यवस्था गरे पनि लेखापरीक्षण गराउनुपर्ने समय किटान नगरेको, लेखापरीक्षण नगराउने पदाधिकारीलाई कारवाही गर्ने व्यवस्था नभएको, लेखापरीक्षणले औँल्याएको व्यहोराको लगत राखी कारवाही गरी कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी कसैलाई नतोकेको अवस्था छ । उल्लिखित ऐनहरुमा सञ्चालक समिति, लेखापरीक्षण समिति आदि गठन गर्ने व्यवस्था भए पनि ती समितिको काम कर्तव्यमा उल्लिखित कार्य गर्ने दायित्व कसैलाई तोकेको छैन । निश्चित उद्देश्य र लक्ष्य निर्धारण गरी नागरिकको सेवा सुविधामा सहजता ल्याउन संगठित संस्थाको जिम्मेवारी तथा दायित्व पूरा गराउन लेखापरीक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनु जरुरी देखिन्छ, यसको लागि सम्बन्धित ऐनमा नै आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

■ सेवा प्रवाह

११६. **दरबन्दी पदपूर्ति** - स्वास्थ्य मन्त्रालयअर्न्तगत २०७२।७३ मा प्रशासनिक र स्वास्थ्य सेवाका ३३ हजार १४० दरबन्दी रहेकोमा २८ हजार ३७५ कर्मचारी कार्यरत रही ४ हजार ७६५ दरबन्दी रिक्त रहेको छ । सो मध्ये ७५ जिल्लामा स्वास्थ्य तथा जनस्वास्थ्य कार्यालयअर्न्तगत ४६८ चिकित्सकको दरबन्दीमा १८९ रिक्त रहेको देखिन्छ । त्यस्तै ७५ जिल्लामा १३ हजार ७८५ प्यारामेडिक्स दरबन्दी रहेकोमा ४ हजार १४६ पद रिक्त रहेको छ । बी.पी. कोइराला क्यान्सर अस्पताल, चितवनमा स्वीकृत दरबन्दीमध्ये २० प्रतिशत चिकित्सक, ५५ प्रतिशत नर्स र ३१ प्रतिशत प्यारामेडिक्स पद रिक्त छन् । यसरी चिकित्सक तथा प्यारामेडिक्स पदहरु रिक्त रहेको अवस्थामा सेवा प्रवाहमा प्रत्यक्ष असर पर्न गएको छ ।

११७. **चिकित्सकको उपस्थिति** - कान्ति बाल अस्पतालको लेखापरीक्षण क्रममा २०७४ आषाढको ८० चिकित्सकको विवरण परीक्षण गर्दा ११ चिकित्सकले अस्पतालमा पुर्ण समय काम गरेको देखिएन । सगरमाथा अञ्चल अस्पतालको आकस्मिक कक्षमा रहनुपर्ने चिकित्सकसमेत उपस्थित नभएको र अस्पतालका केही चिकित्सक कार्यालय समयमा समेत निजी क्लिनिकमा उपस्थित हुने भनी साइनबोर्ड राखी कामकाज गर्ने गरेकोले स्वास्थ्य नीति विपरीत क्लिनिक सञ्चालन गरेको पाइयो ।

११८. **प्रयोगविहीन उपकरण** - खरिद भएका उपकरण तथा मेसिनरी तोकिएको सेवामा उपयोग हुनुपर्दछ । निम्नानुसारका मेसिनरी उपकरण सम्बन्धित विशेषज्ञ तथा पूर्वाधार अभाव एवम् समयमा मर्मत हुन नसक्दा सेवा सञ्चालनमा उपयोग हुन सकेको देखिएन ।

अस्पतालको नाम	उपकरणको नाम	उपयोगमा नआएको विवरण	मूल्य र खर्च (रु हजारमा)
मेची अञ्चल अस्पताल	ई.एन.टी.माइक्रोस्कोप, सिआर्म, फ्लेक्जिबल फयारिङ्गोस्कोप, एनेस्थेसिया विथ भेन्टिलेटर, इन्डोस्कोपी मेसिन, अल्ट्रासाउण्ड मेसिन,	सञ्चालन गर्ने जनशक्ति अस्पतालमा नभएको ।	१,०२,५८
भक्तपुर अस्पताल	आई.सी.यु उपकरण,	२०७२।७३ मा खरिद भएको सञ्चालन गर्ने जनशक्ति नभएको ।	१,२२,४१
शुक्रराज ट्रपिकल अस्पताल	४ शैयाको आई.सी.यू.,	२०७४ मा प्राप्त भएकोमा सञ्चालन गर्ने जनशक्ति नभएको ।	१,९०,२३
सगरमाथा अञ्चल अस्पताल	एड्भान्स कलर डोपलर ईको, २ थान डायलिसिस मेसिन र एनेस्थेसिया मेसिन	सञ्चालन गर्ने जनशक्ति समेत अस्पतालमा नभएको ।	९६,०५
	प्यासेन्ट मोनिटर, हेमाटोलोजी एनालाइजर,	भौतिक पूर्वाधार नभएकोले जडान	४८,७१

	एक्सरे,	तथा सञ्चालन नभएको ।	
धवलागिरी अञ्चल अस्पताल	डायलिसिस मेसिन र एनेस्थेसिया मेसिन,	सञ्चालन गर्ने जनशक्ति समेत अस्पतालमा नभएको ।	५९,६६
सर्लाही अस्पताल	अल्ट्रासाउण्ड मेसिन १ थान	सञ्चालन गर्ने जनशक्ति नभएको ।	नखुलेको
	डिजिटल एक्सरे मेसिन १ थान	विद्युत आपूर्ति नहुँदा सञ्चालन नभएको	नखुलेको
पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	अटोक्लेभ १, एक्सरे मेसिन १, सी.टी.स्क्र्यान मेसिन विग्रीएको,	मर्मत हुन नसकी सी.टी. स्क्र्यान ३ महिनादेखि सञ्चालनमा नआएको ।	नखुलेको
भेरी अञ्चल अस्पताल	ईको कार्डियोग्राफी १, एक्सरे मेसिन १	६ महिना देखि सञ्चालनमा नआएको ।	नखुलेको
	डायलिसिस मेसिन १, भेन्टिलेटर १,	१ वर्ष देखि सञ्चालनमा नआएको ।	नखुलेको
	सेमी अटो एनार्लाइजर र एम्बुलेन्स,	२ वर्ष देखि सञ्चालनमा नआएको ।	नखुलेको
परोपकार स्त्रीरोग तथा प्रसूति गृह	वेवी इन्क्युवेटर २, एक्सरे मेसिन १, यू.एस.जी. मेसिन १, बेड साइड मोनिटर २, ओ.टी. टेबल १, फोटो थेरापी मेसिन ३,	चालु हालतमा नरहेको, मर्मत गर्न नसकेको ।	नखुलाएको

११८.१ उपर्युक्तानुसार पूर्वाधार तयार नहुँदै मेसिनरी उपकरण आपूर्ति गरेको, सञ्चालन नभई उपकरणहरू विग्रीएको तथा सञ्चालनमा आई विग्रीका मेसिन समयमै मर्मत नहुँदा सामान्य विरामीहरू समेत रेफर गर्नुपर्ने अवस्था रहेको देखियो । आई.सी.यू.को अभावमा शुक्रराज ट्रपिकल अस्पतालले यो वर्ष १३२ विरामीलाई अन्यत्र रेफर गरेको अवस्था छ ।

११८.२ वीर अस्पतालमा विरामी चापको तुलनामा एम.आर.आई तथा सी.टी.स्क्र्यान उपकरण न्यून रहेको कारण सर्वसाधारणले सेवाको लागि आफ्नो पालो नपाई एम.आर.आई. सेवाको लागि कम्तीमा ७ दिन र परीक्षण प्रतिवेदनको लागि थप ४ दिन कुर्नुपर्ने, सी.टी.स्क्र्यानको लागि न्यूनतम थप ३ दिन लाग्ने र थप ३ देखि ४ दिन रिपोर्टिङको लागि लाग्ने गरेको पाइयो । एम.आर.आई. तथा सी.टी.स्क्र्यान सेवा बाह्य निजी स्वास्थ्य संस्थाभन्दा रु.३ हजार देखि ४ हजार सस्तो देखिए तापनि उक्त सेवा प्राप्त गर्न रिपोर्टिङसमेतका लागि ७ देखि १२ दिन समय लाग्ने देखिँदा विरामी र कुरुवाको बसाई खर्च महंगो पर्ने अवस्था छ । अतः उपयुक्त पूर्वाधारको व्यवस्था गरी सेवा प्रवाहलाई छिटो छरितो बनाउनुपर्दछ ।

११९. **उपकरण जडान** - विपी कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानले खरिद गरेको रु.३ करोड २४ लाखको अक्सिजन जेनेरेशन सिस्टम र डेण्टल चियर सहितको उपकरण रु.२ करोड ६९ लाखको जडान गरी प्रयोगमा ल्याएको छैन । स्वास्थ्य सेवा विभागले २०७१/२६ मा प्रतिष्ठानमा पठाएको रु.२ करोड ४३ लाख मूल्य बराबरको अटोमेटेड डि.एन.ए. सिक्वीन्सर जडान गरी प्रयोगमा ल्याएको छैन ।

१२०. **औषधि शून्य मौज्जात** - सरकारको नीतिबमोजिम निःशुल्क औषधिहरू नियमित एवं सहज रूपमा उपलब्ध गराउनुपर्दछ । स्वास्थ्य सेवा विभागबाट प्राप्त विवरणअनुसार केन्द्रीय मेडिकल स्टोर, पथलैयामा २०७३ श्रावणमा बी.सी.जी, बी.सी.जी. घोलक, पोलियो २०, दादूरा रुवेला, दादूरा रुवेला घोलक र २०७४ आषाढमा पोलियो २० र सिरिन्ज ०.०५ शून्य मौज्जात रहेको देखिन्छ ।

सुनसरीमा एमोक्सिलिन लगायत ११, भुपापा एमोक्सिलिन, सिप्रोफ्लोक्सासिन लगायत १२, ईलाममा पिल्स, डिपो लगायतका ५, ओखलढुङ्गामा जीवनजल सहित ८, सोलुखुम्बुमा पारासिटामोल सहित ४, राप्ती उपक्षेत्रीय अस्पतालमा सालवुटामोल लगायतका ५, राप्ती अञ्चल अस्पतालमा आईब्रुफिन सहित ५, जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय बारामा सिप्रोफ्लोक्सासिन २५० एम.जी.तथा धादिङमा क्लोरोम्फेनिकल आई ड्रप, सप्तरीमा मेट्रोनिडाजोल सहित ६ प्रकारका औषधि मौज्जात शून्य रहेको देखियो । यस्तै सिरिन्जहरू, गज, माक्सजस्ता अत्यावश्यक सर्जिकल सामानको समेत मौज्जात शून्य रहेको पाइयो ।

निःशुल्क उपचारका लागि आवश्यक औषधि, वर्थिङ्ग सेण्टरका लागि आवश्यक इन्जेक्सन, बच्चाको उपचारको लागि आवश्यक खोप, सिरिन्ज लगायतका औषधिको मौज्जात शून्य हुँदा सेवा प्रवाहमा असर पर्न गएको छ ।

१२१. **म्याद नाघेका औषधि** - सरकारले निःशुल्क उपलब्ध गराउन घोषणा गरेका औषधिहरू समयमै उपयोग गर्न सकिने गरी व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । यो वर्ष १९ स्वास्थ्य कार्यालयमा १३८ प्रकारका ५ लाख २१ हजार ट्याबलेट र भायल औषधिको मान्य अवधि समाप्त भएको छ । राष्ट्रिय क्षयरोग केन्द्र, भक्तपुरमा रु.३२ लाखभन्दा बढी मूल्य बराबरका साईलोसिरिन २५० एम.जी. १ लाख ६४ हजार ७०० ट्याबलेट तथा इथाइनोमाइड २५० एम.जी. २८ हजार १०० ट्याबलेटको म्याद समाप्त भएको छ । त्यस्तै ताप्लेजुड

अस्पताललमा क्यालसियम सिरप, ओफ्लोक्ससिलिन, लाइसिप सिरप, ट्राफिको इन्जेक्सन जस्ता ५१ थरी औषधिको म्याद समाप्त भएको कारण नोक्सानी भएको छ ।

१२२. **फार्मसी सञ्चालन** - यो वर्ष मन्त्रालयले फार्मसी सञ्चालन गर्न ११८ अस्पताललाई रु.४ करोड ४५ लाख निकास्या गरेकोमा ६६ ले फार्मसी सञ्चालन गरेको, र ५२ अस्पतालले हालसम्म फार्मसी सञ्चालन गरेको देखिएन । फार्मसी सम्बन्धी निर्देशिकामा विशेष औचित्य भएकोमा बाहेक विरामीलाई खास ब्राण्ड तोक्यो औषधि सिफारिस गर्न नहुने उल्लेख छ । कान्ति बाल, कोशी अञ्चल, इलाम, मेची अञ्चल, सगरमाथा अञ्चल अस्पतालका केही प्रेस्क्रिप्सनको नमूना परीक्षण गर्दा निर्देशिका विपरीत ब्राण्ड तोक्यो औषधि सिफारिस गरेको देखियो । निर्देशिकामा उल्लिखित प्रावधानको पालना गर्नुपर्दछ ।
१२३. **शल्यक्रियामा ढिलाई** - केही अस्पतालको शल्यचिकित्सासम्बन्धी विवरण माग गरी विश्लेषण गर्दा कान्तिबाल अस्पतालमा हर्निया, हाइड्रोसिलको शल्यक्रिया गर्न १२ महिनासम्म, परोपकार प्रसूति तथा स्त्रीरोग अस्पतालमा पाठेघरको शल्यक्रिया गर्न ३ महिनासम्म, वीर अस्पतालमा सामान्य शल्यक्रिया गर्न ६ महिनासम्म, शहीद गंगालाल राष्ट्रिय हृदय केन्द्रमा मुटुरोगको शल्यक्रिया गर्न २ महिनासम्म पर्खनुपर्ने स्थिति छ । भौतिक पूर्वाधारको तुलनामा विरामीको चाप अधिक रहेकोले यस्तो स्थिति रहेको अस्पतालले जनाएको छ । अस्पतालले समयमा नै सेवा दिन नसकेका कारण विरामी उपचारको लागि निजी अस्पतालमा जान बाध्य हुनुपर्ने अवस्थामा सुधार गर्नु जरुरी छ ।
१२४. **श्रम इजाजत** - वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारलाई श्रम इजाजत प्रदान गर्न तथा वैदेशिक रोजगार व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यवसायीलाई कामदार पठाउन पूर्व तथा अन्तिम स्वीकृति दिन विभाग मातहत ५ कार्यालय सञ्चालनमा रहेका छन् । ती कार्यालयमा स्थलगत निरीक्षण गर्दा सेवाग्राहीको अव्यवस्थित भिड लागेको, पहिले आउनेले पहिले सेवा पाउने पद्धति नरहेको, सेवा पाउन पेस गर्नुपर्ने कागजात सम्बन्धमा अन्यौल भएको, सेवा लिन लाईन बस्नुपर्ने स्थान आदि सम्बन्धमा सेवाग्राहीमा अन्यौलता देखिएकोमा सहजीकरण गर्ने पद्धति नरहेको, विचौलियामार्फत सेवा लिनुपर्ने अवस्था रहेको जस्ता सेवाग्राहीको गुनासो रहेको पाइयो । मातहत कार्यालयमा टोकन प्रणाली लागू गरी पहिले आउने सेवाग्राहीलाई पहिले सेवा पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने, सेवाग्राहीलाई सहजीकरणको व्यवस्था गर्नुपर्ने तथा सेवाग्राहीले सरकारले तोकेको सेवा शुल्कभन्दा बढी भुक्तानी गर्नुपर्ने अवस्था रहे नरहेको सम्बन्धमा सेवाग्राहीलाई अनुभूति हुने गरी अनुगमन तथा निरीक्षणको व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।
१२५. **उडान रद्द** - नेपाल वायु सेवा निगमको यो वर्ष अन्तर्राष्ट्रियतर्फ ३ हजार ५४४ उडान गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ३ हजार ३५८ उडान गरेको छ । आन्तरिकतर्फ ९ हजार १६८ उडान गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ४ हजार ५३८ मात्र उडान भएको छ । उडान रद्द र ढिलाई भएको कारण यात्रुहरुलाई सेवा प्राप्त गर्न कठिनाई परेको छ । सोको अतिरिक्त निगमको खर्च वृद्धि भई आम्दानीमा कमी आएको छ ।

■ नीति कार्यक्रम, स्वीकृति तथा कार्यान्वयन

१२६. **विज्ञापनरहित नीति** - विज्ञापनरहित नीति, २०७३ को बूँदा ८ मा २०७३ भाद्रसम्ममा कार्ययोजना स्वीकृत गरी २०७४ श्रावणदेखि विज्ञापनरहित प्रशारण पूर्णरूपले कार्यान्वयन हुने उल्लेख भएकोमा सो नीति कार्यान्वयन स्थगन भएको छ । प्रशारणका लागि १५५ विदेशी टेलिभिजन च्यानललाई डाउनलिंक इजाजत, अनुमति/नवीकरण गर्दा विज्ञापनरहित नीति बमोजिम नवीकरण गरेकोमा हाल सो नीति स्थगित भएकोले विदेशी विज्ञापनहरु निर्वाध रूपमा प्रशारण भैरहेका छन् । जसले गर्दा स्वदेशी विज्ञापन निर्माता एवं व्यवसायीको कारोबार सडकुचन भई राजस्व तथा रोजगारमा असर परेको छ । स्वदेशी विज्ञापन बजारलाई विस्तार गरी रोजगारी एवं राजस्वमा वृद्धि गर्न यो नीति तत्काल लागू गर्नुपर्दछ ।
१२७. **सिँचाई नीतिको कार्यान्वयन** - सिँचाई नीति, २०७० मा नेपाल सरकारले सिँचाई सुविधा प्राप्त क्षेत्रलाई सिँचित क्षेत्र घोषणा गर्ने र घोषित क्षेत्रभित्रको जग्गा स्वीकृत बेगर गैरकृषि प्रयोजनका लागि उपयोग गर्न नपाइने व्यवस्था छ । सिँचाई विभागबाट प्राप्त विवरणमा सिँचित क्षेत्र घोषणा नगर्दा सिँचित क्षेत्रलाई घडेरीमा परिणत गरी विक्री गर्ने विकृति बढ्न गएको, नारायणी लिफ्ट योजनाबाट सिँचाई हुने नहर नै बन्द भइसकेको, सुनसरी मोरङ सिँचाई योजनाको विराटनगर शाखा मूल रूपमा र हरिनगर शाखाको आशिक भागमा घरघडेरी विकास भएको, पोखरा उपत्यका अन्तर्गतका फेवा नहर प्रणाली, सेती जल उपभोक्ता

सिंचाई प्रणाली प्लटिङ्गले प्रभावित भएको र रुपन्देहीको भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत परियोजनाबाट सिंचाई हुने क्षेत्र प्रभावित भएको उल्लेख छ । नीति अनुसार गुरुयोजना बनाई सिंचित क्षेत्र प्लटिङ्ग गर्ने प्रणालीमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

१२८. **सिंचाईको अवस्था** - जलस्रोत रणनीति, २०५७ ले २०७४ सम्म सिंचित क्षेत्रको दुई तिहाई भागमा वर्षेभरि सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउने लक्ष्य लिएको छ । राष्ट्रिय जल योजना, २०६२ ले पनि २०७४ सम्म ६४ प्रतिशत सिंचित क्षेत्रमा वर्षेभरि सिंचाई सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । नेपालमा करीब २६ लाख हेक्टर कृषि योग्य जमीन रहेकोमध्ये करिब १८ लाख हेक्टरमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउन सकिने अवस्था छ । सो क्षेत्रफलमध्ये २०७३/७४ सम्म १४ लाख ३३ हजार हेक्टर क्षेत्रमा सिंचाई संरचना निर्माण भएको छ । यस अनुसार अझै पनि करीब ४ लाख हेक्टर (१५.३८ प्रतिशत) कृषि योग्य जमीनमा सिंचाई संरचना पुग्न बाँकी रहेको छ । संरचना निर्माण भएकोमध्ये करिब ४ लाख ७७ हजार हेक्टर (३३ प्रतिशत) मा मात्र वर्षेभरि सिंचाई सुविधा उपलब्ध भएकोले २०७४ सम्म ६४ प्रतिशत सिंचित क्षेत्रमा वर्षेभरि सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउने लक्ष्य हासिल भएको छैन ।

१२९. **कार्यक्रम बेगर खर्च** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३ मा आर्थिक वर्षको अन्तसम्म खर्च नभई बाँकी रकम कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा फिर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । काठमाडौँ उपत्यका विकास प्राधिकरणले गतवर्ष मेलम्ची खानेपानीको जग्गा मूआवजा र क्षतिपूर्ति दिई बाँकी मौज्जात रु.५ करोड ८२ लाखबाट यो वर्ष घर जग्गाको क्षतिपूर्तिमा रु.४० लाख र काठमाडौँको विभिन्न स्थानको बाटो विस्तार तथा जग्गा संरक्षण कार्यमा रु.४ करोड २७ लाख समेत रु.४ करोड ६७ लाख खर्च गरेको छ । गत वर्ष निकासी भएको रकम फ्रिज नगरी यो वर्ष कार्यक्रम स्वीकृत नगरी खर्च गरेको छ ।

काठमाडौँ उपत्यका विकास प्राधिकरण, जिल्ला आयुक्तको कार्यालयले २०७२/७३ मा कलंकी नागहुङ्गा सडक र चावहिल साँखु सडक खण्डको मुआवजा र क्षतिपूर्ति वितरण गर्न रु.८० करोड प्राप्त गरेकोमा सोको ब्याज समेत कुल रु.८० करोड ३५ लाख जिम्मेवारी सारेको छ । उक्त रकमबाट यो वर्ष कार्यक्रम स्वीकृत नगरी कलंकी र चावहिल सडक खण्डको क्षतिपूर्ति रु.४५ करोड, काठमाडौँका विभिन्न सडकमा ४६ व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति रु.२ करोड ४९ लाख र सार्वजनिक निर्माणमा रु.३२ करोड ७५ लाख समेत रु.८० करोड २४ लाख खर्च गरेको छ ।

१३०. **निर्माण स्थल छनौट** - डिभिजन सडक कार्यालय, तनहुँले मर्स्याङ्दी नदीमा निर्माण गरिरहेका नयाँपुल र विमलनगरका पुलहरु वीचको दूरी करिब १.५ किलोमिटर रहेको, नयाँपुल नजिक साना सवारीसाधन चल्ने अर्को पुल चालु हालतमा रहेको, पुल रहेको सडकमा रणनीतिक वा सहायक मार्ग नरहेकोले ती पुल निर्माण गर्ने स्थल छनौट गर्दा स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग एवं अधिकतम लाभ हुने गरी भएको देखिएन । यसैगरी पुल आयोजना मध्यसेक्टर नं.२ बाट त्रिशुली नदीमा ८ पुल र सुनकोशी नदीमा ५ पुल निर्माणाधीन रहेकोमा दुई पुलबीचको न्यूनतम दूरी सम्बन्धी मापदण्ड नतोकेकोले एउटै नदी खोलामा धेरै नजिकको दूरीमा पुल निर्माण हुने अवस्था रहेको छ ।

■ राष्ट्रिय गौरवका आयोजना

१३१. **आयोजनाको प्रगति** - मुलुकको भौतिक पूर्वाधारको विकास तथा जनतालाई सेवा सुविधा विस्तार गर्न उच्च प्राथमिकतामा राखी कार्यान्वयन गरिएका राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरुको २०७३/७४ सम्मको खर्च र प्रगति निम्नानुसार छः

(रु.करोडमा)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	शुरु वर्ष	सम्पन्न हुने वर्ष	कुल लागत अनुमान	हालसम्मको खर्च	भौतिक/ वित्तीय प्रगति प्रतिशत
१	मेलम्ची खानेपानी आयोजना	२०५८/५९	२०७४/७५	३५५४	२२७१	९०.१०
२	माथिल्लो तामाकोशी आयोजना	२०६७/६८	२०७४/७५	४१७२	३३४५	९०.५०
३	पुष्पलाल (मध्यपहाडी) लोकमार्ग आयोजना	२०६४/६५	२०७४/७५	३३३७	१८९६	५८.८१*
४	बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना	२०६९/७०	२०७७/७८	२७८१९	५६३	२०
५	गौतमबुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल	२०७०/७१	२०७५/७६	८५६	७५८	३०
६	रानीजमरा कुलरिया सिंचाई आयोजना	२०६६/६७	२०७४/७५	१२६३	८५०	५५.८

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	शुरु वर्ष	सम्पन्न हुने वर्ष	कुल लागत अनुमान	हालसम्मको खर्च	भौतिक/ वित्तीय प्रगति प्रतिशत
७	सिक्टा सिंचाई आयोजना	२०५९/६०	२०७६/७७	२५०२	१३२३	५६
८	बबई सिंचाई आयोजना	२०४४/४५	२०७८/७९	१२६९	५५२	४९
९	भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना	२०६८/६९	२०७७/७८	१६४३	२३४	२०
१०	पश्चिम सेती जलविद्युत आयोजना	अप्राप्त	अप्राप्त	अप्राप्त	अप्राप्त	अप्राप्त
११	पशुपति क्षेत्र विकास कोष	२०५७/५८	२०७३/७४	२०३	-	४३.५
१२	लुम्बिनी क्षेत्र विकास कोष	२०६६/६७	२०७४/७५	६१०	१३४	७२
१३	पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल	२०७१/७२	२०७७/७८	२१५१	३०३	१४.०८*
१४	दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निजगढ	२०७१/७२	२०७८/७९	१२०००	१०	०.०८*
१५	काठमाडौं तराई फाष्ट ट्याक	२०६४/६५	२०७७/७८	२५०००	४०९	१.६३*
१६	पूर्व पश्चिम रेलमार्ग	२०६६/६७	२०७५/७६	६९५१७	६८४	८.८
१७	उत्तर दक्षिण लोकमार्ग, कर्णाली	२०६४/६५	२०७९/८०	४१०	२४	१२.५
१८	उत्तर दक्षिण लोकमार्ग, कोशी	२०६५/६६	२०७७/७८	४०८	११८	४७.२
१९	उत्तर दक्षिण लोकमार्ग, काली गण्डकी	२०६६/६७	२०७६/७७	२५५१	१३४	२८.५*
२०	हुलाकी लोकमार्ग आयोजना	२०६३/६४	२०७४/७५	४७२४	१०९३	२३.१४*
२१	राष्ट्रपति चुरे-तराई संरक्षण विकास समिति	२०६७/६८	-	१९६	-	-

* भौतिक प्रगति उपलब्ध नभएकोले वित्तीय प्रगति समावेश गरिएको छ ।

- १३१.१ सिन्धुपाल्चोकको मेलम्चीबाट २७.५ किलोमिटर सुरुङ्गमार्फत प्रथम चरणमा दैनिक १७ करोड लिटर पानी उपत्यकामा आपूर्ति गराउन मेलम्ची खानेपानी आयोजना २०५८/५९ मा शुरु भई २०६४/६५ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा चौथो पटक संशोधन गरी २०७४/७५ सम्म पुऱ्याएको छ । आयोजनाको कुल लागत रु.३५ अर्ब ५४ करोड रहेकोमा २०७३/७४ सम्म समष्टिगत भौतिक प्रगति ९०.१० प्रतिशत रहेको छ । सुरुङ्ग निर्माणको कार्यसम्पन्न हुने अवस्था रहेकोमा हेवडर्स्टतर्फ ७० प्रतिशत मात्र कार्य सम्पन्न भएको छ । पानी प्रशोधन केन्द्र २ मध्ये ८.५ करोड लिटर क्षमताको एक निर्माण भएको छैन । उपत्यकामा पाईप विछ्याउने कार्य पूर्णरूपमा सम्पन्न नभएको स्थिति छ । पानी प्रशोधन केन्द्र सञ्चालनका लागि आवश्यक फेब्रिकल तथा पावर सप्लाई, सुरुङ्गमा कमजोर चट्टान, निर्माण कार्यमा अवरोध, उपकरणको समस्या र निर्माण व्यवसायीबाट साधन स्रोत परिचालन गर्न नसकेको कारण आयोजना लम्बिएको छ ।
- १३१.२ माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजनाले ४५६ मेघावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्य लिएको छ । आयोजना २०६७/६८ देखि कार्यान्वयन भई २०७२/७३ मा सम्पन्न गर्ने रहेकोमा भूकम्प तथा अन्य अवरोधको कारण २०७४/७५ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ । आयोजनाको शुरु लागत रु ३५ अर्ब २९ करोड रहेकोमा निर्माण अवधि लम्बिन गई लागत रु ४१ अर्ब ७२ करोड पुगेको छ । आयोजनाको समष्टिगत भौतिक प्रगति ९०.५० प्रतिशत रहेको छ । ठूला भारवहन भएका उपकरणको ढुवानी कार्य, विदेशी मुद्रा भुक्तानीमा प्रक्रियागत ढिलाई र खिम्तीको सवस्टेशन निर्माण कार्यमा ढिलाई लगायतका समस्याहरु आयोजनामा रहेका छन् । सव स्टेशनको निर्माण कार्य पूरा नभएमा २०७५ पौषसम्म सवै युनिटवाट विद्युत प्रवाह हुने संभावना कम छ ।
- १३१.३ पाँचथरको चियोभन्ज्याङ्गदेखि बैतडीको भुलाघाटसम्म जोड्ने १ हजार ७७६ कि.मि. लम्बाई रहेको मध्यपहाडी (पुष्पलाल) लोकमार्गको आयोजनाको निर्माण २०६४/६५ देखि शुरु भई २०७४/७५ मा सम्पन्न हुने शुरु अनुमान रहे पनि २०७७/७८ मा सम्पन्न हुने संशोधित लक्ष्य रहेको छ । आयोजनाका लागि २०७३/७४ मा रु.२ अर्ब ८५ करोड विनियोजन गरेकोमा रकमान्तरबाट रु.२ अर्ब ३२ करोड (८१.४० प्रतिशत) थप भई रु.५ अर्ब १७ करोड बजेट कायम भएकोमा रु.५ अर्ब १५ करोड ५१ लाख खर्च भएको छ । यो वर्ष ५५ कि.मि. कालोपत्रे गर्ने, १०० कि.मि. ग्राभेल गर्ने र १५ पुल निर्माण गर्ने लक्ष्य राखेकोमा २२.५ कि.मि. कालोपत्रे, ९५ कि.मि. ग्राभेल र ९ पुल निर्माण भएको छ । यो वर्षसम्म १ हजार ७७६ कि.मि. ट्याक खुलेको, १२५ कि.मि. ग्राभेल गरेको र ४४५ कि.मि. कालोपत्रे गरेको तथा ११० पुलमध्ये ४० सम्पन्न भई ३० निर्माणाधीन रहेका छन् ।
- १३१.४ गोरखा र धादिङ्ग जिल्लाको सिमानामा १ हजार २ सय मेघावाट जडित क्षमताको विद्युत उत्पादन गर्ने बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजना २०६९/७० मा शुरु भई २०७७/७८ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।

आयोजनाको लागत रु.२ खर्ब ७८ अर्ब रहेको छ । जलाशयमा आधारित यस आयोजनाले करिब ७ हजार हेक्टर जग्गा डुवानमा पार्ने र जग्गा अधिग्रहणमा २०७३।७४ मा रु.५ अर्ब ३३ करोड बजेट विनियोजन भई रु.४ अर्ब ३६ करोड खर्च भएको छ । कुल ५८ हजार १५३ रोपनी निजी जग्गा अधिग्रहण गरेकोमध्ये गोरखातर्फ आरुघाट र आरखेत बजार तथा धादिङ्गतर्फ आरुघाट र खहरे बजार क्षेत्रको मूआब्जा निर्धारण हुन सकेको छैन । जग्गा अधिग्रहण, मुआब्जा वितरण, पुर्नवास तथा पुर्नस्थापना व्यवस्थापन र फण्डिङ्ग मेकानिजम लगायतका समस्या समयमा निक्क्यौल हुन नसक्दा आयोजनाको कार्यान्वयनमा विलम्ब हुने अवस्था देखिएको छ ।

१३१.५ गौतमबुद्ध विमानस्थललाई अन्तराष्ट्रिय विमानस्थलको रूपमा स्तरोन्नती गरी दीगो रूपमा पर्यटन क्षेत्रको विकास गर्ने उद्देश्यले २०७०।७१ बाट कार्य शुरु भई २०७५।७६ मा सम्पन्न गर्ने अपेक्षा गरे अनुरूप प्रगति नभएको स्थिति छ । अधिग्रहण भएको र गर्नुपर्ने जग्गाको मूआब्जाको वितरण कार्य पूरा हुन सकेको छैन । डेडिकेटेड इलेक्ट्रिक फिडर लाईन जडान गर्ने कार्य पनि पूरा नभएको स्थिति छ । अन्तराष्ट्रिय टर्मिनल भवन, अप्रेसन तथा कन्ट्रोल टावर, अग्नी तथा जीवनोद्धार भवन तर्फका कार्यहरु भइरहे तापनि निर्माण सम्बन्धमा निर्माण कम्पनीहरुबीच आन्तरिक विवाद हुनु लगायतका व्यवस्थापकीय समस्याका कारणले आयोजनाको कार्य अपेक्षाकृत रूपमा अगाडि नबढेको स्थिति छ ।

१३१.६ रानीजमरा कुलरिया आयोजनामा नेपाल सरकार र विश्व बैंकबाट खर्च हुने व्यवस्था छ । आयोजना विश्व बैंकले तयार गरेको प्रोजेक्ट एप्रेजल डकुमेन्टमा आधारित रहेको छ । आयोजनामा हालसम्म रु.४ अर्ब ५२ करोड ८१ लाख खर्च भएको छ । उल्लिखित खर्च डि.पि.आर.मा आधारित हुनुपर्नेमा खरिद गुरु योजनामा आधारित रहेको देखियो । आयोजनाको एकीकृत डि.पि.आर. तयार हुनुपर्छ ।

रानीजमरा कुलरिया आयोजनामा प्रतिसेकेण्ड १०० घनमिटर क्षमताको साइट इन्टेक निर्माणको ठेक्कामा रु.१ अर्ब २२ करोड ८८ लाख भुक्तानी भैसकेको छ । कर्णाली नदीले आफ्नो धार परिवर्तन गर्न सक्ने भई सुख्खा मौसम र हिउँदमा पानीको अभाव हुने व्यहोरा विश्व बैंकले तयार गरेको प्रोजेक्ट एप्राइजलमा उल्लेख छ । त्यस्तै, इन्टेकको अपस्ट्रिमतर्फ माथिल्लो कर्णाली आयोजनाले विद्युत उत्पादन गर्न कर्णाली नदीको पानी प्रतिदिन ३ घण्टा छोड्ने हुनाले सोको असर यस आयोजनालाई पर्ने देखिन्छ । सन् २०१४ मा लगानी बोर्ड र विद्युत उत्पादक कम्पनीबीच भएको सम्झौताको दफा ६.३ मा सिँचाई आयोजनालाई पर्ने असर सम्बन्धमा ६ महिनाभित्र अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेस गर्नुपर्ने उल्लेख भएकोमा तीन वर्ष व्यतीत भइसके तापनि प्रतिवेदन तयार भएको छैन । कर्णाली नदीमा बाँधलगायतका स्थायी संरचना निर्माण नहुनु र विद्युत आयोजनाले समेत सिँचाईको लागि पानीको उपलब्धतामा असर पुऱ्याउने हुँदा निरन्तर रूपमा १०० घनमिटर प्रतिसेकेण्ड पानी उपलब्ध हुन सक्ने अवस्था नरहेकोले समयमा नै यो समस्याको न्यूनीकरण गर्न जरुरी छ ।

१३१.७ सिक्टा सिँचाई आयोजनाको २०५९।६० मा शुरु भई २०७६।७७ मा सम्पन्न हुने लक्ष्य राखेको ११ वर्ष व्यतीत भइसक्दा समेत पानी वितरणको लागि शाखा नहर तयार भएको छैन । कमाण्ड एरिया तोकिएको पूर्वतर्फ राप्ती सोनारी गाउँपालिकाको सिँचाई योग्य स्थानमा सिँचाई सुविधा उपलब्ध गराउन ५३.५० कि.मि.को मूल नहर निर्माण शुरु हुन बाँकी नै छ । निर्माण सम्पन्न भएको आयोजनाको मुख्य नहरमा ठाउँठाउँमा वेड फुटेको, सर्भिस रोड भत्किएको, नहरको स्लोप फुटेको र भत्किएको देखिएको छ । वितरण प्रणाली नै तयार नभई मूल नहरको धेरै ठाउँमा नोक्सान पुगेको छ । आयोजनाले निर्माण कार्यको गुणस्तरमा छानबिन गरी जिम्मेवारी यकिन गर्नुपर्दछ ।

१३१.८ बबई सिँचाई आयोजनाले वर्दिया जिल्लाको ३६ हजार हेक्टर कृषि योग्य भूमीमा सिँचाई सुविधा पुऱ्याउन २०४४।४५ देखि शुरु भई २०६९।७० मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा समयभित्र सम्पन्न हुन नसकेपछि सो अवधि २०७८।७९ सम्म पुगेको छ । आयोजनाको संशोधित लागत रु.१२ अर्ब ६९ करोड छ । आयोजनाबाट ७७ किलोमिटर नहर निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ५५ किलोमिटर निर्माण भएको र सम्पन्न नहरको रिमोडलिङ्ग कार्य पूर्णरूपले सम्पन्न भएको छैन । आयोजनाको समष्टिगत भौतिक प्रगति ४९ प्रतिशत रहेको छ । निर्माण सामग्रीको आपूर्ति र जग्गा अधिग्रहणको विवादले आयोजनाको अवधि लम्बिएको अवस्था छ ।

१३१.९ भेरी नदीको ४० क्यूसेक पानीलाई बबई नदीमा मिसाई विद्युत उत्पादन र ५१ हजार हेक्टर जमीनमा सिँचाई सुविधा प्रदान गर्ने उद्देश्यले २०६८।६९ देखि भेरी बबई डाइभर्सन आयोजना सुरु भएको छ । आयोजना अन्तर्गत भेरी नदीमा हेडवर्क्स, १२ कि.मि.सुरुड र बबई नदीमा पावर हाउस निर्माण समेत मुख्य तीन कार्य पर्दछन् । बबई नदीमा खसालिएको पानी बबई नहर मार्फत वर्दिया र बाँके जिल्लाको ५१ हजार हेक्टर

जमिनमा सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउने र ४८ मेगावाट विद्युत समेत उत्पादन हुने आयोजनाको कुल लागत रु.१६ अर्ब ४३ करोड रहेको छ । आयोजनाबाट प्राप्त विवरण अनुसार २०७४ आषाढ मसान्तसम्म आयोजना व्यवस्थापन, निर्माण कार्य तथा परामर्श सेवा समेतमा गरी रु.२ अर्ब ३३ करोड ६० लाख खर्च भएको देखिन्छ । आयोजनाले तयार गरेको प्रगति विवरणमा अद्यावधिक प्रगति खुलाएको पाइएन । आयोजनाको कुल लागत र खर्चको तुलनामा हालसम्मको अद्यावधिक भौतिक प्रगति १४.२४ प्रतिशत भएको देखिन्छ ।

१३१.१० पश्चिम सेती जलविद्युत आयोजनाको कुल ७५० मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्यका साथ निर्माण गर्ने योजना रहेको छ । नेपाल विद्युत प्राधिकरण र चिनिया एक कम्पनीबीच संयुक्त उपक्रमको मोडेलमा निर्माण गर्ने समझदारी बमोजिम चिनिया कम्पनीले प्रतिवेदन नबुझाएकोले प्रगति नभएको अवस्था छ । आयोजनाको कार्यान्वयन मोडालिटीको टुङ्गो समेत लाग्न सकेको छैन । दुवै पक्षबीचको संयुक्त लगानी सम्झौता २०७४ कार्तिक ३० मा सम्पन्न भए तापनि समय सीमा सहितको कार्यतालिका सहितको संयुक्त लगानी योजना नबन्दा निर्माण कार्य अगाडि नबढेको अवस्था छ ।

१३१.११ पशुपति क्षेत्रको गुरुयोजनामा केन्द्रीत रही पशुपति क्षेत्रलाई धार्मिक, सांस्कृतिक एवं पर्यापर्यटनको नमूना क्षेत्रको रूपमा विकास गर्ने उद्देश्यले २०५७/५८ मा शुरु भएको यस आयोजना २०७३/७४ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ । गुरु योजनामा केन्द्रीत रही १७ विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित बाटो निर्माण, सतल संरक्षण, सम्बर्द्धन एवं जिर्णोद्धार, उद्यान विकास तथा संरक्षण, ढल निर्माण जस्ता कार्यहरु क्रमागत रूपमा भइरहे तापनि अपेक्षा गरे अनुरूप समयमा कार्यसम्पन्न भएको छैन । आयोजनाको लागत रु.२ अर्ब ३ करोड रहेको छ । निर्माण सामग्री र दक्ष जनशक्तिको अभाव, ढिलो ठेक्का व्यवस्थापन आदिका कारण आयोजनाले लिएको लक्ष्य निर्धारित समयमा सम्पन्न नहुने अवस्था देखिएको छ ।

१३१.१२ बौद्धमार्गी एवम् शान्ती प्रेमी जनसमुदायको लागि भगवान गौतमबुद्धको पवित्र जन्मस्थललाई अन्तर्राष्ट्रिय आकर्षण केन्द्रको रूपमा विकास गर्न लुम्बिनी क्षेत्र विकास कोष आयोजना सञ्चालन हुँदै आएको छ । आयोजनाको संशोधित लागत अनुमान रु.६ अर्ब १० करोड रहेको छ । लुम्बिनी गुरुयोजना बमोजिम २०४२ देखि कार्य शुरु भए तापनि कार्य सम्पन्न हुने समय निश्चित छैन । आयोजनाको समष्टिगत भौतिक प्रगति ७२ प्रतिशत रहेको छ । फोहोर व्यवस्थापनको लागि डम्पिङ्ग साईड अभाव, जनशक्तिको अभाव, सम्वेदनशील क्षेत्रमा सुरक्षाको अभाव लगायतका समस्या रहेका छन् । कपिलवस्तुका पुरातात्विक क्षेत्र देवदह रामग्रामको जग्गा खरिद कार्य, गुरुयोजना अनुरूप स्टाफ कोलोनी निर्माण, सभिस रोडहरुको कालोपत्रे, विद्युत प्रसारण लाईन पूर्णरूपमा सम्पन्न हुन सकेको छैन ।

१३१.१३ पोखरामा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण गरी पर्यटन प्रबर्द्धन गर्ने उद्देश्यले २०७१/७२ देखि शुरु भएको आयोजना २०७७/७८ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ । नेपाल सरकार र चीन सरकारबीच २०७३ चैत्रमा आयोजना कार्यान्वय सम्झौता भएकोमा २०७३ जेष्ठदेखि ऋण सम्झौता प्रभावकारी भई २०७४ आषाढ २७ देखि कार्य प्रारम्भ भएको छ । चीनको एकजीम बैङ्कको ऋण सहयोगमा निर्माण हुने यो आयोजनामा इन्जिनियरिङ्ग प्रोक्थोरमेन्ट कन्स्ट्रक्सन मोडेलमा निर्माण हुने गरी एक विदेशी कम्पनीसँग सम्झौता भई रनवे निर्माणको काम भइरहेको छ ।

१३१.१४ बाराको निजगढमा वैकल्पिक अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण गरी दीगोरूपमा पर्यटनको विकास गर्ने उद्देश्यले २०७१/७२ देखि आयोजना शुरु भएको हो । विमानस्थलको इआईए कार्य पूरा नभएको, जग्गाको मूआब्जाको वितरण गर्ने कार्य सम्पन्न नभएको, डिटेल डिजाइन तयार गर्न अन्तर्राष्ट्रियस्तरको परामर्शदाता छनौटमा ढिलाई भएको अवस्था छ । विमानस्थल निर्माणका लागि लगानीको मोडालिटी तय गर्न गठित समितिबाट प्रतिवेदन प्राप्त भएकोमा उक्त कार्य टुङ्गो नलगाएको अवस्था छ । डिजाइन, लागत, लगानीको मोडालिटी, वन क्षेत्रको रूख कटान र धावन मार्गको अवस्थिति सम्बन्धी विषय स्पष्ट नहुँदा आयोजनाको निर्माण कार्यमा विलम्ब हुन गएको छ । २०७८/७९ मा सम्पन्न गर्ने अपेक्षा गरेको यस आयोजनाको कुल लागत रु.१ खर्ब २० अर्ब रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा रु.१ अर्ब ५० करोड विनियोजन भएकोमा रु.१० करोड खर्च भएको छ ।

१३१.१५ राजधानीलाई तराई मधेशसँग जोड्ने काठमाडौँ तराई मधेश द्रुतमार्गको लम्बाई ७६ कि.मि. रहेको छ । फास्ट ट्रयाक आयोजनाको निर्माण कार्य २०६४/६५ मा शुरु भएकोमा २०७३/७४ मा मूआब्जा र क्षतिपूर्ति, ठेक्का व्यवस्थापन र परामर्श सेवा समेत रु.१० अर्ब १३ लाख विनियोजन गरेकोमा रकमान्तरबाट रु.७ अर्ब ८८ करोड ७६ लाख (७८.८७ प्रतिशत) घटाई भई रु.२ अर्ब ११ करोड ३७ लाख बजेट कायम भएकोमा रु.१ अर्ब

९५ करोड ९३ लाख खर्च भएको छ। आयोजनाले यो वर्ष मुआब्जा वितरणका लागि रु.६० करोड पेस्की दिने बाहेक अन्य कुनै भौतिक प्रगति गरेको छैन।

बजेट वक्तव्य २०७१।७२ बाट आयोजनाको निर्माण कार्य सार्वजनिक निजी साभेदारी अन्तर्गत गर्न पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालन गर्न सन् २०१४ मा प्रस्ताव आह्वान गर्दा तीन कम्पनी छनौट भई दुई कम्पनीले प्रस्ताव पेस गरेकोमा एक भारतीय कम्पनीलाई ठेक्का प्रदान गर्ने आशयको सूचना जारी गरेको थियो। २०७३।७४ को बजेट वक्तव्य मार्फत निर्माण कार्य नेपाल सरकारले गर्ने र छनौट भएको कम्पनीसँग भएका सबै प्रक्रिया रद्द गरी मन्त्रिपरिषद्को २०७४।१।२१ को निर्णयबाट ४ वर्षमा सम्पन्न गर्न नेपाली सेनालाई हस्तान्तरण भएको छ।

१३१.१६ पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म ९४६ कि.मि. लम्बाईको रेल सञ्जाल निर्माण एवं सञ्चालन लक्ष्य लिई २०६६।६७ देखि रेल तथा मेट्रोको निर्माण कार्य शुरु भएको देखिन्छ। आयोजनाका लागि २०७३।७४ मा रु.१ अर्ब ९८ करोड ४२ लाख विनियोजन गरेकोमा रकमान्तरबाट रु.३४ करोड ४० लाख (१७.३४ प्रतिशत) थप भई रु.२ अर्ब ३२ करोड ८२ लाख कायम गरेकोमा रु.२ अर्ब ३२ करोड ७५ लाख खर्च भएको छ। आयोजना अन्तर्गत बर्दिवास-काकडभिट्टा खण्डको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार भएको, बुटवल-गड्डाचौकी खण्डको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार भइरहेको छ। त्यस्तै बर्दिवासदेखि निजगढसम्म ट्रयाक वेड निर्माण कार्य ८० प्रतिशत सम्पन्न भएको छ र बर्दिवासदेखि निजगढसम्म १० पुलको खरिद सम्भौता गरेको छ।

१३१.१७ उत्तर दक्षिण लोकमार्ग, कोशी कोरिडोर अन्तर्गत तेह्रथुम जिल्लाको वसन्तपुरदेखि संखुवासभा जिल्लाको किमाथांकासम्म १६२ कि.मि. सडक निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने लक्ष्य रहेको छ। यो वर्ष ८ कि.मि. ट्रयाक खोल्ने र १० कि.मि. ग्राभेल गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ५.५ कि.मि. ट्रयाक खोल्ने कार्य भएको छ। हालसम्म ८० कि.मि. ट्रयाक खोल्ने काम भएको तथा १२ पुलमध्ये १० को डिजाइन तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ।

१३१.१८ कालिगण्डकी कोरिडोरअन्तर्गत नवलपरासीको गैँडाकोटदेखि मुस्ताङको कोरलासम्म ४३५ कि.मि. सडक निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने लक्ष्य रहेको छ। यो वर्ष १२ कि.मि. ट्रयाक खोल्ने र २८ कि.मि. ग्राभेल गर्ने लक्ष्य रहेकोमा १० कि.मि. ट्रयाक खोल्ने र २७ कि.मि. ग्राभेल गर्ने कार्य भएको छ। हालसम्म पूरै ट्रयाक खोलेकोमा २७६ कि.मि. सडक चौडा गरेको, ७९ कि.मि. ग्राभेल भएको र ३३ कि.मि. ग्याविन वाल लगाउने कार्य सम्पन्न भएको छ।

१३१.१९ कर्णाली कोरिडोरअन्तर्गत कालिकोटको खुलालुदेखि हुम्लाको सिमिकोट १९६ कि.मि. र हिल्सा सिमिकोट ८८ कि.मि. सडक निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेको छ। यो वर्ष ७ कि.मि. समेत हालसम्म ८३.२ कि.मि. ट्रयाक खोलिएको, २५ कि.मि. सडक चौडा गरिएको र ०.७५ कि.मि. ग्याविन वाल लगाएको छ। हिल्सा-सिमिकोट खण्डमा ७३ कि.मि. ट्रयाक खोल्ने कार्य सम्पन्न भएको छ।

१३१.२० तराई क्षेत्रमा रहेको हुलाकी मार्गलाई स्तरोन्नती गरी वैकल्पिक राजमार्गको रूपमा निर्माण गर्ने गरी हुलाकी राजमार्गको निर्माण कार्य २०६३।६४ मा शुरु भएको देखिन्छ। आयोजनाका लागि २०७३।७४ मा ५.५ कि.मि. कालोपत्रे, ३४ कि.मि. ग्राभेल र १५ पुल निर्माण गर्न रु.३ अर्ब ६५ करोड ५३ लाख खर्च भएको छ। आयोजनाले यो वर्ष कालोपत्रे ५.५ कि.मि., ग्राभेल ३० कि.मि. र १० पुलको निर्माण गरेकोमा हालसम्म १ हजार ६४४ कि.मि. माटेस्तरमा, ६८ कि.मि. ग्राभेल स्तरमा र ८० कि.मि. कालोपत्रे स्तरमा तथा १५० पुलमध्ये ५० निर्माण सम्पन्न र ७० निर्माणाधीन रहेका छन्।

१३१.२१ राष्ट्रपति चुरे-तराई आयोजना २०६७।६८ देखि शुरु भई सालवसाली कार्यक्रमको रूपमा रहँदै आएको छ। राष्ट्रिय गौरवको रूपमा २०७०।७१ देखि बर्गीकरण भएको यस आयोजनाले उपल्लो र तल्लो तटीय वातावरणीय अन्तरसम्बन्धबाट तराई क्षेत्रको संरक्षण गर्ने उद्देश्य लिएको छ। नयाँ विरुवा खरिद, विभिन्न प्रजातीका विरुवा उत्पादन, डहेलो नियन्त्रण, वन अतिक्रमण तथा चोरी निकासी नियन्त्रण, विपन्न वर्गका लागि रोजगारमूखी वृक्षारोपण कार्यक्रमहरु सञ्चालन र तटीय बासिन्दाबीच समूह संजालीकरण गर्ने कार्यक्रमका लागि २०७३।७४ मा रु.१ अर्ब ८४ करोड बजेट व्यवस्था भएकोमा वित्तीय प्रगति ९३ प्रतिशत रहेको छ। चुरे क्षेत्रमा एकीकृत वस्ती व्यवस्थापन हुन नसक्नु, निजी जमिनको दुङ्गाखानी उत्खननमा नियमन नहुनु, भू-उपयोग नीति कडाईका साथ लागू नहुनु, जिल्ला स्थित कार्यालयहरु स्थानीय तहमा हस्तान्तरण हुँदा कार्यक्रम बजेट कार्यन्वयनमा द्विविधा रहनु, समितिमा दरबन्दी अनुसारको विषयगत विज्ञहरुको पदपूर्ति

नहुनु र सरोकारवाला निकायहरुबाट उपलब्ध हुने प्रगतिहरु समयमा प्राप्त हुन कठिन रहनु जस्ता समस्याले अपेक्षित भौतिक प्रगति प्राप्त हुन सकेको छैन ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको लेखापरीक्षणबाट देखिएका उल्लेखनीय व्यहोरा विषयगत खण्डमा समावेश छ । बाँकी व्यहोरा मन्त्रालयगत खण्डमा समावेश छन् ।

■ नर्स र लागत अनुमान

१३२. **नर्स स्वीकृति** – सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १०(२) मा नेपाल सरकार मन्त्रपरिषदले नर्स स्वीकृत गर्न सक्ने व्यवस्था छ । सडक विभागले डिजाइन एण्ड बिल्ट प्रक्रियाबाट पुल निर्माण गर्दा महानिर्देशकबाट स्वीकृत गरेको र शहरी विकास मन्त्रालय मातहत कार्यालयहरुले शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागले स्वीकृत गरेको नर्सको आधारमा कामको लागत अनुमान तयार गरेको देखियो । नेपाल सरकारबाट स्वीकृत हुनुपर्ने नर्स विभागीय प्रमुखले स्वीकृत गर्न मिल्ने देखिदैन ।

१३३. **नर्समा विविधता** – सडक विभागले प्रयोग गर्ने नर्समा फलामे डण्डीको कार्य गर्दा काटने, बाँध्ने, फिक्स गर्ने आदि कार्यमा १५ प्रतिशत जति जाने उल्लेख भएकोमा भवन, सिँचाइ लगायतका निकायले प्रयोग गरेको नर्समा यस्तो जति ५ प्रतिशत रहेको छ । फलस्वरूप सडक विभागतर्फ यो वर्ष १२ निकायले ७५ खरिद सम्भौतामा फलामे डण्डीको कार्यमा रु.९ करोड २९ लाख लागत बढ्न गएको छ ।

सडक विभागले तयार गरेको नर्समा १:४ सिमेण्टको जोडाईमा ढुङ्गाको गाह्रो लगाउने एक घनमिटर काम ३० मिटर ढुवानी सहित ४.५ दिन श्रमिक लाग्ने उल्लेख छ । भवन विभागले तयार गरेको नर्समा सोही काम १० मिटर ढुवानीको लागि ५ ज्यामी दिन लाग्ने उल्लेख छ । त्यसैगरी भवन विभागले सोही काममा एक घनमिटर कामको लागि ०.१५९ मेट्रिक टन सिमेण्ट लाग्ने नर्स तयार गरेको छ भने सडक विभागले प्रयोग गरेको नर्समा ०.१५५ मेट्रिक टन लाग्ने उल्लेख छ । जिल्ला आयुक्तको कार्यालय काठमाडौंले यो वर्ष २११ प्याकेजमा ५४ हजार ५२६ घनमिटर काम गराउँदा सडक विभागको नर्सभन्दा रु.२ करोड ८ लाख बढी दायित्व पार्नेगरी लागत अनुमान स्वीकृत गरेको छ ।

१३४. **अधिकार बेगर नर्स स्वीकृत** - रानीजमरा कुलरिया सिँचाई आयोजनाले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत नर्स प्रयोगमा नल्याई सिँचाइ विभागका महानिर्देशकबाट २०५९ मा स्वीकृत भएको नर्सअनुसार प्रतिमेट्रिकटन १२ जना सिपालु कामदार लाग्ने गरी फलामे छडको कार्यमा प्रतिमेट्रिकटन ४ जना बढी लाग्ने गरी लागत अनुमान तयार गरेको कारण मूल नहर, ब्यारेल, सेटलिड वेसिन, नहर लाइनिङ, सडक सुधार लगायतको कार्यमा रु.३ करोड २९ लाख लागत अनुमान वृद्धि भएको छ ।

१३५. **इँटाको साइज** – सडक विभागले प्रयोग गर्ने नर्सअनुसार सिमेण्ट र बालुवाको १:४ जोडाइ भएको इँटाको गाह्रो लगाउने कार्यमा प्रतिघनमिटर गाह्रो लगाउन सानो (२२४x१०८x५७ एम.एम.) साइजको ५६० वटा इँटा लाग्ने र इँटाको साइज, आकार घटी बढी भएमा सोही अनुपातमा इँटाको परिमाण घटी बढी हुने गरी लागत अनुमान तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । व्यापारिक मार्ग विस्तार आयोजना सुनसरीले दुई निर्माण कार्यमा ४३० र चार निर्माण कार्यमा ५६० इँटा प्रयोग गर्ने गरी दर विश्लेषण गरेको छ । निर्माण कार्यमा ठूलो (२५०x१२५x७५ एम.एम.) साइजको इँटा प्रयोग भएकाले एक घनमिटर गाह्रोमा ३३५ गोटासम्म प्रयोग हुने देखिन्छ । ती निर्माण कार्यहरुमा ४३० प्रयोग गर्नेगरी दर विश्लेषण गर्दा रु.५ करोड २८ लाख कम लागत लाग्ने देखिन्छ । अतः इँटाको साइज अनुसार प्रयोग हुने परिमाण यकिन गरी लागत अनुमान तयार गर्नुपर्दछ ।

१३६. **ढुवानी दर** – रुकुमको सदर मुकामसम्म नै पक्की सडकको सुविधा भइसकेको अवस्थामा जिल्लामा निर्माण हुने सडकको लागत अनुमान तयार गर्दा सिमेण्ट तथा फलामे डण्डी तुल्सीपुर, दाङदेखि ढुवानी गर्ने गरी दर विश्लेषण गरेको कारण यो वर्ष मध्यपहाडी लोकमार्ग आयोजना पश्चिम खण्डले रुकुम जिल्लामा निर्माण गरेको सडक खण्डमा सिमेण्ट र डण्डी ढुवानी बापत रु.२ करोड ७७ लाख लागत बढ्न गएको छ ।

१३७. **मर्मतको लागत अनुमान** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ अनुसार मेसिन, औजार, उपकरण मर्मतको लागत अनुमानमा ओभरहेड र नाफा आईटम रेटमा नै समावेश गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । स्वास्थ्य सेवा विभागले काठमाडौं उपत्यका वाहेकका ७३ जिल्लाका अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्थाको लागि मेसिनरी, उपकरण मर्मत सम्भार गर्न स्वीकृत गरेका तीन लटको रु.५२ करोड ३७ लाखको लागत अनुमानमा

ओभरहेड १० प्रतिशतले हुने रु.४ करोड १९ लाख र नाफा १५ प्रतिशतसमेत रु.६ करोड २८ लाख समेत रु.१० करोड ४७ लाख बेग्लै समावेश गरेको छ। यसरी आइटम रेटमा नै समावेश हुने नाफा र ओभरहेड पुन समावेश गरी लागत अनुमान तयार गर्ने, सोही आधारमा थपेर भुक्तानी दिने व्यवस्था गरेको कानुनसम्मत देखिएन। यस सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट पुनरावलोकन हुँदा मन्त्रालयबाट छानबिन गर्ने उल्लेख गरेकोमा सोबमोजिम छानबिन नगरी ठेक्का बन्दोबस्त गरेको छ।

१३८. **एकमुष्ट लागत अनुमान** – सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ११ मा मालसामानको लागत अनुमान तयार गर्दा त्यस्तो मालसामानको बजार भाउ, अघिल्ला वर्षमा खरिद गरेको दर वा उद्योग वाणिज्य संघले जारी गरेको दरलाई आधार लिनुपर्ने व्यवस्था छ। शहरी विकास तथा भवन निर्माण डिभिजन कार्यालय नुवाकोटले सभाहल निर्माण गर्न रु.२२ करोड ८ लाखको लागत अनुमान स्वीकृत गरेकोमा सभाहलको भिआरएफ डिसि इन्भेस्टर सिष्टम, साउण्ड सिस्टम, एयर कुलिङ सिस्टम लगायतका कामको एकमुष्ट रु.३ करोड लागत अनुमान गरेको छ। निर्माण व्यवसायीले सो आइटममा रु.५ लाख कबोल गरेको छ। उक्त कार्यको लागि आवश्यक सामानको विवरण सहित आइटमगत दर विश्लेषण गरी लागत अनुमान तयार गर्नु पर्नेमा नगरेको तथा ठेक्का मूल्याङ्कन गर्दा उक्त आइटमको मूल्याङ्कन समेत नगरी ठेक्का सम्भौता गरेको छ।

१३९. **बढी मूल्याङ्कन** – गौतमबुद्ध अन्तराष्ट्रिय विमानस्थल आयोजनाले अधिग्रहणमा पर्ने ४९८ विघाको मुआब्जा बापत रु.२३ अर्बको लागत अनुमान बनाएको छ। आयोजनाले २०७४ असाठ मसान्तसम्म रु.७७ लाखमात्र मुआब्जा वितरण गरेकोमा २०७४/११/११ सम्ममा रु.५ अर्ब ७० करोड वितरण गरेको देखिन्छ। मुआब्जा निर्धारण समितिले मुआब्जा वितरणलाई यथार्थपरक मापदण्डको आधारमा तयार गर्नुपर्नेमा गरेको देखिएन। सरकारी दररेट, चलनचल्तीको रजिस्ट्रेशन लिखत मूल्य र बैङ्कले धितो प्रयोजनको लागि कायम गरेको मूल्यको औसत लिई सोमा मूल सडकको ५ गुणा र अन्य क्षेत्रको ८ गुणा थपगरी मूल्य कायम गरेको छ। सो अनुरूप जग्गाको मूल्याङ्कन अस्वाभाविक बढी कायम गई मुआब्जामा थप हुन गएकोले आयोजनाको लागत बढेको छ।

■ सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन

१४०. **खरिदमा प्रतिस्पर्धा** – सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ मा सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा प्रतिस्पर्धा, प्रबर्द्धन गर्न र विना भेदभाव सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा सहभागी हुने समान अवसर सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यो वर्ष सडक विभाग अन्तर्गतका ४१ कार्यालयले रु.१ खर्ब ३ अर्ब २५ करोड ४५ लाख लागत अनुमान भएका निर्माण कार्य गर्न १ हजार २९१ बोलपत्र आह्वान गरेकोमा रु.८२ अर्ब ७९ करोड ६२ लाखमा खरिद सम्भौता समग्र भई लागत अनुमानको तुलनामा १९.८१ प्रतिशत कममा खरिद सम्भौता भएको छ। यो वर्ष खरिद सम्भौता गरेका केही कार्यालयको प्रतिस्पर्धाको स्थिति देहायबमोजिम ०.१४ देखि ३.४९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

(रकम रु.लाखमा)

कार्यालय	खरिद सम्भौता संख्या	लागत अनुमान	स्वीकृत रकम	घटी प्रतिशत
सडक विभाग, वैदेशिक महाशाखा	८	१०३१३	१०२९९	०.१४
मध्य पहाडी लोकमार्ग पश्चिम खण्ड	६	५६०६०	५५६९६	०.६५
धरान-चतरा-गाईघाट-कटारी-सिन्धुली-हेटौंडा सडक	४	१८७१५९	१८३४८८	१.९६
उत्तर-दक्षिण र व्यापारिक मार्ग विस्तार योजना निर्देशनालय (रानी-विराटनगर-इटहरी-धरान)	२	१८६४८	१८०७४	३.०८
सडक विभाग(गल्छी-त्रिशुली-रसुवागढी सडक)	१	३२६३०	३१४९०	३.४९

यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार रहेका छन्:

१४०.१ वैदेशिक महाशाखाले सडक क्षेत्र विकास आयोजना लागू भएका जिल्लामा पुल तथा सडक सुरक्षा सम्बन्धी कार्य गर्न बोलपत्रको माध्यमबाट रु.२ अर्ब ६ करोड १२ लाखको ११ खरिद सम्भौता गरेकोमध्ये ८ मा २।२ बोलपत्र परेकोमध्ये एक लागत अनुमानभन्दा बढी र एक लागत अनुमानको हाराहारी (०.००३ देखि ०.४६४ प्रतिशत मात्र घटी) मा पेस भई सोहीसँग सम्भौता भएको छ। यसैगरी मध्यपहाडी लोकमार्ग पश्चिम खण्डले २०७३/७४ मा खरिद भएका ६ खरिद सम्भौतामा ०.६५ प्रतिशत घटीमा मात्र ठेक्का बन्दोबस्त भएकोले न्यून प्रतिस्पर्धा भएको छ।

१४०.२ धरान-गाईघाट-सिन्धुली-हेटौडा खण्डको २५६.६ कि.मि.सडक, ७६ पुल निर्माण र गल्छी-स्याफुबेसी-रसुवागढी खण्डको ८२ कि.मि.सडक स्तरोन्नति कार्यको देहायबमोजिम ५ प्याकेजको रु.२१ अर्ब ९७ करोड ८९ लाखको लागत अनुमान स्वीकृत गरी बोलपत्रको माध्यमबाट घटीको बोलपत्र ०.५१ देखि ३.४९ प्रतिशत स्वीकृत भई सम्भौता भएको छ ।

(रकम रु.लाखमा)

विवरण	लागत अनुमान	स्वीकृत बोलपत्र	घटी प्रतिशत
धरान चतरा गाईघाट कटारी सिन्धुली हेटौडा सडक स्तरोन्नति (पूर्वी खण्ड) १३९.९ कि.मी.	६३८५४	६३०३७	१.२८
धरान चतरा गाईघाट कटारी सिन्धुली हेटौडा सडक स्तरोन्नति (पश्चिम खण्ड) ११५.७ कि.मी.	६४३८४	६३६१९	१.१९
गल्छी त्रिशुली मैलुग स्याफुबेसी रसुवागढी सडक स्तरोन्नति ८२ कि.मी.	३२६३०	३१४९०	३.४९
धरान चतरा गाईघाट कटारी हेटौडा सडक (पूर्वी खण्ड) खण्डमा पर्ने ४३ पुल	३३१७७	३३००९	०.५१
धरान चतरा गाईघाट कटारी हेटौडा सडक (पश्चिम खण्ड) मा पर्ने ३३ पुल	२५७४४	२५६०८	०.५३

नेपाल सरकारको स्रोत परिचालन गरी ३ वर्षभित्र निर्माण सम्पन्न गर्ने धरान-गाईघाट-सिन्धुली-हेटौडा सडक आयोजना र २ वर्षभित्र सम्पन्न गर्ने गल्छी-स्याफुबेसी-रसुवागढी सडक आयोजना निर्माणको लागि राष्ट्रियस्तरको बोलपत्रमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट स्वीकृत बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा उल्लेख भएभन्दा फरक प्रावधान राखि बोलपत्र आन्धान गरेको छ ।

सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले निर्माण कार्य सामान्य प्रकृतिको भएकोले उपयुक्त परिमाणको प्याकेज निर्माण गर्न सकिनेमा ठूलो प्याकेज निर्माण गरेको र उक्त कार्य प्रतिस्पर्धा सीमित गर्ने, मूल्य पर्याप्त र औचित्यपूर्ण नदेखिएको, बोलपत्रदाताको सहभागिता विश्लेषण गर्दा सबै बोलपत्रमा एकै संख्यामा बोलपत्र विक्री भएको, एकै संख्यामा बोलपत्र दाखिला भएको, विद्युतीय बोलपत्रमार्फत कुनै पनि बोलपत्र दाखिला नभएको, सबै बोलपत्र लागत अनुमानकै हाराहारीमा भएको, निश्चित बोलपत्रदाता मात्र बारम्बार दोहोरिएको, बोलपत्रमा सहभागी सबैले कुनै न कुनै ठेक्का प्राप्त गरेको आदि कुनै आकस्मिक संयोजन नभई सुनियोजित र योजनाबद्ध भएको, निर्माण व्यवसायीको योग्यता माग गर्दा निर्माण कामको साइज जटिलता र स्ट्याण्डर्डले तोकेभन्दा बढी प्रयोग गरी औसत कारोबार बढी माग गरेको मर्म तथा सार्वजनिक खरिदका स्थापित मान्यता र सिद्धान्त अनुकूल भएको नदेखिएको उल्लेख गरेको छ । यस सम्बन्धमा यकिन हुनुपर्दछ ।

१४१. **जग्गा खरिद** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ११ अनुसार सार्वजनिक निकायले कुनै खरिद कारवाही गर्दा स्थानीय बजारमा प्रचलित दरभाउको आधारमा लागत अनुमान तयार गरी प्रतिस्पर्धात्मक तरिकाले खरिद कारवाही अगाडि बढाउनुपर्नेमा सो बेगर नेपाल आयल निगमले भ्रूषा, चितवन र रुपन्देहीमा ९१ विघा जग्गा रु.२ अर्ब ३१ करोडमा खरिद सम्भौतामध्ये ७५ विघा ८ कठ्ठा खरिद गरी रु.१ अर्ब ९६ करोड भुक्तानी भएको छ । नेपाल आयल निगमको आर्थिक प्रशासन तथा खरिद विनियमावलीमा लागत अनुमान रु.२० लाखभन्दा बढी भएमा सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत गर्नुपर्ने प्रावधान भए पनि सञ्चालक समितिले ९१ विघा जग्गा रु.२ अर्ब ३१ करोडमा खरिद गर्न कार्यकारी निर्देशकलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको छ ।

रुपन्देहीमा खरिद गरेको २६.८ विघाको रु.६० करोड ७८ लाखमध्ये नामसारी नभएको १४.३५ विघाको रु.३१ करोड ५० लाखको ११० प्रतिशतले रु.३५ करोडको वैङ्ग ग्यारेन्टी लिई रु.२९ करोड भुक्तानी गरेको छ । भ्रूषामा २० विघा जग्गा खरिदको सूचना प्रकाशित गरे पनि प्रस्तावभन्दा बढी परिमाणमा २३.१५ विगाह रु.६२ करोड ६४ लाखमा खरिद गरेको देखिन्छ । सर्लाहीमा खरिद गरेको जग्गामा सूचनामा उल्लेख गरेअनुसारको पहुँच सडक पुगेको नदेखिएको र चितवनमा खरिद गरेको जग्गामा रहेको पोल तथा रुखहरु नहटाई २१.२५ विघा जग्गा रु.६७ करोड ४९ लाखमा खरिद गरेको छ ।

सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा ५ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १९ अनुसार लागत अनुमान स्वीकृत गरी बोलपत्र गर्नुपर्नेमा मालपोत कार्यालयको मूल्याङ्कन र सो क्षेत्रको चलन चल्तीको मूल्य उल्लेख गरी भ्रूषामा रु.१३.५१ लाख, सर्लाहीमा रु.९.६१ लाख, चितवनमा रु.१५.८५ लाख र रुपन्देहीमा रु.१०.९३ लाख प्रति कठ्ठाका दरले रु.१ अर्ब ९६ करोड भुक्तानी गरेको देखियो । जग्गा पास गर्दा मालपोत कार्यालयको मूल्याङ्कनभन्दा १७ गुणासम्म बढी रहेको छ । बोलपत्रमार्फत सम्भौता गरी आपूर्तकले भुक्तानी लिएको तर जग्गा धनीबाट सीधै निगमको नाममा जग्गा पास गराएको छ । उल्लिखित कार्य

सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १९ बमोजिम स्थायी लेखा नम्बर लिएकासँग मात्र खरिद कारोबार गर्नुपर्नेमा तदनुसार नगरी जग्गा खरिद गरेको कानूनसम्मत देखिएन ।

१४२. **विमान खरिद** - नेपाल वायुसेवा निगमले वाइड बडी ए ३३०-२०० विमान खरिद गर्नको लागि प्रतिविमान अमेरिकी डलर ११ करोड ८१ लाख ६३ हजार ७७३ लागत अनुमान तयार गरेको छ । आर्थिक विनियमावली, २०६५ को विनियम २३६(१) अनुसार नयाँ विमान खरिद गर्दा विमान निर्माता कम्पनीसँग मात्र गर्न सकिनेमा सो नगरी अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्रको प्रस्ताव आह्वान भएको छ । पेस भएका बोलपत्रमध्ये सबैभन्दा कम कबोल गर्ने एक आपूर्तक (मुख्यतः यात्रु, मालसामान र पार्ट्सहरु ढुवानी गर्ने, हवाई चार्टर गर्ने र हवाई यातायातका उपकरणहरु लिज तथा भाडामा दिने उद्देश्यले स्थापित) समुहको कबोल अङ्क प्रतिविमान अमेरिकी डलर १० करोड ४८ लाखका दरले २ विमानको अमेरिकी डलर २० करोड ९६ लाख स्वीकृत गरी सम्झौता गरेको छ । नयाँ विमान खरिद गर्दा विमान निर्माता कम्पनीसँग मात्र बोलपत्र आह्वान गर्नुपर्नेमा मध्यस्थ निकाय मार्फत खरिद गर्ने प्रक्रिया कानून विपरीत छ ।

एयरबसको वेभसाइटमा उल्लिखित सूचीकृत मूल्यमा एयरबस कम्पनीले विक्रीमा ठूलो छुट दिने गरेको पाइन्छ । विगतमा पनि निर्माताबाट एयरबसको न्यारोबडी विमान खरिद गरेको र एयरबससँग निगमको प्रत्यक्ष सञ्चार सम्पर्क रहेको अवस्थामा एयरबससँग सोभै खरिद गर्दा तिर्नुपर्ने मूल्य र बोलपत्रबाट कायम मूल्यबीच तुलना गर्न सकिने अवस्थामा तुलना गरेको छैन । आपूर्तिकर्ताले निश्चित रकम नाफा नलिई विमान आपूर्ति गर्ने सम्भावना नरहने हुँदा निगमले मध्यस्थ मार्फत खरिद गर्दा मितव्ययी भएको यकिन गर्न सकिने अवस्था समेत देखिएन ।

१४३. **लाइट हेलिकोप्टर खरिद** - नेपाली सेनाको विपद व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धिका लागि लाइट हेलिकोप्टर खरिद गर्न युरो ३१ लाख ९० हजार ८७२ को लागत अनुमान स्वीकृत गरी बोलपत्र माग गर्दा फ्रान्स र अमेरिकाको हेलिकोप्टर निर्माता कम्पनीले बोलपत्र पेस गरेको देखिन्छ । कम कबोल गर्ने फ्रान्सको कम्पनीको तर्फबाट सिंगापुर स्थित एक एजेन्टले कबोल गरेको युरो २५ लाख ६७ हजार ३७६ (१९.५४ प्रतिशत) घटी कबोलअङ्क स्वीकृत गरेको छ । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदले २०७३३१९६ मा एउटा मिडियम र दुईवटा लाइट हेलिकोप्टर खरिद गर्न स्वीकृति दिएकोमा दुईवटा लाइट हेलिकोप्टर खरिद गर्ने गरी बोलपत्र आह्वान गरे पनि एउटा मात्र खरिद गरेको छ ।

अर्को एक लाइट हेलिकोप्टर खरिद गर्न आर्थिक प्रस्ताव माग गरेकोमा अमेरिकाको वेल् हेलिकोप्टर कम्पनीको मात्र आर्थिक प्रस्ताव पेस भएकोले सोही कम्पनीबाट अमेरिकी डलर ३८ लाखमा खरिद गर्ने गरी सम्झौता भएको छ । मन्त्रिपरिषदबाट निर्णय गरी तोकिएकोभन्दा फरक स्पेसिफिकेसनको हेलिकोप्टर खरिद गरेको मनासिब देखिएन ।

१४४. **डिजाइन एण्ड बिल्ट** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम २२ अन्तर्गत अनुसूची ४ मा एकमुष्ट रकम सम्झौता गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । सडक विभाग अन्तर्गत निर्माणाधीन पुलहरुमध्ये १४६ पुल डिजाइन एण्ड बिल्ट प्रक्रियाबाट निर्माण भई रहेको पाइयो । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न अनुसार छन्:

१४४.१ डिजाइन एण्ड बिल्ट प्रक्रियाबाट निर्माण कार्य गराउने सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद ऐन, नियममा विस्तृत व्यवस्था नगरेको एवं सोको लागि सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले नमूना बोलपत्र सम्बन्धी कागजात तयार नगरेकोले मूल्य समायोजन र भेरिएशन आदेश लगायतका पक्षमा एकरूपता रहेको देखिएन । साथै यस विधिबाट गरिने निर्माण कार्यको नर्स नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको समेत छैन ।

१४४.२ पुलको आकार प्रकृति र जगको प्रकृति अनुसार लागत फरक फरक हुन्छ । स्यालो फाउण्डेशनको तुलनामा डिप फाउण्डेशनको लागत निकै बढी हुन्छ । सडक विभागले डिजाइन एण्ड बिल्ट अन्तर्गत निर्माण हुने सबै प्रकारका फाउण्डेशनको लागत समान हुने गरी सम्झौता गरेको छ । निर्माण व्यवसायीले लागत कम लाग्ने डिजाइन तयार गर्न प्राथमिकता दिने गरेको कारणले पनि बढी पुलहरुको स्यालो फाउण्डेशनमा निर्माण गर्ने गरी डिजाइन तयार गरेको देखिन्छ ।

१४४.३ खरिद सम्झौता गर्दा विस्तृत सर्वेक्षण, पुल निर्माण, पहुँच सडक निर्माण, नदी नियन्त्रण कार्य समेतको सम्झौता गरी कुल सम्झौता रकमको आधारमा मोबिलाइजेशन पेस्की दिने गरेको छ । डिजाइन स्वीकृत नभएसम्म निर्माण कार्य शुरु नहुने तर सम्झौता रकमको आधारमा पेस्की लिई उपयोग गर्ने गरेको छ । जसले गर्दा दुई बजेट उपशीर्षकमा रु.५ अर्ब ९ करोड ३१ लाख पेस्की बाँकी रहेको छ । अतः निर्माण व्यवसायीलाई

शुरुमा डिजाइन कार्यको लागि मात्र पेस्की दिई डिजाइन स्वीकृत भएपछि, निर्माण कार्यको पेस्की दिने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

१४५. **ठेक्का व्यवस्थापन** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ बमोजिम ठेक्कापट्टा स्वीकृत गर्ने कार्य प्रथम चौमासिक अवधिमा गरिसक्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष भौतिक पूर्वाधार, सिँचाइ, शहरी विकास, खानेपानी लगायतका ६ मन्त्रालय अन्तर्गत रु.१ खर्ब ७५ अर्ब ४३ करोडको ५ हजार ३४४ ठेक्का बन्दोबस्त गरेको मध्ये रु.१ खर्ब २४ अर्ब ८३ करोडको ४ हजार ८७३ ठेक्कापट्टा दोस्रो र तेस्रो चौमासिकमा बन्दोबस्त गरेको पाइयो । तेस्रो चौमासिकमा गरिएको ठेक्का बन्दोबस्तमध्ये रु.३० अर्ब ७६ करोडको ६६४ ठेक्का आषाढ महिनामा गरेको छ । वार्षिक कार्यक्रममा उल्लिखित कार्य चालु वर्ष सम्पन्न नगरी अर्को वर्ष काम गर्ने प्रक्रियामा नियन्त्रण तथा सुधार हुनुपर्दछ ।

१४६. **हेडवर्क्स तथा सुरुङ्ग निर्माण** - मेलम्ची खानेपानी विकास समितिले आयोजनको हेडवर्क्स लगायतका संरचना निर्माण गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग भएको सम्झौता रद्द गरी रु.७ अर्ब ७२ करोड ३५ लाख कबोल अड्ड रहेको अर्को एक निर्माण व्यवसायीसँग १४ जुलाई २०१६ भित्र कार्य सम्पन्न गर्ने गरी १५ जुलाई २०१३ मा सम्झौता गरेको छ । २०७४ फाल्गुण मसान्तसम्म सुरुङ्ग निर्माण कार्यको ९८.८३ प्रतिशत र हेडवर्क्सको माटो खन्ने कार्य गरी रु.६ अर्ब १४ करोड २७ लाख भुक्तानी भएको छ । सम्झौताको उपदफा १३.५ अनुसार सम्झौता रकमको १५ प्रतिशतले हुने रु.१ अर्ब ७४ लाखसम्म कन्टिन्जेन्सी बापत खर्च गर्न पाउने व्यवस्था रहेकोमा २०७४ आषाढ मसान्तसम्म भेरिएशनमा रु.१० करोड ३२ लाख, मूल्य समायोजनमा रु.३७ करोड ३८ लाख, दावी भुक्तानी रु.१ अर्ब ५ करोड ६६ लाख, डिस्पुट बोर्ड सोधभर्नामा रु.४ करोड ३८ लाख र डेवर्क्समा रु.१३ करोड समेत रु.१ अर्ब ७० करोड ७४ लाख खर्च गरी सम्झौताको शर्तभन्दा रु.७० करोड बढी भुक्तानी भै थप व्ययभार पर्न गएको छ ।

१४७. **पेस्की अनुगमन** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५२क मा रु.२ करोडभन्दा बढी लागत अनुमान भएका आयोजना निर्माण गर्न दिएको पेस्की रकम छुट्टै खोलिएको बैङ्क खाता मार्फत भुक्तानी हुने र पेस्की रकमबाट खर्च गरेको प्रयोजन खुल्ने मासिक विवरण सार्वजनिक निकायमा पेस गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय मातहतका निकायमा गतवर्षसम्मको पेस्की रु.१६ अर्ब ५० करोड ५० लाख समेत यो वर्षसम्म रु.२७ अर्ब १२ करोड १३ लाख बाँकी रहेकोमा सो पेस्की खर्चको प्रयोजन खुल्ने मासिक विवरण लिई अनुगमन गरेको देखिएन ।

१४८. **समन्वय एवं निर्माणस्थल** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ६(३) मा निर्माणस्थलको व्यवस्था नभई खरिद कार्य शुरु गर्न नहुने र आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम २०(३) मा अन्य निकायसँग लिनुपर्ने सहयोग र स्वीकृति बारे पत्राचार र छलफल गर्ने कार्य प्रथम चौमासिकमा समाप्त गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नअनुसार छन् :

१४८.१ नेपालमा सडक तथा पुल निर्माण गर्ने कार्य सडक विभाग, स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग, काठमाडौँ उपत्यका विकास प्राधिकरण, स्थानीय तह समेतबाट भइरहेको छ । ती निकायले निर्माण गर्ने सडक एवं पुलको कार्य क्षेत्र किटान गरेको छैन । भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयका अतिरिक्त संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयमा ११ बजेट उपशीर्षकमा, सहरी विकास मन्त्रालयमा ४ बजेट उपशीर्षकमा बजेट विनियोजन भई सडक निर्माण कार्य भई रहेको छ । यस प्रकार सडक निर्माण गर्ने निकाय धेरै भएकोले सडक निर्माणको समन्वय गरी काम गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

१४८.२ पुल आयोजना मध्यसेक्टर नं. २ ले त्रिशुली नदीमा पुल निर्माण गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.१५ करोड ६६ लाखको सम्झौता गरेकोमा यो वर्षसम्म रु.१ करोड २८ लाख भुक्तानी भएको छ । पुल निर्माण हुने क्षेत्रमा एक पावर लिमिटेडले विद्युत आयोजना निर्माण गर्न लागेको भनी जानकारी गराए अनुसार पुल निर्माण कार्य चालु हुन सकेको छैन ।

१४८.३ डिभिजन सडक कार्यालय, काठमाडौँ १ अन्तर्गत मनोहरा करिडोरमा सडक निर्माण गर्न रु.१९ करोड ११ लाखमा खरिद सम्झौता भई रु.७ करोड २० लाख ६६ भुक्तानी भएको छ । निर्माण कार्य रोक्न काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी लिमिटेड र अधिकार सम्पन्न बागमती सभ्यता एकीकृत विकास समितिले अनुरोध गरेको र घरायसी ढल ओछ्याउने कार्य उक्त समितिले गर्ने भएकाले सडक निर्माण क्रममा तयार भएका सबै संरचना क्षति हुने देखिन्छ ।

डिभिजन सडक कार्यालय, काठमाडौं २ अन्तरगत नयाँ बजार पुलदेखि रिङ्गरोडपुलसम्म सडक निर्माण गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.१२ करोड १५ लाख सम्भौता भई रु.८ करोड ३३ लाख भुक्तानी भएको छ । अधिकार सम्पन्न वाग्मती सभ्यता एकीकृत विकास समितिले सडक निर्माण कार्य तत्काल स्थगन गर्न पत्राचार गरेको छ ।

१४८.४ डिभिजन सडक कार्यालय, काठमाडौं २ ले निर्माणस्थलको व्यवस्था नभई ठेक्का सम्भौता गरेको कारण सामाखुसी, गल्कोपाखा, बसुन्धरा, धापासी, टोखा लगायतको क्षेत्रमा ३४.०५ कि.मी.सडक विस्तार गर्न १९ निर्माण व्यवसायीसँग रु.१ अर्ब ७१ करोड ७५ लाखको सम्भौता भई यो वर्षसम्म रु.८१ करोड २४ लाख (४७.३० प्रतिशत) भुक्तानी गरेकोमा निर्माण कार्य अधुरो अवस्थामा रहेको छ । निर्माण क्षेत्रमा विजुली तथा टेलिफोनको पोल, मठ मन्दिर, पाटी, घर कम्पाउण्ड लगायतका ४७० अवरोध रहेको देखिन्छ । यसैगरी काठमाडौं उपत्यका सडक विस्तार आयोजनाले विभिन्न ९ सडक निर्माण गर्न १५ खरिद सम्भौता गरेकोमा शून्यदेखि ३२ प्रतिशतसम्म भौतिक प्रगति भएको छ । उक्त सडक खण्डमा १ हजार ६६९ विद्युत पोल, ९० ट्रान्सफरमर, ८३३ टेलीफोनको पोल, २ हजार ८६८ घर टहरा लगायतका संरचना नहटाई खरिद सम्भौता गरेकोले निर्माण कार्यमा ढिलाइ भएको देखिन्छ ।

१४९. **सोभै खरिद** – सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ८ (२) मा खरिद गर्दा प्रतिस्पर्धा सीमित हुने गरी टुक्राटुक्रा पारी खरिद कार्य गर्न नहुने व्यवस्था छ । ऐनको व्यवस्था विपरीत सिँचाइ, शहरी विकास, सहकारी, खानेपानी, स्वास्थ्य र गृह मन्त्रालयले संरचना निर्माण र मालसामान खरिद कार्यलाई विभिन्न टुक्रामा विभाजन गरी रु.१ अर्ब ४० करोड ९३ लाखको कार्य प्रतिस्पर्धाबेगर सोभै गरेको पाइयो । बोलपत्र बेगर लागत अनुमान टुक्र्याई सोभै खरिद गर्ने उपर कारबाही गरी यस्तो खरिद कार्यमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ ।

१५०. **मूल्य समायोजन** – सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५५(१) मा १५ महिनाभन्दा बढी अवधिको खरिद सम्भौता कार्यान्वयन गर्दा मूल्य समायोजन गर्न सकिने, दफा ५५(२) मा खरिद सम्भौता गर्नेको ढिलाइको कारण काम सम्पन्न नभएमा र निश्चित बजेटको आधारमा खरिद सम्भौता भएकोमा मूल्य समायोजन गर्न नसकिने व्यवस्था छ । यो वर्ष भौतिक पूर्वाधार, सिँचाइ, खानेपानी लगाएतका ६ मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायले विभिन्न निर्माण व्यवसायीलाई रु.१ अर्ब ४८ करोड ६० लाख मूल्य समायोजन भुक्तानी गरेकोमा प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार देखिएको छ :

१५०.१ मध्यपहाडी लोकमार्ग पूर्वीखण्डले काममा ढिलाई गर्ने १६ निर्माण व्यवसायीलाई रु.६ करोड २२ लाख, डिभिजन सडक कार्यालय भक्तपुर, सुर्खेत र मध्य पहाडी लोकमार्ग आयोजना पश्चिम खण्डले फरक सूचक प्रयोग गरी रु.२३ लाख समेत रु.६ करोड ४५ लाख नपाउने मूल्य समायोजन भुक्तानी दिएको छ ।

१५०.२ सडक विभाग अन्तर्गतका कार्यालयले डिजाइन एण्ड विल्ट सम्भौतामा निर्माण व्यवसायीलाई निश्चित रकम भुक्तानी दिने गरी सम्भौता भएअनुसार निश्चित रकममात्र भुक्तानी दिनुपर्ने देखिन्छ । उपर्युक्त प्रावधानविपरीत पुल आयोजना पूर्वी सेक्टर नं.१, मध्यक्षेत्र सेक्टर नं.२ र पश्चिम सेक्टर नं.३ ले रु.२० करोड ५ लाख ६२ हजार मूल्य समायोजन भुक्तानी गरेको देखियो । पुल निर्माण कार्यको सम्पूर्ण जोखिम निर्माण व्यवसायीमा रहने र पुलको संरचनाको लागत एकमुष्टमा राखी सम्भौता गरेकोले मूल्य समायोजनको व्यवस्था गरी भुक्तानी गर्न मिल्ने देखिदैन ।

१५०.३ मेलम्ची खानेपानी विकास समितिले निर्माण व्यवसायीलाई ३३ औं बिलसम्म नेपाली मुद्राको भुक्तानीमा रु.३० करोड २८ लाख र विदेशी मुद्राको भुक्तानीमा रु.७ करोड १० लाख समेत रु.३७ करोड ३८ लाख मूल्य समायोजन भुक्तानी दिएको छ । निर्माण व्यवसायीले प्राप्त गरेको दाबी रकममा मूल्य वृद्धि दिन नमिल्नेमा दिएको, नयाँ आइटमको भेरिएसनमा समेत मूल्यवृद्धि दिएको, बिलबमोजिम भुक्तानी हुने प्रोभिजनलसममा समेत मूल्य समायोजन भुक्तानी दिएको समेत रु.६ करोड ६९ लाख भुक्तानी दिन नमिल्ने हुँदा उक्त रकम असुल हुनुपर्दछ ।

१५१. **भेरिएसन** – सार्वजनिक खरिद कानून र खरिद सम्भौताबमोजिम निर्माण कार्यको भेरिएशन जारी गर्न सक्ने व्यवस्था भए तापनि पूर्वानुमान गर्न सकिने प्रकृतिको कार्यमा समेत भेरिएशन गरेको, अधिकार प्राप्त नभएको तहबाट भेरिएशन थप गरेको, आवश्यकता निर्धारण नगरी बढी सामग्री प्राप्त हुने गरी भेरिएशन गरेको एवं सार्क सम्मेलन अवधिमा गरेको कार्यको भेरिएशन आदेश जारी नगरी भुक्तानी दिएको लगायतको कारण भौतिक पूर्वाधार, सिँचाइ, खानेपानी, शहरी विकास लगायतका ५ मन्त्रालय अन्तर्गत निकायहरूले यो वर्ष रु.१ अर्ब २ करोड २२ लाख भेरिएशन थप गरी खर्च गरेको कानूनसम्मत देखिएन ।

१५२. **गैर सरकारी संस्थाबाट निर्माण** - उपत्यका विकास प्राधिकरण जिल्ला आयुक्तको कार्यालय काठमाडौंले उपत्यकाको विभिन्न स्थानमा १४७ गैर सरकारी संस्थाबाट बाटो विस्तार, मेसनरी वाल निर्माण जस्ता कार्य गराई यो वर्ष रु.४९ करोड १५ लाख र धोबिखोला कोरीडोर आयोजनाको कार्यक्षेत्रमा ३४ गैर सरकारी संस्थाबाट बाटो विस्तार, मेसनरी वाल निर्माण जस्ता कार्य गराई यो वर्ष रु.१० करोड ९० लाख भुक्तानी गरेको छ । खरिद ऐन, नियममा गैरसरकारी संस्थाबाट निर्माण कार्य गराउने व्यवस्था नभएकोले यसरी कार्य गराई भुक्तानी गरेको मनासिव देखिएन ।

१५३. **कन्टिन्जेन्सी खर्च** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १०(७) मा निर्माण कार्यको लागत अनुमानमा बर्क चार्ज स्टाफ खर्च २.५ प्रतिशत र सानातिना अन्य खर्चको लागि २.५ प्रतिशतसम्म समावेश गर्न सकिने व्यवस्था छ । कन्टिन्जेन्सी खर्च गर्ने स्पष्ट नीति तय नभएको अवस्थामा भौतिक पूर्वाधार, सिचाई, खानेपानी, उर्जा, शहरी विकास लगायत ६ मन्त्रालय मातहतको निकायले यो वर्ष रु.६ अर्ब ९० करोड ९२ लाख सवारी साधन र प्रशासनिक प्रयोजनमा खर्च लेखेका छन् । कन्टिन्जेन्सीबाट खर्च गर्ने स्पष्ट नीति तर्जुमा गरी अद्यावधिक अभिलेख राख्ने एवं तोकिएको सीमाभित्र रहि खर्च गर्ने व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनुपर्दछ ।

१५४. **इन्जीनियरिङ सुविधा** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ अनुसार निर्माण कार्यको लागत अनुमान तयार गर्दा निर्माण कार्यसँग सम्बन्धित आइटमात्र समावेश गर्नुपर्ने र २०६१/१२ पछि ठेक्का सम्झौता गर्दा सडक निर्माणसँग असम्बन्धित खर्चहरू ठेक्कामा समावेश नगर्न सार्वजनिक लेखा समितिले निर्णय गरेको छ । यो वर्ष शहरी विकास, उर्जा, सिँचाई, खानेपानी मन्त्रालय अन्तर्गतका कार्यालयले विभिन्न निर्माण कार्यको ठेक्कामा रु.६ करोड १५ लाखको सवारीसाधन, ल्यापटप, प्रिन्टर, मोटरसाईकल, गाडी भाडा आदि आपूर्ति गर्ने गरी ठेक्का सम्झौता गरेका छन् ।

काठमाडौं दिगो शहरी यातायात आयोजनाले नियुक्त परामर्शदाताको लागि उपलब्ध गराउने अफिस, गाडी, कार्यालय सञ्चालन, सहायक कर्मचारी लगायत आइटम निर्माण व्यवसायीसँग भएको सम्झौताको बिल अफ क्वान्टिटीमा समावेश गरी ११ औं रनिड बिलसम्म रु.२ करोड ६० लाख भुक्तानी गरेको छ । निर्माण व्यवसायीको कामको सुपरीवेक्षण गर्ने तथा कामको गुणस्तर कायम गर्ने दायित्व रहेको परामर्शदाताले प्राप्त गर्ने सुविधा निर्माण व्यवसायी मार्फत भुक्तानी गर्ने गरी सम्झौता गरेकोले स्वार्थ बाकिने अवस्था देखियो । यस्तो कार्यमा तालुक निकायले समेत अनुगमन गरी नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

१५५. **परामर्शदाता सेवा** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २९ अनुसार कार्यालयको आफ्नै जनशक्तिबाट हुने कामका लागि परामर्श सेवा लिन नमिल्नेमा सम्भाव्यता अध्ययन, डिजाइन, लागत अनुमान, बोलपत्र कागजात तयारी आदि कार्य परामर्शदातामार्फत गराई भुक्तानी दिएका केही व्यहोरा निम्न छन् :

१५५.१ यो वर्ष भौतिक योजना तथा निर्माण, शहरी विकास र खानेपानी मन्त्रालय मातहतका इकाईले रु.६१ करोड ६७ लाख परामर्शदाता सेवा लिई खर्च गरेका छन् । विभागीय जनशक्तिबाट गराउन सकिने काममा समेत परामर्शदाता राखी खर्च गरेकोले आयोजनाको लागत बढ्न गएको छ । अत्यावश्यक सेवा बाहेक विभागीय जनशक्ति परिचालन गरी परामर्शदाताको खर्चमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

१५५.२ कृषि विकास मन्त्रालयका ४ आयोजनाको कुल लागत रु.१८ अर्ब २९ करोड ८० लाखमध्ये रु.१३ अर्ब ५८ करोड ६९ लाख खर्च गरेकोमा परामर्श सेवामा मात्र रु.१ अर्ब ९१ करोड १३ लाख खर्च गरेको छ । परामर्श सेवामा निम्नानुसार ६.६७ देखि २१.८४ प्रतिशतसम्म खर्च गरेकोले परामर्श खर्चमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ ।

(रकम रु.लाखमा)

आयोजनाको नाम	कुल लागत	यो वर्षको खर्च	हाल सम्मको खर्च	परामर्श सेवाको खर्च	परामर्श सेवाको खर्च प्रतिशत
व्यवसायिक कृषि तथा व्यापार आयोजना	६००००	१९२३२	५६८७८	५४२२	९.५३
साना तथा मझौला कृषक आयस्तर वृद्धि आयोजना	२५९२०	२३४९	२१२०४	४६३२	२१.८४
कृषि तथा खाद्य सुरक्षा आयोजना	४९३००	१४४०३	३७६०४	७७१३	२०.५१
किसानका लागि उन्नत वीड विज्ञान कार्यक्रम	४७७६०	६९६३	२०१८३	१३४६	६.६७
जम्मा	१८२९८०	४२९४७	१३५८६९	१९११३	१४.६४

१५५.३ मेलम्ची खानेपानी विकास समितिले निर्माण कार्यको सुपरभिजन गर्न नियुक्त परामर्शदातालाई जापानीज येन ५५ करोड भुक्तानी गर्ने गरी ७ फेब्रुअरी २००२ मा सम्झौता भएकोमा पानी प्रशोधन केन्द्रको निर्माण

कार्यमा भएको ढिलाई लगायतका कारणबाट निर्माण कार्यमा ढिलाई भई परामर्शदाताको म्याद थप गर्नुपरेको देखिन्छ। परामर्श सेवाको ६ पटक भेरिएसन गरी सम्झौता रकम जापानीज येन ९७ करोड २१ लाख (शुरु सम्झौताको ७६.४७ प्रतिशत वृद्धि) कायम हुन गएको छ। निर्माण कार्यको अवधिसम्म परामर्शदाताको अवधि रहने र निर्माण कार्य नभएको अवधिको पनि पारिश्रमिक भुक्तानी गर्नुपर्ने अवस्था छ।

१५५.४ विकेन्द्रित ग्रामीण पूर्वाधार तथा जीविकोपार्जन सुधार कार्यक्रममा विकास साभेदारसँग सम्झौता हुँदा निर्माण कार्यमा रु.२ अर्ब ७७ करोड ३६ लाख र परामर्शदाता खर्चमा रु.२१ करोड ४ लाख खर्च हुने उल्लेख भएकोमा संशोधित विवरणअनुसार क्रमशः रु.४ अर्ब ९७ करोड ६७ लाख र रु.६२ करोड ९३ लाख खर्च गरी निर्माण लागतको १२.६४ प्रतिशत परामर्श सेवामा खर्च गरेको छ।

१५५.५ सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २९ अनुसार कार्यालयको आफ्नै जनशक्तिबाट हुने कामका लागि परामर्श सेवा लिन नमिल्नेमा सम्भाव्यता अध्ययन, डिजाइन, लागत अनुमान, बोलपत्र कागजात तयारी आदि कार्य परामर्शदातामार्फत गराई सडक विभाग र मातहत ४ इकाईले रु.८० करोड ८३ लाख खर्च गरेका छन्। हाइवे इन्जिनियर, जीओटेक्निकल इन्जिनियर, हाइड्रोलिजिष्ट जस्ता जनशक्ति उपलब्ध हुँदाहुँदै पुल तथा सडकको विस्तृत सर्वेक्षण, सम्भाव्यता अध्ययन, डिजाइन तयारी कार्य बाह्य परामर्शदाताबाट गराएको छ। विभागीय जनशक्तिको उपयोग नगरी परामर्शदाताबाट काम गराएको मनासिब देखिँदैन।

परामर्श सेवामा खर्च गर्ने सम्बन्धमा नीति तथा मापदण्ड तय नभएको कारण सामान्य प्रकृतिको कामको लागि समेत परामर्शदाता राख्ने परिपाटी रहेको देखिन्छ। जसले गर्दा सरकारी खर्चमा मितव्ययिता आउन सकेको छैन।

■ निर्माण कार्य र वस्तुको गुणस्तर

१५६. **पुलमा क्षति** – डिभिजन सडक कार्यालय, नेपालगञ्जले बबई नदीको जव्दीघाटमा पुल निर्माण कार्य ४२ महिनाभित्र सम्पन्न गर्नेगरी २०६८।३।२२ मा एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.१६ करोड ६८ लाखमा खरिद सम्झौता भएकोमा रु.१९ करोड ७५ लाख भुक्तानी भएको छ। पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति लिने गरी २०७३।७।३० सम्म म्याद थप भएकोमा रु.१ करोड ६७ लाख क्षतिपूर्ति असुल गरेको छैन। उक्त पुलको अधिकांश निर्माण कार्य सम्पन्न भएको अवस्थामा २०७४।४।२९ मा आएको बाढीले पुलमा क्षति पुऱ्याएकोले निर्माण व्यवसायीलाई उक्त क्षतिको समाधान गरी यथाशीघ्र कार्यसम्पन्न गर्न ताकेता गर्दा पनि २०७४ माघसम्म काम शुरु गरेको छैन। स्थलगत अवलोकन गर्दा एक पिलर जमिनमा धस्सिएको र अन्य केही पिलर बाङ्गिएको, केही स्ल्याब छुट्टिएको र पुलको माथिल्लो सतह तल-माथी भई पुल प्रयोग गर्न नहुने अवस्थामा रहेको, निर्माण कार्यसम्पन्न हुनै लागेको पुलमा क्षति हुनुमा जिम्मेवार पदाधिकारी पहिचान गरी कारवाही हुनुपर्दछ।

१५७. **सडकमा क्षति** – डिभिजन सडक कार्यालय, काठमाडौं २ ले किर्तिपुर ल्याब्रटोरी स्कुलदेखि किर्तिपुर प्रवेश द्वारसम्म १.१ कि.मि. सडक कालोपत्रे एवं फुटपाथ निर्माण गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.९ करोड ३२ लाखको सम्झौता भएकोमा रु.५ करोड ९५ लाख भुक्तानी भएको छ। उक्त निर्माण कार्यको स्थलगत अवलोकन गर्दा सडकको विभिन्न खण्डमा जमिनबाट पानी रसाएको, कालोपत्रे चर्केको, उप्केको, पाप्रा उठेको एवं दबेको देखियो। कार्यालयले उक्त निर्माण कार्यको नापजाँच गरी भुक्तानी गर्न बाँकी रहेको जनाएकोले छानबिन गरी निर्माण कार्य सच्याउनु पर्दछ। त्यस्तै निर्वाचन क्षेत्र कार्यक्रम अन्तर्गत रु.३ करोड ८२ लाख लागतमा सम्पन्न भएको एक सडकको स्थलगत अवलोकन गर्दा सडक निकै उकालो भएको, ठाउँ ठाउँमा पहिरो खसेको एवं ग्याबिन पर्खाल लगाएको स्थानमा सडक भासिएको देखियो। त्रुटि सच्याउने अवधि भित्र रहेकोले निर्माण व्यवसायीलाई विग्रे भत्केको स्थानमा मर्मत गर्न लगाउनु पर्दछ।

१५८. **ओटासिल प्रविधि** – राष्ट्रिय ग्रामीण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रमतर्फ सडक कालोपत्रे, मर्मत र स्याण्डसिल गर्न ६७ योजनामा ओटासिल प्रविधि प्रयोग गर्न भेरिएशन समेतबाट रु.६ अर्ब ३९ करोड ६ लाखको सम्झौता

भएको छ । उक्त ओटासिल गरेको ४०-४५ दिनपछि मात्रै स्याण्डसिल गर्न सकिने, ओटासिलका लागि आवश्यक न्यूनतम तापक्रम १७ डिग्री सेन्टिग्रेड हुनुपर्ने, घुम्ती, सेपिलो एवं भिरालो भू-भागमा ओटासिल उपयुक्त नहुने, सर्फेस कार्य समाप्त भएको कम्तिमा १९ दिन तयारी अवस्थामा रहनुपर्ने र उक्त अवधिमा पानी नपरेको अवस्थामा मात्र ओटासिल गर्न सकिने, सडक कालोपत्रे हुनुपूर्व र पश्चात्को सवारी चाप बढी पर्ने लगायतका विषयमा पर्याप्त विश्लेषण नगरी ओटासिल प्रविधि प्रयोगमा ल्याएको देखिएको छ । प्रविधिको उच्च नतिजा र उपयोगका लागि आधारभूत मापदण्ड बमोजिमका कार्य सम्पन्न हुने गरी सम्भौता कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

सवारी चाप रहने र उच्च ग्रेड भएको स्याङ्गाको वालिङ्ग हुवास ग्रामीण सडक र बाँडखोला टक्सार दुलेगौडा ग्रामीण सडक एवं मकवानपुरको कुलेखानी फाखेल हुमाने भन्ज्याङ्ग सडकमा यो प्रविधि प्रयोग गरेकोमा त्रुटी सच्याउने अवधिमा ओटासिल विग्रीएकोमा सुधार गरेको छैन ।

१५९. **संरचनामा क्षति** - सिक्टा सिँचाइ आयोजना सम्पन्न गर्ने लक्ष्य राखेको ११ वर्ष व्यतीत भइसक्दा समेत पानी वितरणको लागि शाखा नहर तयार भएको छैन । कमाण्ड एरिया तोकेको पूर्वतर्फ राप्ती सोनारी गाउँपालिकाको सिँचाइयोग्य स्थानमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन ५३.५० कि.मि. को मूल नहर निर्माण शुरु हुन बाँकी नै छ । २०७१/७२ मा निर्माण भएको आयोजनाको मुख्य नहरमा ठाउँ ठाउँमा बेड फुटेको, सर्भिस रोड भत्किएको, नहरको स्लोप फुटेको र भत्किएको देखिएको छ । वितरण प्रणाली नै तयार नभएको अवस्थामा मूल नहरको धेरै ठाउँमा नोक्सान पुगेको छ ।

■ आयोजना कार्यन्वयन

१६०. **न्यून प्रगति** - यो वर्ष ६ मन्त्रालय र निकाय अन्तर्गत सञ्चालित १ हजार ५१० आयोजनामध्ये २८० कार्यक्रममा शून्य प्रगति, १०१ कार्यक्रममा २५ प्रतिशतसम्म, १६४ कार्यक्रममा २६ देखि ५० प्रतिशत र ९६५ कार्यक्रममा ५१ देखि ७५ प्रतिशतसम्म प्रगति भएको छ । आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम २६ बमोजिम भौतिक र वित्तीय पक्षको समीक्षासहित प्रगति कम हुनुका कारणहरु पहिचान गरी तालुक निकायबाट कारवाही गर्नुपर्ने व्यवस्था भएपनि तदनुसरूप गरेको छैन ।
१६१. **अधुरा योजना** - खानेपानी तथा सरसफाई विभाग अन्तर्गत २०७३/७४ सम्म क्रमागत आयोजना २ हजार ६९३ र नयाँ आयोजना २ हजार ३४४ गरी जम्मा ५ हजार ३७ खानेपानी आयोजना निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन् । क्रमागत आयोजनामध्ये ६३ जिल्लाका ४४९ आयोजना २०६८/६९ भन्दा अगाडि शुरु भई अधुरा रहेका छन् । ती आयोजनाको लागत अनुमान रु.१९ अर्ब ३० करोड ६३ लाखमध्ये हालसम्म रु.९ अर्ब २२ करोड ८९ लाख (४७.८० प्रतिशत) खर्च भएको छ । इलाम मकवानपुर, काठमाडौँ, रौतहट, डडेल्धुरा, दार्चुला लगायत २५ जिल्लामा खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन/सव-डिभिजन कार्यालयबाट सञ्चालित खानेपानी आयोजनाहरूमध्ये २३७ अधुरा आयोजनाको शुरु लागत रु.६ अर्ब ६२ करोड ६ लाख भएकोमा भेरियसनबाट संशोधित लागत अनुमान रु.८ अर्ब १४ करोड ८ लाख कायम भई आयोजनाको लागतमा रु.१ अर्ब ५२ करोड २ लाख वृद्धि हुने देखिन्छ । साथै समयमा सम्पन्न हुन नसकेका ती आयोजनाबाट लाभान्वित हुनुपर्ने जनसंख्या २७ लाख ६४ हजारमध्ये २१ लाख ८८ हजार (७९.१६ प्रतिशत) जनसंख्या खानेपानी सेवा प्राप्तबाट वञ्चित हुनु परेको छ ।
१६२. **अधुरा निर्माण कार्य** - खरिद सम्भौताबमोजिम तोकिएको म्यादभित्र कार्यसम्पन्न गर्नुपर्नेमा गरे नगरेको सम्बन्धमा नमूनाको रूपमा डिभिजन सडक कार्यालय काठमाडौँ १ र २, भक्तपुर, ललितपुर, चितवन लगायत १९ कार्यालयबाट प्राप्त विवरणको विश्लेषण गर्दा सम्भौता रकम रु.३ अर्ब ८६ करोड ६४ लाख भएको २३१ ठेक्काको काम अधुरो रहेको देखिन्छ । अधुरा रहेकामध्ये मध्यपहाडी लोकमार्ग पश्चिम खण्ड, डिभिजन सडक कार्यालय कञ्चनपुर, दाङ्ग, पाल्पा, काठमाडौँ १ लगायत १० कार्यालय अन्तर्गतका निर्माण व्यवसायीको नाममा रु.९ करोड ४९ लाख मोबिलाइजेशन पेस्की बाँकी रहेको देखिन्छ ।
१६३. **अधुरा पुल** - पुल महाशाखामा रहेको पुल व्यवस्थापन सूचना प्रणाली अनुसार सञ्चालनमा रहेको रणनीतिक पुल १ हजार ७९० रहेको देखिन्छ । यसैगरी रणनीति सडक पुल तथा स्थानीय सडक पुल समेत १ हजार ५५५ निर्माणाधीन रहेको देखिन्छ । निर्माणाधीन पुलमध्ये २०७० अगाडि निर्माण शुरु भएका १०९ पुल शुरु म्याद समाप्त भएको वर्षौ बितिसकेको अवस्थामा समेत सम्पन्न नभई अधुरो अवस्थामा रहेको पाइयो । अधुरा

अवस्थामा रहेका यी पुलका लागि रु.७ अर्ब २५ करोड ४२ लाखको खरिद सम्भौता भएकोमा यो वर्षसम्म रु.४ अर्ब ३० करोड ६९ लाख भुक्तानी भएको छ ।

१६४. **कार्यसम्पादन** - जिल्ला समन्वय समिति १६ ले ठेक्काको कार्य कार्यतालिका बमोजिम काम नगर्ने २९ निर्माण व्यवसायीबाट रु.१ करोड ६६ लाख पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति असुल नगरेको र ३५ जिल्ला समन्वय समितिले प्राकृतिक स्रोत उपयोग बापत असुल गर्नुपर्ने रु.४४ करोड ७७ लाख असुल गर्न बाँकी रहेको छ । आन्तरिक आयको तुलना ३२ जिल्ला समन्वय समितिले प्रशासनिक खर्चमा रु.२२ करोड ३७ लाख बढी खर्च गरेका र जिल्ला समन्वय समिति २५ ले फ्रिज गर्नुपर्ने रु.१३ करोड ८६ लाख जिल्ला विकास कोषमा ट्रान्सफर गरेका छन् । जिल्ला समन्वय समिति १४ ले १०६ योजनामा रु.३० करोड १४ लाख खर्च गरेकोमा योजना अधुरो रहेकोले उक्त खर्च उपलब्धि विहीन स्थितिमा छ ।

१६५. **भवन तथा अन्य निर्माण** - शिक्षा विभागको अख्तियारी सम्बन्धी निर्देशन अनुसार भवन तथा अन्य निर्माण कार्यको लागि विद्यालय व्यवस्थापन समितिसँग प्रथम चौमासिकमा सम्भौता गरी सक्नुपर्ने व्यवस्था छ । बजेट निकासी ढिलो भएको कारण समयमै विद्यालय छनौट हुन नसकी आषाढ मसान्तभित्रै निर्माण कार्यसम्पन्न नभएको अवस्था छ । यो वर्ष विद्यालयलाई भौतिक निर्माण, छात्रा शौचालय र विद्यालय मर्मततर्फ रु.४ अर्ब ११ करोड ३२ लाख खर्च भएकोमा कार्यसम्पन्न भएको छैन । त्यस्तै स्वास्थ्य मन्त्रालय अन्तर्गत कुल ९१९ स्वास्थ्य संस्थाको भवन निर्माणाधीन रहेकोमध्ये २४ भवन सम्पन्न हुननसकी समस्याग्रस्त अवस्थामा रहेका छन् ।

१६६. **अनुमतिपत्रको नवीकरण** - विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ५(१) मा विद्युत सर्भेक्षणको लागि दिने अनुमति पत्रको अवधि बढीमा पाँच वर्षसम्मको हुने व्यवस्था छ । सो समयवधि भित्र नवीकरण नगराएमा स्वतः रद्द हुने व्यवस्था छ । विद्युत विकास विभागले सर्भेक्षण अनुमति दिएको मितिले ५ वर्ष समाप्त भईसक्दा पनि १० आयोजना रद्द गरेको छैन । त्यस्तै भारतीय कम्पनी मार्फत कार्य गर्ने गरी सर्भेक्षण अनुमति पत्र प्राप्त गरेका १ हजार ८०० मेगावाटका अरुण ३ हाइड्रोपावर तथा अपर कर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेडले स्थापना भएको मितिले ९ वर्ष वितिसक्दा पनि सर्भेक्षणको कार्य सम्पन्न गर्न सकेको देखिएन ।

१६७. **सुरुङ्ग मार्ग** - निजी लगानी सम्बन्धी ऐन, २०६३ र नियमावली, २०६४ बमोजिम रु.३४.८८ अर्ब लागत अनुमान रहेको काठमाडौँ-हेटौडा सुरुङ्ग मार्ग परियोजना निर्माण गरी ३० वर्ष सञ्चालन गर्न नेपाल पूर्वाधार विकास कम्पनी लि.सँग २०७०।१।३१ मा सम्भौता भएको छ । सम्भौता भएको लामो समयसम्म पनि निर्माण कार्य शुरु नगरेको अवस्थामा सम्भौताका शर्तहरु परिवर्तन गरी २०२१ डिसेम्बरसम्म निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न २०७४।७।१३ मा म्याद थप गरेको छ । कम्पनीको छनौट प्रतिस्पर्धात्मक रुपमा नभएको र लामो समयसम्म निर्माण कार्य शुरु नभएको सम्बन्धमा पुनरावलोकन गरी सर्वसाधारणबाट समेत सङ्कलन भएको साधन स्रोतको अवस्था सम्बन्धमा अनुगमन हुनुपर्दछ ।

■ अनुदान बितरण तथा अनुगमन

१६८. **अनुदान वितरण** - कृषि मन्त्रालयले यो वर्ष एक जिल्ला एक उत्पादन, एक गाउँ एक उत्पादन, पुष्प व्यवसाय प्रवर्द्धन, रासायनिक मल खरिद, फलफूल वीउ विजन, मत्स्य विकास, बाली संरक्षण, बाली विकास, कृषि प्रसार, कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, तरकारी खेती, पोखरी निर्माण, कृषि औजारलगायतका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न २९ आयोजनाको लागि रु.१३ अर्ब ९४ करोड ८० लाख अनुदान दिने गरी बजेट व्यवस्था गरेकोमा रु.१० अर्ब ७८ करोड २६ लाख खर्च भएको छ । विगत ५ वर्षमा कृषि क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखी देहायअनुसार अनुदान वितरण गरेकोमा उत्पादनको अवस्था निम्नानुसार रहेको छ:

आर्थिक वर्ष	अनुदान रु.करोडमा	खाद्यान्न उत्पादन (मे.टन हजारमा)		तरकारी उत्पादन (मे.टन हजारमा)		फलफूल उत्पादन (मे.टन हजारमा)	
		लक्ष्य	प्रगति	लक्ष्य	प्रगति	लक्ष्य	प्रगति
२०६९/७०	४८९	८५८०	८७३८	३३०१	३४२१	९३९	९३९
२०७०/७१	८९९	९९६८	९५६३	३४७२	३५८९	९४०	९७९
२०७१/७२	१०७१	१०२१०	९२६६	३६००	३६२९	११८०	९९२
२०७२/७३	१००४	१०८८१	८६१४	३६५६	३६४३	१२६०	१०९७
२०७३/७४	१०७८	९३२५	९३४५	३७००	४१२५	१२११	९७५

अनुदान र उत्पादनको तुलना गर्दा २०७०।७१ मा अनुदान ८३.३८ प्रतिशत वृद्धि भएकोमा खाद्यान्न, तरकारी र फलफूल उत्पादनमा क्रमशः ९.४४, ४.९१ र ४.२५ प्रतिशत वृद्धि भएको र २०७१।७२ मा अनुदानमा १९.१३ प्रतिशत वृद्धि भएकोमा खाद्यान्न उत्पादन ३.१० प्रतिशतले घटेको छ । त्यसैगरी २०७२।७३ मा अनुदान ६.५३ प्रतिशतले घटी भएकोमा खाद्यान्न उत्पादनमा ७.०३ प्रतिशत घटी र तरकारी र फलफूलमा क्रमशः ०.३८ र १०.५८ प्रतिशत वृद्धि भएको छ । अनुदान २०७३।७४ मा ७.३७ प्रतिशत वृद्धि भएकोमा खाद्यान्नमा ८.४८ र तरकारीमा १३.२३ प्रतिशत वृद्धि भएको छ भने फलफूलमा ११.१२ प्रतिशत घटी उत्पादन भएको छ । कृषि उत्पादन र उत्पादकत्वमा धेरै तत्वहरूले प्रभाव पार्ने भए तापनि अनुदान र उत्पादन वृद्धि बीच तालमेल मिलेको देखिएन । अनुदानलाई उत्पादन र उत्पादकत्वसँग आबद्ध गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

यो वर्ष कृषि सामग्री कम्पनीलाई रु.३ अर्ब ३२ करोड ७ लाख र साल्ट ट्रेडिङ कर्पोरेसन लिमिटेडलाई रु.१ अर्ब ४२ करोड ३२ लाख रासायनिक मल खरिदको अनुदान दिएकोमा मन्त्रालयले रासायनिक मल खरिदमा लाग्ने सञ्चालन खर्चको विश्लेषण नगरी उल्लिखित रकम लागतमा समावेश गरी अनुदान दिने कार्यले नेपाल सरकारलाई बढी आर्थिक व्ययभार पर्न गएको छ । सञ्चालन खर्चमा दिइने अनुदानको स्पष्ट आधार तय गरी यस्तो खर्चलाई वस्तुपरक बनाउनुपर्दछ ।

१६९. **कृषि कर्जा अनुदान** - अर्थ मन्त्रालयले कृषि विकास बैङ्क, साना किसान विकास बैङ्क, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगमलाई सामुदायिक कार्यक्रम, पशुधन कर्जा सुरक्षण, पशुवाली बीमा, शीतघर निर्माणको लागि रु.२५ करोड ३२ लाख दिएकोमा मन्त्रालयले खर्चको अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गरी विवरण तयार गरेको छैन ।

कृषि कर्जा ब्याज अनुदानका लागि २०७१।७२ मा रु.५० करोड अनुदान उपलब्ध गराएकोमा हाल सम्म रु.३२ करोड २० लाख मात्र खर्च भई रु.१७ करोड ८० लाख मौज्जात नै रहेकोले यस्तो अनुदानबाट लक्षित वर्गले प्रतिफल पाएको स्थिति छैन ।

■ कर कट्टी एवं दाखिला

१७०. **पारिश्रमिक कर** - परराष्ट्र मन्त्रालय अन्तर्गत कूटनीतिक नियोगमा कार्यरत कर्मचारीको वैदेशिक भत्ताको ७५ प्रतिशत रकम करयोग्य आयबाट घटाई बाँकी रहने रकममा आयकर गणना गर्नुपर्ने आयकर ऐन, २०५८ को पालना नगरी यो वर्ष ३७ नियोगले विभिन्न तहका १७३ पदाधिकारीको तलब तथा वैदेशिक भत्ताको आयमा लाग्ने करमध्ये रु.२ करोड घटी कट्टी गरेकोले सो कर असुल गर्नुपर्दछ ।

नेपाल वायु सेवा निगमले यो वर्ष कृ सदस्यहरूलाई रु.१२ करोड ४२ लाख खाना भत्ता भुक्तानी खर्च लेखेकोमा सो रकम सम्बन्धित व्यक्तिको आयमा समावेश गरेको पाइएन । तसर्थ औसतमा २५ प्रतिशतले रु.३ करोड १० लाख पारिश्रमिक कर छुटेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैङ्कले कर्मचारीहरूलाई विभिन्न प्रकारका सहूलियत ऋण प्रदान गर्ने गरेकोमा आयकर ऐन, २०५८ दफा २७ बमोजिम प्रचलित ब्याज दर र सहूलियत ब्याज दरबीचको फरक दरले गणना गर्दा हुन आउने कर रु.५ करोड ५० लाख असुल गरेको छैन । पारिश्रमिक कर असुल गरी राजस्व दाखिला गर्नुपर्दछ ।

१७१. **मूल्य अभिवृद्धि कर असुली** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ७ बमोजिम असुल गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण अर्को महिनाको २५ गतेभित्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा कर विवरण पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष यो वर्ष ६ मन्त्रालय अन्तर्गतका ६३ इकाइले खरिद सम्झौता गरेका निर्माण व्यवसायीले मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानी लिएकोमा आन्तरिक राजस्व विभागको वेभसाइटमा खोजी गर्दा ती निर्माण व्यवसायीले आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा मासिक कर विवरण नबुभाई ननफाइलर देखाएको हुँदा कार्यालयबाट भुक्तानी दिएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.२१ करोड १४ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर समयमा विवरण नबुभाए बापत उक्त ऐनको दफा २९ बमोजिमको जरिवाना समेत असुल गर्नुपर्दछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर, २०५२ को दफा १५(३) मा सार्वजनिक संस्थानले मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वस्तु वा सेवा बिक्री गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । सडक बोर्डले सडक दस्तुर बापतको रकम असुल गर्दा १३ प्रतिशतले हुने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ करोड २३ लाख ९७ हजार असुल गरी राजस्वमा दाखिला गरेको नपाइएकाले असुल गरी दाखिला गर्नुपर्दछ ।

■ सञ्चितकोष दाखिला

१७२. सञ्चितकोष – विभिन्न निकायले कोष खडा गरी विनियोजन बजेटबाट रकम जम्मा गर्ने, विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त रकम खर्च नभई मौज्जातमै राख्ने गरेको छ। यस्तो उपयोगमा नआउने रकम रु.६१ अर्ब ३५ करोड ८० लाख सञ्चित कोषमा दाखिला हुनुपर्दछ। यस सम्बन्धी व्यहोरा निम्नछन् :
- १७२.१ आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३ मा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले फ्रिज नहुने भनी तोकेको बाहेक अन्य सबै रकम फ्रिज हुनुपर्ने व्यवस्था छ। यो वर्ष ८ मन्त्रालय तथा निकाय माताहतलाई यो वर्ष अनुदान निकासी दिएको रु.२८ अर्ब ९२ करोड ८४ लाखमा रु.२२ अर्ब ३५ करोड २३ लाख खर्च गरी वर्षान्तमा रु.६ अर्ब ५७ करोड ६१ लाख मौज्जात रहेकोले उक्त रकम सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ।
- १७२.२ दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा ४५(३) मा नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणलाई प्राप्त रकमले कार्य सञ्चालन गर्न नपुग भएमा नेपाल सरकारसँग माग गर्न सक्ने र सरकारले उपलब्ध गराएको रकम बढी भएमा फिर्ता गर्नुपर्ने उल्लेख छ। प्राधिकरणको गतवर्षसम्मको सञ्चित रु.२९ अर्ब २७ करोड ३० लाख रहेकोमा यो वर्ष रु.३२ अर्ब १९ करोड ८४ लाख पुगेको छ। उक्त सञ्चितमध्ये ग्रामीण दूरसञ्चार कोषबाहेकको रु.१६ अर्ब ६० करोड ८४ लाख खर्च हुने अवस्था नरहेकोले सञ्चितकोष दाखिला गर्नुपर्दछ।
- १७२.३ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले २०७२।७३ को आषाढ ३१ गते बजेट फ्रिज हुन नदिने उद्देश्यले रु.१८ अर्ब २६ करोड राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरण कोषमा निकासी दिएकोमा सो रकम हाल सम्म पनि खर्च भएको छैन। त्यसै गरी पुनःनिर्माण कोषमा यसअघि मौज्जात रहेको रु.१० अर्ब समेत रु.२८ अर्ब २६ करोड मौज्जात रहेको छ। पुनःनिर्माण कोषको लागि २०७३।७४ मा विनियोजन ऐनद्वारा छुट्टै बजेट विनियोजन भई यो वर्ष रु.४९ अर्ब ६९ करोड १७ लाख निकासी एवं खर्च भएको छ। यस अवस्थामा कोषको उक्त रकम परिचालन गर्नुपर्ने अवस्था नभए पनि सो रकम फ्रिज नहुने कोषमा मौज्जात राखेको देखियो। बचत रहेको सो रकम महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको केन्द्रीय कोष हिसाबमा समेत देखिदैन। तसर्थ यस्तो रकम सञ्चितकोष दाखिला हुनुपर्दछ।
- १७२.४ वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्डको विगत ५ वर्षको आम्दानी खर्चको स्थिति विश्लेषण गर्दा आम्दानीको तुलनामा ७.७४ प्रतिशतदेखि १०.४४ प्रतिशतसम्म मात्र खर्च हुने गरेको छ। कार्यविधि बनाई रोजगारमा जाने कामदारको हकहित संरक्षण तथा परिवारको आर्थिक उत्थान हुने कार्यक्रमको लागि आवश्यक हुने निश्चित प्रतिशतमात्र मौज्जात राख्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। सो कार्यको लागि आवश्यक रकम निश्चित गरी बाँकी रहेको रु.४ अर्ब ३ करोड ४९ लाख सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ।
- १७२.५ वीमा समितिको आय व्ययको विश्लेषण गर्दा विगत ३ वर्षमा आयबाट खर्च कटाई सञ्चित बचत रु.३ अर्ब १९ करोड पुगेको छ। समितिलाई आवश्यक रकम नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था रहेकोले ठूलो रकम बचत राख्नु उपयुक्त देखिदैन।
- १७२.६ आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३(क) मा फ्रिज नहुने भनी महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तोकेको बाहेकका बजेट उपशीर्षकमा खर्च नभएको रकम साल तमाम हुनुअघि फिर्ता गर्नुपर्नेमा सडक बोर्ड नेपाललाई निकासी भएकोमध्ये खर्च भई बाँकी रहेको रु.१ अर्ब २८ करोड २२ लाख र सडक विभागको कन्टिन्जेन्सी खातामा मौज्जात रहेको रु.६ करोड ३१ लाख समेत रु.१ अर्ब ३४ करोड ५३ लाख सञ्चित कोषमा दाखिला हुनुपर्दछ।
- १७२.७ नेपाल सरकारबाट निर्माण भएका ठूला संरचना इन्टरमोडल यातायात विकास समितिले भाडामा लगाई आय आर्जन गर्ने गरेको छ। भौतिक संरचनाको भाडाबाट प्राप्त रकममध्ये यो वर्षको अन्त्यसम्म समितिको खातामा रु.९९ करोड ५६ लाख बचत रहेको छ। नेपाल सरकारले ऋण लिई निर्माण गरेका भौतिक संरचनाको बहालबाट प्राप्त आय समितिको खातामा निष्क्रिय रूपमा रहेको छ। समितिको आयबाट थप संरचना निर्माण गर्ने वा प्राप्त आय नेपाल सरकारको राजस्व खातामा दाखिला गर्ने सम्बन्धमा नीति बनाएको छैन।
- १७२.८ साल्ट ट्रेडिङ कर्पोरेशनलाई रासायनिक मल खरिदको लागि उपलब्ध गराएको अनुदान रु.१ अर्ब ४२ करोड ३२ लाखमा नेपाल सरकारले तोकेको दरबाट बिक्री हुँदा प्राप्त रकम, मौज्जात मूल्यमा फरक पर्न गएको रकम र आयात हुने परिमाण एवं बजेटको कोटामा कट्टा हुने रकम समायोजन पश्चात् रु.१ अर्ब २४ करोड ५४ लाख मात्र अनुदान दिनुपर्नेमा रु.१७ करोड ७८ लाख बढी अनुदान दिएकोले असुल गरी सञ्चित कोष दाखिला हुनुपर्दछ।

१७३. **इम्बोस्ड नम्बर प्लेट** – यातायात व्यवस्था विभागले सवारी साधनमा राख्ने नम्बर प्लेट इम्बोस्ड जडान गर्न अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्र प्रक्रियाबाट अमेरिकी डलर ३ करोड ८७ लाखको बोलपत्र स्वीकृत गरी खरिद सम्भौता गरेको छ। उक्त सम्भौतामा सम्पूर्ण लगानी बोलपत्रदाताले गरी अन्तिम उत्पादनका रूपमा विभागलाई प्लेट आपूर्ति गरेपछि सेवाग्राहीबाट उठेको रकमबाट ३० दिनभित्र भुक्तानी गर्ने व्यवस्था छ। यो वर्ष आपूर्तिकर्ता कम्पनीले आयात गरेको मेशिन तथा उपकरण, प्लेट लगायतका विभिन्न सामग्रीमा लागेको भन्सार महसुल, दस्तुर र मूल्य अभिवृद्धि कर समेत रु.७ करोड ९७ लाख भन्सार कार्यालयलाई भुक्तानी दिएको छ। प्रस्तुत खरिद कार्यमा नेपाल सरकारलाई आर्थिक भार नपर्ने तथा आपूर्तिकर्ता कम्पनीले नम्बर प्लेट जडान गरेपछि प्राप्त राजस्वको आधारमा भुक्तानी गरिने व्यवस्था भएकोले विभागले भुक्तानी गरेको उक्त रकम असुल गरी सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ।
१७४. **विलको संख्या वृद्धि** – यातायात व्यवस्था विभागले मातहतका सबै कार्यालयहरूलाई भिआरएस र डिएलआरएसको तथ्याङ्क प्रिन्ट गर्न ई-विल ४२ लाख ६४ हजार सेट पठाएकोमा ६७ लाख ८५ हजार सेट प्रिन्ट गरेको देखाई दुई परामर्शदातालाई रु.२ करोड २३ लाख भुक्तानी दिएको छ। विभागले मातहतका कार्यालयलाई पठाएकोभन्दा २५ लाख २१ हजार सेट बढी प्रिन्ट गरेको देखाई रु.१ करोड ५६ हजार बढी भुक्तानी गरेको रकम असुल हुनुपर्दछ।
१७५. **बढी निकासा** – शिक्षा नियमावली, २०५९ बमोजिम बढी र दोहोरो नहुने गरी निकासा दिनुपर्दछ। सर्लाही, रौतहट र काठमाडौं लगायत ३० जिल्ला शिक्षा कार्यालयले यो वर्ष तलव भत्तामा पाउनेभन्दा रु.२ करोड ५५ लाख, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, काठमाडौं, बारा समेत ३० ले सेवानिवृत्त र विदा बसेका शिक्षकहरूका लागि तलव भत्ता बापत रु.१ करोड ८६ लाख, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, ताप्लेजुङ्ग लगायतका ९ कार्यालयले पाठ्यपुस्तक व्यवस्थापनमा रु.८० लाख समेत रु.५ करोड ५ लाख बढी निकासा दिएको रकम असुल गर्नुपर्दछ।
१७६. **बढी ग्रेड** – तलबी प्रतिवेदनमा उल्लेख भएकोभन्दा १३ स्वास्थ्य कार्यालय तथा अस्पतालले रु.२० लाख, साविक ग्रेडलाई नयाँ ग्रेड कायम गरी २० स्वास्थ्य कार्यालय तथा अस्पतालले रु.१ करोड १४ लाख र वन विभाग र मातहत ३८ निकायबाट रु.१ करोड ७ लाख समेत रु.२ करोड ४१ लाख बढी भुक्तानी भएको रकम असुल गरी सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ।

■ लगानी प्रतिफल

१७७. **शेयर लगानी प्रतिफल** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरण अनुसार नेपाल सरकारले हालसम्म सार्वजनिक संस्थान लगायतका १०८ संस्थामा कुल रु.१ खर्ब ८१ अर्ब ९१ करोड ३५ लाख शेयर लगानी गरेकोमध्ये रु.४२ अर्ब ५५ करोड २५ लाख शेयर लगानी भएका १२ संस्थानले २०७२।७३ मा रु.३ अर्ब ४१ करोड ६९ लाख मुनाफा प्राप्त गरे तापनि लाभांश घोषणा गरी नेपाल सरकारलाई बुझाएको देखिएन।
- माथि उल्लिखित १०८ संस्थामध्ये १० संस्थाबाट रु.१५ अर्ब ५ करोड ८५ लाख लाभांश प्राप्त भएको छ। लाभांश उपलब्ध गराउनेमध्ये नेपाल राष्ट्र बैङ्कले रु.७ अर्ब २५ करोड, नेपाल टेलिकमले रु.६ अर्ब ९९ करोड ९२ लाख, कृषि विकास बैङ्कले रु.३८ करोड ६२ लाख मुख्य छन्। बाँकी ९८ संस्थाबाट कुनै लाभांश प्राप्त भएको छैन। लगानीको तुलनामा प्रतिफल न्यून रहेको परिप्रेक्ष्यमा सरकारी संस्थानको दक्षता अभिवृद्धि हुनुपर्दछ।
१७८. **प्रशासनिक खर्चमा ऋण लगानी** – सार्वजनिक संस्थानहरूमा तलव, भत्ता, भ्रमण खर्च तथा दैनिक भत्ता जस्ता प्रशासनिक तथा सञ्चालन खर्चको लागि २०७३।७४ मा ओरिएन्ट म्याग्नेसाइट कम्पनीलाई रु.१ करोड ३८ लाख, नेशनल ट्रेडिङ कम्पनी लिमिटेडलाई रु.११ करोड, जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडलाई रु.८ करोड र गोरखकाली रबर उद्योग लिमिटेडलाई रु.३ करोड, नेपाल मेटल कम्पनी लिमिटेडलाई रु.५४ लाख समेत रु.२३ करोड ९२ लाख ऋण लगानी गरेको छ। अतः सार्वजनिक संस्थानको प्रशासनिक खर्च व्यहोर्ने गरी ऋण लगानी गर्ने कार्य बन्द गर्नुपर्दछ।
१७९. **जग्गाको प्रतिफल र मूल्याङ्कन** – तारागाउँ विकास समितिको स्वामित्वमा रहेको १५० रोपनी जग्गा हाल तारा गाउँ रिजेन्सी होटल्स लिमिटेडलाई पट्टा भाडामा दिएकोमा जग्गाको पुनर्मूल्याङ्कन हुन सकेको छैन। समितिले २०५०।५१ मा तारा गाउँ रिजेन्सी होटल लिमिटेडको साधारण शेयरमा रु.१७ करोड (१५० रोपनी जग्गाको मूल्य १५ करोड र घरको मूल्य रु.२ करोड) लगानीबापत ३९.७७ प्रतिशत शेयर प्राप्त गरेकोमा

हालसम्म उक्त शेयर लगानीबाट कुनै प्रतिफल प्राप्त भएको देखिँदैन । होटललाई दिएको घर तथा जग्गाको बजार मूल्यको आधारमा विशेषज्ञबाट पुनर्मूल्याङ्कन नगरी अन्य शेयर होल्डरहरूले लगानी बढाएको आधारमा तारागाउँ विकास समितिको शेयर स्वामित्व ३९.७७ बाट घटाएर ९.०१ प्रतिशत कायम गरेको उपयुक्त देखिएन । सार्वजनिक लेखा समितिले दिएको निर्देशन अनुसार जग्गाको पुनर्मूल्याङ्कन गरी सरकारी शेयर स्वामित्व वृद्धि गरिनु पर्दछ ।

१८०. **बोनस व्यवस्था** - बोनस ऐन, २०३० को दफा ५ मा वितरण गर्ने बोनसको प्रतिशत र बोनससम्बन्धी अन्य कुरा नेपाल सरकारले निर्णय गरेबमोजिम हुने र ऐनको दफा ९(२) अनुसार आर्थिक वर्ष समाप्त भएको आठ महिनाभित्र बोनस वितरण गर्नुपर्ने तथा तोकिएको अवधिभित्र बोनस वितरण गर्न नसकेमा कारणसहित श्रम कार्यालयमा निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था भएकोमा नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले २०६८/६९ देखि २०७२/७३ सम्म बोनसमा छुट्टयाएको रकम रु.५९ करोड १३ लाख वितरण गर्न मिल्ने नदेखिँदा पुनः आम्दानी बाँध्नुपर्दछ ।

गोरखापत्र संस्थानले २०७२/७३ मा रु.४ करोड ८३ लाख खुद नाफा देखाई कर्मचारी बोनस बापत यो वर्ष रु.५३ लाख थप गरी रु.२ करोड ८९ लाख राखेको छ । उपदान बापत खर्चमा रु.४४ करोड ९० लाख कम व्यवस्था गरेकाले संस्थान नाफामा नभै नोक्सानीमा पुग्ने देखिन्छ । यसरी नोक्सानीमा जाने संस्थाले खर्च लेखी बोनस व्यवस्था गरेको रकम आम्दानी बाँधेको छैन ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कले यो वर्षको रु.३१ करोड ७३ लाख समेत वर्षान्तमा रु.५९ करोड १४ लाख ७५ हजार कर्मचारी बोनस व्यवस्था गरेको छ । सो रकममा २०५३/५४ र २०५४/५५ सालको बोनस रु.१ करोड ११ लाख ६७ हजारसमेत समावेश छ । वितरण गर्न नमिल्ने बोनस व्यवस्था गरेको रकम आम्दानी बाँधेको समेत छैन ।

१८१. **असामी** - नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले रु.२ अर्ब ६० करोड असामी असुलउपर गर्नुपर्नेमध्ये रु.१ अर्ब १२ करोड शंकास्पद असामी असुल नगरी नाफा नोक्सान हिसाबमा खर्च लेखी असामी घटाएको छ । यस्तो रकम कानूनबमोजिम असुल गर्नुपर्दछ ।

१८२. **हेजिङ्ग** - नेपाल राष्ट्रबैङ्कको सम्पत्तिको एक हिस्सा वैदेशिक मुद्रा तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारको सुनमा रहेकोमा सटही दरमा हुने सामान्य घटबढले समेत नेपाल राष्ट्र बैङ्कको वित्तीय स्थितिमा ठूलो असर गर्ने देखियो । यो आर्थिक वर्षमा अमेरिकी डलरमा ३.६३ प्रतिशत गिरावट आउँदा रु.२३ अर्ब ७५ करोड र सुनको मूल्यमा ४.०२ प्रतिशत गिरावट आउँदा रु.३ अर्ब ८८ करोड नोक्सान भएको देखिन्छ । यसरी हुन सक्ने क्षितिलाई न्यूनीकरण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय बजारका उपयुक्त रणनीतिक उपाय अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।

■ अनुगमन र नियमन

१८३. **अनुदानको अनुगमन** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ४१ मा संस्थालाई बजेटमा समावेश भएको रकम अर्थ मन्त्रालयले निकासा दिँदा निकासा दिएको रकमबाट भएको प्रगति विवरण लिई जुन कामको लागि त्यस्तो रकम दिइएको हो सो काममा खर्च गरे नगरेको, लक्ष्यअनुसार प्रगति गरे नगरेको, प्रचलित कानूनबमोजिम लेखापरीक्षण गराए नगराएको अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यस वर्ष बजेट विनियोजित भई सरकारी निकाय, समिति एवं बोर्ड, स्थानीय निकायलाई सशर्त चालु तथा पूँजीगत अनुदान रु.२ खर्ब २६ अर्ब ६३ करोड र सामाजिक सुरक्षा अनुदान रु.३७ अर्ब ६१ करोड ६१ लाख प्रदान गरेको छ । समिति बोर्डलाई प्रदान गरेको अनुदानको अनुगमन गरेको छैन ।

१८४. **नियमनकारी निकाय** - स्वास्थ्य संस्था स्थापना, सञ्चालन तथा स्तरोन्नति मापदण्डसम्बन्धी निर्देशिका, २०७० मा स्वास्थ्य संस्थाहरूको अनुगमन गर्न स्वास्थ्य मन्त्रालय र अर्न्तगतका निकायलाई तोकेको छ । शिक्षा मन्त्रालयको अनुमतिमा सञ्चालनमा रहेका मेडिकल कलेज र छुट्टै ऐन अर्न्तगत गठित प्रतिष्ठानले समेत स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गरिरहेका छन् । मन्त्रालयबाट यी सबै निकायको प्रभावकारी अनुगमन र नियमन हुन नसक्दा अस्पतालको स्थापना, सञ्चालन, नवीकरण, शुल्क निर्धारण तथा मापदण्ड बमोजिमको सेवा प्रवाहमा कमी कमजोरी हुँदा स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तर र लागत प्रभावित भएको छ । तसर्थ सबै स्वास्थ्य संस्थाको नियमन र अनुगमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन ऐनद्वारा स्वतन्त्र र अधिकार सम्पन्न नियमनकारी निकायको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

औषधि विक्रेता र उत्पादक, स्वास्थ्य सामग्री उत्पादक, विक्रेता, खाद्य पदार्थ उत्पादन, वितरण, प्रशोधन एवं खानयोग्य बनाउन संलग्न व्यवसायीहरूका गतिविधि तथा उत्पादित वस्तुको पर्याप्त रूपमा अनुगमन गरी गुणस्तर आश्वस्तता हुन सकेको छैन । उक्त कार्य दुई बेग्लाबेग्लै निकाय औषधि व्यवस्था विभाग र खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागबाट हुँदै आए पनि प्रभावकारी देखिएन । यी विषयहरू अन्तरसम्बन्धित भएको र मानव स्वास्थ्यमा असर पार्ने महत्वपूर्ण विषय भएकोले पुनःसंरचना गरी नियमन गर्न अधिकार सम्पन्न खाद्य तथा औषधि नियमनकारी निकायको कार्यसम्पादन प्रभावकारी हुनुपर्दछ ।

१८५. **अनुमति एवं सञ्चालन** - स्वास्थ्य मन्त्रालय अन्तर्गत मुलुकभर जिल्ला अस्पताल र सो सरहका अस्पताल ७३ क्षेत्रीय, उपक्षेत्रीय, अञ्चल र सो सरहका अस्पताल १५, केन्द्रीयस्तरका अस्पताल १४, मेडिकल कलेज १४, मिसन अस्पताल ७ र निजी सामुदायिक र सहकारी अस्पताल ४१५ समेत ५३८ अस्पताल सञ्चालन रहेको र शैया संख्या ३० हजार २८७ रहेको देखिन्छ । स्वास्थ्य संस्था स्थापना, सञ्चालन तथा स्तरोन्नति मापदण्डसम्बन्धी निर्देशिका, २०७० मा सामुदायिक वा सहकारी अस्पताललाई अनुमति प्रदान गर्ने, नवीकरण गराउनुपर्ने र नवीकरण नभएका स्वास्थ्य संस्था स्वतः खारेज हुने व्यवस्था छ । मन्त्रालयले ४१५ निजी सामुदायिक तथा सहकारी अस्पताललाई सञ्चालन अनुमति प्रदान गरेकोमा ५१ शैयाभन्दा बढीका ८२ अस्पतालमध्ये १६ अस्पतालले नवीकरण गरेको र ७६ अस्पतालको अनुमतिको म्याद समाप्त भएको अवस्थामा पनि नवीकरण नै नगराई सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ । स्वास्थ्य जस्तो सम्वेदनशील सेवा सञ्चालन गर्ने अस्पताल नवीकरण नभई सञ्चालन हुँदा मन्त्रालयले कुनै कारवाही गरेको छैन ।
१८६. **फरार सहकारी सञ्चालक** - सहकारी विभागबाट उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार १२ जिल्लाका ८७ सहकारी संस्थाका सञ्चालक फरार रहेका छन् । यस्ता फरार सहकारी संस्थाका सञ्चालकले रु.२८ करोड ६० लाख रकम हिनामिना गरेका छन् । फरार सहकारी संस्थाहरूलाई कारवाही गरी हिनामिना गरेको रकम असुल गरेको छैन । सहकारी संस्थाहरूको सञ्चालन नतिजा, बचत सङ्कलन तथा लगानी अवस्थाको निगरानी राखी यस्ता संस्थाले वित्तीय अनुशासन पालना गरे नगरेको अनुगमन गरी निक्षेप तथा बचतलाई सुरक्षित बनाउने फरार सञ्चालकको खोजी गरी शेयर सदस्यको बचत असुल गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।
१८७. **सहकारी संस्था दर्ता** - सहकारी विभागको विवरणअनुसार गत वर्षसम्म दर्ता भएका सहकारी संस्था ३४ हजार ८७४ मा यो वर्ष थप ५९५ र कारवाहीमा परी खारेज भएका ९६१ घटाँउदा २०७४ असार मसान्त सम्म ३४ हजार ५१२ पुगेको छ । यसका अतिरिक्त एक राष्ट्रिय सहकारी संघ, एक राष्ट्रिय सहकारी बैङ्क, २० केन्द्रीय विषयगत सहकारी संघ, ६९ जिल्ला सहकारी संघ र २५६ विषयगत जिल्ला सहकारी संघ रहेका छन् । सहकारी संस्थाको प्रकृति हेर्दा सबैभन्दा बढी ४०.५ प्रतिशत बचत तथा ऋण सहकारी रहेको, ३०.३ प्रतिशत कृषिसँग सम्बन्धित, १२ प्रतिशत वित्त तथा उत्पादन क्षेत्रमा काम गर्ने, १२ प्रतिशत बहुउद्देश्यीय तथा ४.२ प्रतिशत उपभोक्ता सहकारी संस्था रहेका छन् । यसैगरी स्वास्थ्य, विद्युत, सञ्चार, जडिबुटी जस्ता क्षेत्रमा समेत सहकारी संस्था क्रियाशील रहेका छन् । उक्त संस्थामध्ये ७ हजार ६६१ को नियमित तथा २ हजार ४५१ को सघन अनुगमन गरेको छ । सरकारले २०६१ साल अघि ६८ जिल्लामा रहेको डिभिजन सहकारी कार्यालयलाई घटाई ३८ जिल्लामा सीमित गरेको छ भने १ हजार २ सयको हाराहारीमा रहेको कर्मचारीको संख्या समेत कटौती गरी ४ सय रहेको छ । तर २०६१ सालको सहकारीको संख्या ८ हजार ४५ बाट बढेर ३४ हजार ५१२ भएको अवस्थामा कम कर्मचारीबाट सहकारी संघ, संस्था दर्ता र सञ्चालन स्थितिको अनुगमन कार्य प्रभावकारी छैन ।
१८८. **भूमिगत पानीको नियमन** - काठमाडौं उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन बोर्ड ऐन, २०६३ को दफा ७ मा बोर्डलाई आफ्नो भौगोलिक क्षेत्रभित्र भूमिगत स्रोतबाट पानी निकाल्ने र उपयोग गर्ने कार्यलाई नियमित नियन्त्रण वा निषेध गर्ने वा उपयोग गर्न अनुमति प्रदान गर्न सक्ने उल्लेख छ । भ्यालीबोर्ड बाट हालसम्म ४२१ डिप बोरिङ्गको लागि अनुमति लिएको तथ्याङ्क रहेको छ । खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर र खानेपानी तथा ढल निकास विभागले सञ्चालन गरेको डिप बोरीङ्ग गरिएका योजनाको अभिलेख राखेको छैन । डिप बोरीङ्ग गर्नुपूर्व उपत्यकाका ती कार्यालयहरूले अनुमति लिने गरेको पाइएन ।
१८९. **ट्याङ्करको पानी** - काठमाडौं उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डबाट २०७३।१।६ मा ट्याङ्कर व्यवसाय सेवा सञ्चालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७३ स्वीकृत गरेको छ । यस अनुसार २०७४।१।५ मा ३ पानी ट्याङ्कर व्यवसायी दर्ता भएको देखिन्छ । उक्त निर्देशिकामा ट्याङ्कर व्यवसायीको सेवा सञ्चालनमा स्तरीकरण गर्ने,

अनिवार्य दर्ता गर्नुपर्ने, ट्याङ्गर व्यवसायीले ट्याङ्गरमा पिउन योग्य पानीको लागि निलो रङ्गको, घरायसी प्रयोजनको लागि हरियो रङ्ग प्रयोग गर्ने र पिउन योग्य बाहेक अन्य प्रयोजनको लागि पहेलो रङ्गको स्टिकर टाँस गर्नुपर्ने र अनुमति लिएको मितिले ६ महिनाभित्र अनिवार्य रूपमा पानीको स्तर खुल्ने गरी रङ्गरोगन गराउनुपर्ने व्यवस्था छ। काठमाडौं उपत्यकामा करिब ५०० खानेपानी ट्याङ्गर सञ्चालनमा रहे तापनि सोको स्पष्ट अभिलेख देखिएन। तीमध्ये २६७ ले अनुमति पत्र सहित स्टिकर लिएको र १५६ ले अनुमति लिनको लागि राजस्व दाखिला गरेको देखिन्छ। सबै ट्याङ्गरलाई नियमनको दायरामा ल्याएको छैन।

१९०. **गुणस्तर अनुगमन** - गुणस्तर तथा नापतौल विभागले ९१ उद्योगको अनुगमन गर्दा नेपाल गुणस्तर (प्रमाण चिन्ह) ऐन, २०३७ विपरीत कार्य गरेको देखिएको, ३६ उद्योगमध्ये एक सिमेन्ट उद्योगको कम्प्रीहेन्सीभ स्ट्रेन्थको मान नेपाल गुणस्तर अनुरूप नरहेको, अर्को सिमेन्ट प्रा.लि.ले इजाजत पत्र रद्द भएको अवस्थामा उत्पादन गरेको, एक स्टिल प्रा.लि.को फलामे छडको मास पर मिटर रन नेपाल गुणस्तर अनुरूप नभएको, त्यस्तै एक प्लास्टिक एण्ड पाईप उद्योगले इजाजत पत्र प्राप्त नगरी नेपाल गुणस्तर चिन्ह ४० अङ्कित गरी एच.डि.पि पाइपहरु बिक्री वितरण गरेकोमा ऐन विपरीत कार्य गर्ने उद्योगहरुलाई कारबाही गरेको छैन।
१९१. **भिसा स्टिकर** - अध्यागमन विभागले भिसा स्टिकरको आम्दानी, खर्च र बाँकीको विवरण प्रमाणित गरी राखेको छैन। यो वर्ष २२ किसिमका ५ लाख ६१ हजार ३४० थान भिसा स्टिकर जिन्सी खाताबाट खर्च जनाएको छ। विदेश स्थित कुटनैतिक नियोग तथा दूतावासबाट जारी हुने ३ किसिमका ९३ हजार ३६ थान भिसा स्टिकर खर्च जनाएकोमा ३६ नियोगबाट रु.४२ करोड ९५ लाख ४८ हजार राजस्व असुली भएको देखिन्छ। भिसा स्टिकर खर्च भए अनुसार राजस्व प्राप्त भए नभएको अनुगमन गरेको देखिएन। सबै अध्यागमन कार्यालयहरुले आगमन र प्रस्थान गरेका विदेशी नागरिकको अनलाइन अभिलेख अध्यागमन विभागको विद्युतीय प्रणालीमा जोड्न सकेको छैन। साथै वेभ वेस अनलाइन भिसा प्रणाली पूर्णरूपमा कार्यान्वयनमा ल्याएको छैन।
१९२. **कारबाही तथा निष्काशन** - अध्यागमन ऐन, २०४९ को दफा ३ बमोजिम नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई अवधि तोकी वा नतोकी नेपाल प्रवेश गर्न नपाइने र आपराधिक क्रियाकलाप गर्ने विदेशी नागरिकलाई नेपालबाट निष्काशन गर्न सक्ने व्यवस्था छ। अध्यागमन विभागबाट प्राप्त विवरण अनुसार ऐन, नियम विपरीत कार्य गरेको प्रमाणित भई २०७०।७१ देखि २०७२।७३ सम्म ९३५ विदेशीलाई निष्काशन/सुपुर्दगी गरेको र आपराधिक क्रियाकलापमा १ हजार ४ सय १२ मुद्दा दायर गरेको देखिन्छ। अध्यागमन कानून उल्लंघन, बैकिङ्ग कसुर, कलबाइपास, लागू औषध कारोबार, मानव तस्करी, गैर कानुनी कार्यमा संलग्न कसुरदार व्यक्तिहरु बढी मात्रामा निष्काशित हुने गरेको छ। आपराधिक क्रियाकलापमा संलग्न व्यक्तिको व्यवस्थित अभिलेख राखी सरोकारवाला निकायबीचको समन्वयलाई नेटवर्किङ र प्रविधिमा आधारित ट्र्याकिङ प्रणाली विकास गरी प्रभावकारी बनाइनु पर्दछ।
१९३. **अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाको अनुगमन** - समाजकल्याण परिषद्बाट अनुमति लिई नेपालमा सञ्चालित अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाबाट सम्पादीत कामको अनुगमन गर्नुपर्दछ। यस सम्बन्धमा देखिएका केही व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- १९३.१ परिषद्ले यो वर्ष ९० अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थालाई रु.२९ अर्ब २ करोड ८४ लाख र ७४८ गैरसरकारी संस्थालाई रु.१८ अर्ब ९५ करोड १७ लाखको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्वीकृति दिएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त सहयोग विकास सहायता नीतिले निर्धारण गरेको राष्ट्रिय प्राथमिकताको क्षेत्रतर्फ केन्द्रित गरी परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाएको छैन।
- १९३.२ अन्तर्राष्ट्रिय सहायताको परिचालन गर्दा राष्ट्रिय प्राथमिकताका आधारमा परिचालन गर्ने गरी स्वीकृति दिनुपर्नेमा एक राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाले पादरीलाई प्रशिक्षित गर्दै सबै हिन्दुलाई पादरीमा रुपान्तरण गर्न एक अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाबाट सन २०१५।१६ र २०१६।१७ को लागि रु.२ करोड १७ लाख सहायता लिन समाज कल्याण परिषदसँग स्वीकृतिको देखियो। तीन जिल्लाका सीमान्तकृत समूहको जीवनस्तर सुधार एवं दिगो जीवनयापनको लागि सक्षमता अभिवृद्धि गर्न १४ जून २०१३ मा परिषदसँग रु.५ करोड २४ लाखको परियोजना सम्झौता गरेको टियर फण्ड, बेलायतको संस्थागत उद्देश्यमा संसारभरका मानिसलाई गरिबी, पीडा र रोगबाट मुक्ति दिलाउदै क्रिश्चियन शिक्षा र ज्ञानको प्रचार गर्ने उल्लेख छ।

अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त हुने सहायता प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा परिचालन गर्ने नीति अनुरूप भए नभएको अनुगमन गरेको छैन ।

१९४. **आन्तरिक लेखापरीक्षणको प्रभावकारिता** - आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २(त) र आर्थिक कार्यविधि नियमावलीको नियम ९६ अनुसार सरकारी कार्यालयहरूको आन्तरिक लेखापरीक्षण महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र माताहतबाट हुने गरेको छ । आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छनू:

१९४.१ सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता ल्याउन तथा व्यवस्थित सञ्चालन गर्न आन्तरिक लेखापरीक्षणको महत्वपूर्ण भूमिका रहेपनि आन्तरिक लेखापरीक्षणको संगठनात्मक व्यवस्था, संलग्न हुने जनशक्तिको स्वार्थ बाँझिने व्यवहार, दरबन्दी, पदपूर्ति अवस्था क्षमता अभिवृद्धि र लेखापरीक्षण कार्य सम्पादन प्रक्रिया चौमासिक रुपमा हुने नगरेको, लेखापरीक्षण गर्दा उच्च तहबाट निरीक्षण अनुगमन गर्ने नगरेको, संलग्न जनशक्तिबीच स्वतन्त्र एवं निस्पक्ष ढङ्गले काम गर्ने अवस्था नरहेको, दोहोरो भुक्तानी, बढी भुक्तानी जस्ता विषय पनि नऔल्याएको स्थिति देखिएको हुँदा आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई स्वतन्त्र एवं प्रभावकारी बनाउन जरुरी छ ।

१९४.२ आन्तरिक लेखापरीक्षण समयमा नहुँदा व्यवस्थापनबाट भएका गल्ती कमजोरीहरू समयमा सुधार गरी आर्थिक कारोबार एवं वित्तीय विवरण यथार्थपरक बनाउन सिकिएको छैन । जसले गर्दा आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रभावकारी नहुँदा कारोबारको शुद्धता र नियमितता जस्ता विषय समेत अन्तिम लेखापरीक्षणबाट यकिन गर्नु परेको छ । तसर्थ समयमा आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरी कारोबारको शुद्धता र नियमितता सम्बन्धी गल्ती कमजोरीमा अन्तिम लेखापरीक्षण हुनुपूर्व नै सुधार गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

■ पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना

१९५. **पुनर्निर्माणको स्थिति** - भूकम्पबाट प्रभावित संरचनाको पुनर्निर्माण सम्बन्धी ऐन, २०७२ को दफा ३ मा प्राधिकरणको पाँच वर्षको कार्यबधिमा पुनःनिर्माण काम सम्पन्न नभएमा एक वर्षका लागि थप गर्न सक्ने उल्लेख छ । राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरणले तयार गरेको क्षेत्रगत योजना र वित्तीय प्रक्षेपण अनुसार दुई वर्षमा निजी आवास, तीन वर्षमा शैक्षिक तथा स्वास्थ्य संस्था र पाँच वर्षभित्र पुरातात्विक तथा साँस्कृतिक सम्पदाहरूको निर्माण सम्पन्न गर्ने लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । भूकम्प गएको करिब ३ वर्ष र प्राधिकरण स्थापना भएको २ वर्षमा भएको पुनःनिर्माण तथा पुनर्स्थापना स्थिति निम्नानुसार रहेको छ ।

सि.नं.	पुनर्निर्माणको क्षेत्र	पुनर्निर्माण गर्नुपर्ने संरचना	पुनर्निर्माण सम्पन्न	प्रगति प्रतिशत	कैफियत
१	निजी आवास निर्माण	७६७७०५	६०००३	७.८१	२०७४/१९/२१ सम्म
	प्रवलीकरण गर्नुपर्ने	२४९९१	०	०	
२	स्वास्थ्य संस्थाका भवन	११९७	५७५	४८.०३	२०७४ मार्ग मसान्तसम्म
३	सामुदायिक विद्यालय	७५५३	२७४१	३६.२९	
४	पुरातात्विक तथा साँस्कृतिक सम्पदा	७५३	७९	१०.४९	
५	विश्वविद्यालय अन्तर्गतका भवन	१६	२	१२.५	
६	सार्वजनिक भवन	४८३	१७७	३६.६४	
७	सुरक्षा निकायका भवन	६८६	१२३	१७.९३	
८	रणनीतिक सडक (कि.मी.)	१४०	०	०	
९	जिल्लास्तरीय सडक (कि.मी.)	१०६०	०	०	
१०	खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना	३११२	९०४	२९.०४	
११	पर्यटकीय पदमार्ग	१२	०	०	

१९५.१ पुनःनिर्माण स्थितिको विश्लेषण गर्दा २०७४ फागुनसम्ममा कार्ययोजना अनुसार कार्य अगाडि बढेको छैन । योजना अनुसार पहिलो दुई वर्षमा निजी आवास निर्माण गरी सक्नुपर्नेमा तेस्रो किस्ता वितरणलाई आधार लिँदा ७.८१ प्रतिशतमात्र सम्पन्न भएको छ । अन्य संरचनाको निर्माण स्थिति पनि लक्ष्य अनुसार बढेको देखिएन । पुनर्निर्माणको कार्य आगामी तीन वर्षमा सम्पन्न गर्न कार्यान्वयन निकायहरूलाई थप जिम्मेवार बनाउने, सरोकारवाला पक्षको सहभागिता बढाउने र निकायगत समन्वय गरी कार्यान्वयन स्थितिको निरन्तर अनुगमन तथा मूल्याङ्कन हुन जरुरी छ ।

- १९५.२ निजी आवास क्षति सर्वेक्षण विवरणबाट भूकम्प अति प्रभावित १४ मध्ये ६ जिल्लामा २०६८ सालको जनगणनामा भन्दा सर्वेक्षणबाट कायम भएका घरधुरीको संख्या ५२ हजार ५५१ बढी देखिएको छ । ती जिल्लामा भूकम्पले सबै घरमा क्षति पुऱ्याएको पनि देखिएन । उक्त जनगणना गर्दा विगत १० वर्षमा औषत २७ प्रतिशतले (प्रति वर्ष २.७ प्रतिशत) घरधुरी वृद्धि भएकोमा २०६८ देखि २०७२ सम्म ४ वर्षमा १० देखि ११ प्रतिशत वृद्धि हुनुपर्नेमा धादिङ र रामेछापबाहेक अन्य जिल्लामा औसत वार्षिक वृद्धि दरभन्दा बढी र दोलखा जिल्लामा जनगणना २०६८ अनुसार घर धुरी ४५ हजार ६५८ रहेकोमा अनुदान दिन गणना गरिएका घर धुरी ६३ हजार ४६७ पुगी ३९.०५ प्रतिशतले वृद्धि देखिएकोले सर्वेक्षण कार्य यथार्थतामा आधारित भएको सुनिश्चित हुन सकिने । प्रभावित १४ जिल्लामा दर्ता भएका २ लाख ५ हजार गुनासो फछ्यौट गर्दा २०७३ चैत्र १४ सम्ममा ४१ हजार लाभग्राही थपिएकोमा ६ जिल्लामामात्र २४ हजार १२२ लाभग्राही थपिएका थिए भने २०७४ श्रावण देखि कार्तिकसम्म १४ जिल्लाका १ लाख ४३ हजारको गुनासोकर्ताको निवेदन अझै फछ्यौट भएको छैन । सर्वेक्षण कार्य यथार्थपरक नहुँदा लाभग्राहीमा पर्नुपर्ने छुटेको र नपर्नुपर्ने परेको अवस्था छ ।
- १९५.३ आयोजनालाई सुम्पिएको जिम्मेवारी अनुसार ५ वर्षमा ७ लाख ६७ हजार ७०५ घरधुरी पुनःनिर्माण गर्न रु.२ खर्व ३० अर्व करोड ३१ लाख लागत निर्धारण गरिएको थियो । आयोजनाले २०७४ फाल्गुण मसान्तसम्म रु.६९ अर्व २२ करोड ७० लाख खर्च गर्दा ६० हजार (७.८१ प्रतिशत) मात्र घर निर्माण भई लक्ष्यबमोजिम प्रगति भएको छैन ।
- १९५.४ निजी आवास पुनःनिर्माण अनुदानमा पहिलो किस्ता रु.५० हजार, दोस्रो किस्ता रु.१ लाख ५० हजार र तेस्रो किस्ता रु.१ लाख पाउने व्यवस्था छ । अनुदान प्राप्त गर्न सम्भौता गरी बैंकमा खाता खोलेपछि पहिलो किस्ता, प्लिनथ तहसम्म निर्माण गरेपछि दोस्रो किस्ता र छान्ना छाउनु अधिसम्मको निर्माण सकेपछि तेस्रो किस्ता उपलब्ध गराउनु पर्ने उल्लेख छ । घर निर्माण गर्नको लागि पहिलो किस्ता बापत ६ लाख ८५ हजार ९६९ लाई रु.३४ अर्व २९ करोड ८४ लाख र दोस्रो किस्ता बापत २ लाख ५९ हजार २८२ लाई रु.२९ अर्व ८९ करोड भुक्तानी गरेको छ । पहिलो किस्ता लिनमध्ये ६० हजार (७.८१ प्रतिशत) लाई मात्र तेस्रो किस्ता रु.१८ अर्व ९ लाख भुक्तानी भएको छ । यसरी पहिलो पछि दोस्रो र तेस्रो किस्ता अनुदान नलिदा तोकिएको डिजाइन अनुसार निर्माण गरी अनुदानको उपयोग गरेको सुनिश्चित हुने अवस्था छैन । यसबाट पुनःनिर्माणको कार्य अधुरो देखियो ।

■ वातावरण संरक्षण र दीगो विकास

१९६. **वायु प्रदूषण** – वायुको गुणस्तर सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६९ मा उल्लेख भएमध्ये ३ प्रदूषकहरू (एः.एन, एः.इ.ए. र ए.ए.ए.) को मात्रा मापन गर्न उपत्यकाका ६ स्थानमा वायु प्रदूषण मापन केन्द्रहरू स्थापना भएको छ । प्रदूषण मापन गर्दा वर्षमा कम्तीमा ९५ प्रतिशत दिनमा मापदण्ड पूरा गरेको हुनुपर्नेमा वायु प्रदूषण उच्च भएको जाडो मौसममा सीमाभन्दा बढी देखिन्छ । स्वास्थ्य सेवा विभागको स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको तथ्याङ्क अनुसार २०७१/७२ मा बिरामीहरू अस्पतालमा आउनुको प्रमुख १० कारणमध्ये सबैभन्दा बढी माथिल्लो तथा तल्लो श्वासप्रश्वास सम्बन्धी समस्याको क्रमशः ५.७ र ५ प्रतिशत रहेको छ । विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत काठमाडौँ उपत्यकाका सम्पदाहरू र पुरातत्विक तथा साँस्कृतिक सम्पदाको आकर्षण घटिरहेको, कृषि बालीनाली, परिस्थितिक प्रणाली र जैविक विविधतामा समेत नकारात्मक असर पुऱ्याएकोले राष्ट्रिय मापदण्डले तोकेका सबै प्रदूषकहरूको मापन गर्ने आवश्यक प्रविधि र क्षमताको विकास गरी प्रदूषणका कारक तत्वहरूको समुचित व्यवस्थापन गर्न आवश्यक कार्यक्रमको कार्यान्वयन गरी सोको अनुगमन हुनुपर्दछ ।
१९७. **ढल निर्माण** – खानेपानी तथा सरसफाई मन्त्रालय मातहतको आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालयबाट उपत्यकाभित्रका नदी तथा खोला किनारहरूमा ३६.६७ कि.मि. इन्टरसेप्टर ढल दुई वर्षभित्र सम्पन्न गर्ने गरी निर्माण गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग २७ मार्च २०१६ मा रु.६९ करोड ६० लाखमा सम्भौता भएको छ । परामर्शदाताले ढिलो गरी प्रतिवेदन दिएको कारण खरिद सम्भौतामा ढिलाई हुन गई २०७३/७४ सम्ममा सो कार्यको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः २२.५७ प्रतिशत र ११.९१ प्रतिशत रहेको छ । सम्भौता अनुसारको काम समयमै सम्पन्न गर्ने सम्भावना देखिँदैन । मेलम्ची खानेपानी आयोजनाले आपूर्ति गर्ने दैनिक १७ करोड लिटर पानीको प्रयोग पश्चात् सोको व्यवस्थापनका लागि निर्माण गर्न लागिएको इन्टरसेप्टर ढल निर्माण कार्यमा ढिलाई हुँदा फोहोर पानी जम्ने र नदीहरूमा मिसिन गई प्रदूषण बढ्ने देखिन्छ ।

१९८. **क्रसर सञ्चालन** – क्रसर सञ्चालन सम्बन्धी मापदण्ड, २०७३ अनुसार नदी, खोलाको किनार र राजमार्गबाट ३०० मिटरभित्र क्रसर उद्योग राख्न नपाइने उल्लेख छ। सिन्धुपाल्चोकमा १०, धादिङमा २६, चितवनमा २, मकवानपुरमा १० र ललितपुरको लेले नल्लु क्षेत्रमा इजाजत नलिएका र नवीकरण नगरिएका समेत २० क्रसर उद्योग मापदण्ड विपरीत सञ्चालन भएको देखिन्छ।

१९९. **दीगो विकास लक्ष्य** – विश्वका १९३ देशका राष्ट्र तथा सरकार प्रमुखले सन् २०१५ सेप्टेम्बरमा संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाबाट दिगो विकासका एजेण्डा २०३० पारित गरी दिगो विकास लक्ष्यहरू अनुमोदन गरेका छन्। दिगो विकासका लागि १७ मुख्य लक्ष्यहरू, १६९ सहायक लक्ष्यहरू र २३० सूचकहरू रहेका छन्। दिगो विकास लक्ष्यका मुख्य स्तम्भहरू मानव, पृथ्वी, समृद्धि, शान्ति र साभेदारीमा आधारित छन्। प्रत्येक राष्ट्रले आफ्नो देशमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको गन्तव्यहरूलाई राष्ट्रिय परिवेशमा रूपान्तरण गर्ने, प्राप्त प्रगतिलाई तुलना गर्नका मध्यकालीन गन्तव्यहरू तोक्ने, उक्त गन्तव्यहरूमा पुग्नको लागि आवश्यक पर्ने नीति एवं स्रोतको व्यवस्था गरी सो बमोजिम बजेट तर्जुमा गर्ने, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संयन्त्र विकास गर्ने कार्यहरू पर्दछन्।

बजेट बनाउँदा मुख्य लक्ष्य अनुसार बजेट निर्धारण गर्न शुरु गरे पनि गन्तव्य र सूचकलाई राष्ट्रिय परिवेशमा रूपान्तरण गर्ने, संस्थागत व्यवस्था, फोकलपर्सन तोक्ने, सूचना प्रवाह र अनुगमन प्रणाली स्थापना गर्ने कार्य हुन सकेको देखिएन। दीगो विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि सरोकारवालाहरूबीच समन्वय गर्ने, सूचना तथा प्रतिवेदन आदानप्रदान गर्ने र तथ्याङ्कलाई अद्यावधिक गर्ने कार्य महत्वपूर्ण भएकोले यसका लागि राष्ट्रिय योजना आयोग र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले नेतृत्वदायी भूमिका खेल्नु पर्दछ। अनुगमनका लागि संघीय सरकारका क्षेत्रगत मन्त्रालय तथा प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकार र निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाजको समेत सहभागीता गराउनु जरुरी छ।

■ प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण

२००. **फेवाताल अतिक्रमण** – फेवातालको जग्गा अतिक्रमण छानबिन समितिबाट २०६९।२।४ मा नेपाल सरकार समक्ष पेस गरेको प्रतिवेदनका अनुसार रामसार सूचीमा सूचीकृत पोखराका ९ तालको क्षेत्रफल १ हजार २७३ हेक्टर रहेको छ। सो मध्ये ९८५ हेक्टर पानीको भाग रहेको, ७०.४७ हेक्टर आवाद नगरिएको तर ताल पुरिएको र २१७.२५ हेक्टर अतिक्रमण गरी आवाद गरेको देखियो।

फेवातालको वि.सं. २०१९ मा निर्मित पादी बाँध २०३१ पौष १७ मा फुटी तालको ५० प्रतिशत पानी बगेर गएपछि पानीले ढाकेको भाग जमिन बन्न गएको र २०३३।३।४ मा सपोर्ट नापी हुँदा सो तालको १ हजार ६९२ रोपनी जग्गा ६७३ व्यक्तिको नाममा अनियमित रूपमा नापी गरी व्यक्तिगत नाममा दर्ता गरेर अतिक्रमण गरेको देखियो। नक्साको अध्ययनबाट समेत उक्त कित्ताहरू अनियमित रूपमा ६५० मिटरभन्दा लामो लम्बाईमा रहेको, कतिपय कित्ताहरू हाल पानीमुनी रहेका, सामान्य जग्गाको नक्साभन्दा फरक प्रकृति र अप्राकृतिमा रहेको उक्त जग्गा खारेज गर्न छानबिन समितिले सिफारिस गरेकोमा हालसम्म उक्त जग्गा दर्ता खारेज गरेको देखिएन। अतिक्रमित जग्गाको दर्ता खारेज गरी तालको संरक्षण गर्नुपर्दछ।

२०१. **पुनःनिर्माण** – रानीपोखरी पुनःनिर्माण तथा सौन्दर्यकरण कार्यक्रमका लागि काठमाडौं महानगरपालिकाबाट बालगोपालको मन्दिर पुनःनिर्माण, पोखरी सफाई गर्ने, रानीपोखरीको सौन्दर्यकरण गर्ने कार्य (हरियाली प्रवर्धन, ट्रायाक निर्माण लगायतका कार्य) र विद्युतीकरणको कार्य गर्न २०७३ वैशाख १० मा रु.६ करोड २९ लाखमा ठेक्का सम्झौता भई सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट २०७२ माघ २ गते शिलान्यास भएको थियो। सम्झौता अनुसार २०७३ कार्तिक मसान्तसम्म रु.२ करोड ३० लाख भूक्तानी भएकोमा बालगोपालेश्वरको मन्दिर पुरातत्व विभागबाट निर्माण गर्ने र पुनःनिर्माण कार्यमा सिमेन्टको प्रयोग गरेको कारण विवाद भई निर्माण स्थगित भएको छ। सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट शिलान्यास भएको रानीपोखरी जस्तो महत्वपूर्ण स्थलको पुनःनिर्माण गर्न महानगरपालिका तथा पुरातत्व विभागजस्ता दुई निकायको विवाद नटुंग्याई पुनःनिर्माणको कार्य अलपत्र छोड्नु मनासिब होइन।

यसैगरी भूकम्पले भत्किएको बुडमतीस्थित रातो मच्छिन्द्रनाथको मन्दिर पुनःनिर्माण कार्य २०७४ ज्येष्ठसम्म सम्पन्न गर्ने गरी २०७३ वैशाखमा रु.५ करोड २२ लाखको सम्झौता भएको देखिन्छ। उक्त

कार्यको शिलान्यास सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट २०७३/१०/१२ मा भएकोमा हालसम्म २२ प्रतिशत मात्र प्रगति भएको छ ।

■ स्थानीय तह

स्थानीय तहतर्फ २०७४ आषाढ मसान्तमा कायम ७४४ स्थानीय तहमध्ये ७३८ को रु.१ खर्व ८० अर्व ३१ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा रु.१४ अर्व २५ करोड (७.९० प्रतिशत) बेरुजू देखिएको छ । लेखापरीक्षण अंक सबैभन्दा बढी प्रदेश नं.३ का स्थानीयतहमा रु.४० अर्व ४९ करोड रहेको छ भने सबैभन्दा कम प्रदेश नं. ६ का स्थानीय तहमा रु.११ अर्व १४ करोड रहेको छ । बेरुजू तुलनात्मक रूपमा सबैभन्दा घटी प्रदेश नं ७ का स्थानीय तहमा औसत ३.६८ र सबैभन्दा बढी प्रदेश नं २ का स्थानीय तहमा औसत १३.२७ प्रतिशत रहेको छ । यस सम्बन्धी प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

२०२. **आयोजना कार्यान्वयन** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५(२) अनुसार स्वीकृत रकमबाट कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ । काठमाडौं महानगरपालिकाले यो वर्ष सम्पन्न गर्ने गरी परीषद्बाट स्वीकृत कार्यक्रममध्ये ५९ कार्यक्रमको लागि रु.५५ करोड ६७ लाख बिनियोजन गरे पनि कुनै पनि योजना कार्यान्वयन नगरेको र दुधौली नगरपालिका सिन्धुलीले परिषदबाट पारित रु.१ करोड ६२ लाखका २८ योजना सञ्चालन गरेको छैन ।

२०३. **सम्पत्ति हस्तान्तरण** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ५३ मा कुनै कार्यालय खारेज वा गाभ्ने निर्णय भएको ३५ दिनभित्र जिन्सी सामानको प्रतिवेदन तयार गरी त्यस्तो सामान लिने दिने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने उल्लेख छ । नेपाल सरकारले २०७३/११/२७ देखि साविकका ७५ जिल्ला विकास समिति अन्तर्गत ३ हजार १५७ गाउँ विकास समितिलाई नयाँ संरचना अनुसार गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा गाभ्ने निर्णय गरी आर्थिक कारोबार हस्तान्तरण गर्न लगाएकोमा घर, जग्गा, मोटर, मोटरसाइकल, टेलिभिजन, कम्प्युटर, ल्यापटप, प्रिन्टर, दराज, सोफा लगायत विभिन्न किसिमका जिन्सी सामानको लगत तयार गरी हस्तान्तरण गरेका छैनन् ।

साविक ३ हजार १५७ गाउँ विकास समिति, ७४४ गाउँपालिका/नगरपालिकामा गाभिएकोमा उक्त गाउँ विकास समितिमा बाँकी रहेको नगद समेत जिम्मेवारी सार्नुपर्नेमा १२० गाउँपालिका अन्तर्गतका ५४२ गाउँ विकास समितिमा बाँकी रहेको रु.१५ करोड ७४ लाख जिम्मेवारी सारेको देखिएन । नियमानुसार सरकारी सम्पत्ति संरक्षण, हस्तान्तरण तथा उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

२०४. **बिल भरपाई** - स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०६४ को नियम ४६(३) मा खर्च गर्दा खर्चको बिल भरपाई सहितको लेखा राख्नुपर्ने उल्लेख छ । दोरम्बा गाउँपालिका रामेछाप, गौमूल गाउँपालिका बाजुरा, भरतपुर महानगरपालिका लगायत २७८ गाउँपालिका/नगरपालिकाले यो वर्ष विभिन्न शीर्षकबाट कार्यक्रम सञ्चालन गर्न व्यक्ति, फर्म र निकायहरुलाई खर्चको बिल भरपाई नराखी रु.२२ करोड ८२ लाख भुक्तानी गरेका छन् । उक्त खर्चका सम्बन्धमा छानबिन गरी कारवाही गर्नुपर्दछ ।

२०५. **सेस्ता पेस नभएको** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ९७ मा कार्यालय प्रमुखले आर्थिक विवरण पेस गरी अन्तिम लेखापरीक्षण गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष महोत्तरीको गौशाला नगरपालिका र पिपरा, मनहरा, महोत्तरी, लोहारपट्टी, सम्सी समेत ५ गाउँपालिका र पर्साको ६६, सप्तरीको १, काभ्रेपलाञ्चोकको १ समेत ६८ साविक गाउँ विकास समितिले लेखापरीक्षण गराएका छैनन् । धनुषाको १२, बाराको ४, सिराहाको १, रौतहटको ५, ललितपुरको ३, मकवानपुरको ११, सिन्धुपाल्चोकको १, मुगुको २, गोरखाको २, नवलपरासीको १ समेत ४२ साविक गाउँ विकास समितिले रु.२३ करोड ७८ लाखको लेखापरीक्षण गराएका छैनन् । सेस्ता पेस नगर्ने पदाधिकारीलाई आवश्यक कारवाही गरी नियमानुसार लेखापरीक्षण गराउनु पर्दछ ।

२०६. **हिनामिना मस्यौट** - आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ दफा २६ बमोजिम सरकारी रकम मस्यौट गरेको देखिएमा सो गर्ने उपर कानूनबमोजिम कारवाही गरी असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । डोटीको साविक पोखरी गा.वि.स. कार्यालयका सचिवले २०७३ साल श्रावणदेखि फागुन २७ सम्म पूँजीगततर्फ निकासा भएको लगायत रु.३८ लाख हिनामिना मस्यौट गरेको, शिखर नगरपालिका, साविक जिजोडामाण्डौ गाविस डोटीका अर्को सचिवले

रु.३० लाख हिनामिना मस्यौट गरेकोले प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही गरी सुद सहित असुल उपर गर्नुपर्दछ ।

स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०६४ को नियम २२(५) अनुसार आर्थिक वर्षको अन्त्यमा खर्च नभई बाँकी रकम अगामी वर्षका लागि जिम्मेवारी सारी लेखा राख्नुपर्ने व्यवस्था भए तापनि खाँदवारी नगरपालिकाले कोषतर्फ रु.१ करोड २३ लाख, धरौटीतर्फ रु.१३ लाख १३ हजार र कल्याण कोषको मौज्जात रु.१० लाख समेत रु.१ करोड ४६ लाख जिम्मेवारी नसारेको, सेस्ताभन्दा बैङ्कमा खुद न्यून रु.७७ लाख न्यून देखिएको र निर्माण खर्च रु.५ करोड ४५ लाख खर्च देखाएकोमा सोको विस्तृत विवरण, सेस्ता पेस नभएको सम्बन्धमा आवश्यक छानबिन गरी जिम्मेवार व्यक्तिबाट असुल उपर गर्नुपर्दछ ।

२०७. **बैङ्क समायोजन** - दक्षिणकाली नगरपालिका फर्पिङ, जिरी नगरपालिका दोलखा, तेमाल गाउँपालिका काभ्रेपलाञ्चोक लगायत ३२ ले सेस्तामाभन्दा बैङ्कमा रु.१४ करोड ७६ लाख बढी तथा फिदिम नगरपालिका पाँचथर, नौकुण्ड गाउँपालिका रसुवा, उत्तरगया गाउँपालिका रसुवा समेत ३९ ले रु.४ करोड ८४ लाख घटी देखाएकोमा बैङ्क समायोजन हिसाब तयार नगरेकोले मौज्जात रकम यकिन हुन सक्ने देखिएन । बैङ्क मौज्जात घटी/बढी देखिएको सम्बन्धमा छानबिन गरी टुङ्गो लगाउनु पर्दछ ।

काठमाडौं महानगरपालिकाले बैङ्क खाताहरुको मौज्जात रु.६८ करोड ५२ लाख विगत वर्षहरुदेखि नै वित्तीय विवरणमा समावेश नगरेकोले नगद तथा बैङ्क मौज्जातले वर्षान्तमा रहेको वास्तविक बैङ्क मौज्जातको सहि र यथार्थ चित्रण गर्ने अवस्था नभएकोले सबै प्रकारका बैङ्क मौज्जात वासलातमा देखाउनु पर्दछ ।

२०८. **सामाजिक सुरक्षा भत्ता** - सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७२ को दफा २४(क) बमोजिम बैङ्क मार्फत भत्ता वितरण गर्ने लाभग्राहीको सम्बन्धमा एक आर्थिक वर्ष भरी कुनै कारोबार नगर्ने लाभग्राहीको खाता रोक्का गरी बाँकी रकम फिर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । हेटौँडा उपमहानगरपालिकाले २०७१।७२ र २०७२।७३ को सुरुदेखि हालसम्म पनि लाभग्राहीले रकम बुझ्न नआएको भनी कार्यालय र बैङ्कले यकिन गरी कायम भएको रु.१ करोड ८८ लाख फिर्ता नगरी मौज्जात रहेको देखिएकोले उक्त रकम राजस्व दाखिला हुनुपर्दछ ।

२०९. **आन्तरिक आय** - स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा नगरपालिका/गाउँपालिकाको कार्यालयले कर, दस्तुर, सेवा शुल्क र विक्रीबाट आय आर्जन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । विभिन्न गाउँपालिका/नगरपालिका २०७ ले गत विगतको रु.७० करोड १३ लाख र यो वर्षको २८० संस्था एवं व्यक्तिसँग रु.३ करोड ९० लाख समेत रु.११ करोड ३ लाख असुल गर्न बाँकी देखाएको छ । उक्त रकम असुल गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धी अन्य व्यहोरा निम्न छन् :

२०९.१ वीरगंज महानगरपालिका, पर्साको परीक्षण गरिएका ७ करदाताबाट मात्रै रु.२६ करोड ९७ लाख ११ हजार एकीकृत सम्पत्ति कर असुल गर्न बाँकी देखिएको छ ।

२०९.२ विराटनगर महानगरपालिकाले घर जग्गा करको नमूना परीक्षण गरेकोमध्ये १२ करदाताबाट रु.३ करोड ७८ लाख असुल गरेको छैन ।

२०९.३ ललितपुर महानगरपालिकाले बनाएको लगत अनुसार २०७०।७१ सम्ममा एक सिनेमा प्रा.लि.ले रु.१ करोड तिर्नुपर्ने भए तापनि २०५५।५६ देखि घर जग्गा र मनोरञ्जन कर तिरेको पाइएन । उक्त प्रा.लि.ले आफ्नो स्थापना कालदेखि नै मनोरञ्जन कर तिरेको छैन । महानगरपालिकाबाट राजस्व असुलीको लागि ताकेता समेत गरेको पाइएन ।

२०९.४ काठमाडौं महानगरपालिकाले सम्झौताअनुसार गोंगबु बसपार्क स्थित एक बहुउद्देश्यीय संस्थाबाट जरिवाना बाहेक २०७३।७४ सम्मको बहाल रु.४ करोड ४८ लाख, सुन्धारा स्थित एक ट्रेडर्सबाट रु.३६ लाख र आकाशेपुल सञ्चालकबाट रु.५ करोड ६ लाख बहाल असुल गरेको देखिएन ।

उपर्युक्तानुसार असुल गर्नुपर्ने भाडा रकममा सम्झौता अनुसार लाग्ने जरिवाना समेत थप गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

२१०. **भुक्तानीमा कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८ र ८९ बमोजिम भुक्तानीमा अग्रिम कर कट्टा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष नगरपालिका/गाउँपालिकाको कार्यालय ६७५ ले नियमानुसार भुक्तानीमा कट्टी गर्नुपर्ने

- पारिश्रमिक कर, अग्रिम आयकर र बहाल कर समेत रु.५ करोड ५ लाख कट्टी गरेको पाइएन । उक्त कर असुल गरी दाखिला गर्नुपर्दछ ।
२११. **फ्रिज नगरेको** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३ मा साल तमाममा बाँकी रहेको रकम सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष चितवनको माडी, रत्ननगर लगायत ७१ गाउँपालिका/नगरपालिकाले वर्षान्तमा बाँकी रहेको रु.२१ करोड ९२ लाख सञ्चित कोष दाखिला गरेको देखिएन । नियमावलीको व्यवस्थाअनुसार सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ ।
२१२. **नभएको कामको भुक्तानी** - जनकपुर उप-महानगरपालिकाले एक ठेकामा निर्माण व्यवसायीसँग भएको सम्झौताको आइटम नं.८.१ मा खनेको सबै सामग्री विसर्जन गर्ने गरी स्पेसीफिकेशनले तोकेपछि, पुनः थप सामग्री हुवानी गरी विसर्जन गर्ने व्यवस्था गरी भुक्तानी दिएको देखियो । काम गर्दाको अवस्था निरीक्षण गर्दा बढी भएको सामग्री विसर्जन नगरिएको, सबैजसो उत्खनन् भएको सामग्री सडकको खाल्डो पुर्ने कार्यमा प्रयोग भएकोमा सो प्रयोजनको लागि बेग्लै आइटमको व्यवस्था गरी विसर्जन नगरेको कामको भुक्तानी दिएको रु.१ करोड ५३ लाख असुल गरी बाँकी रु.२ करोड ५० लाख र सोही प्रकृतिको खनेको माटो व्यवस्थापन गरेको भनी विराटनगर उपमहानगरपालिकाबाट भुक्तानी भएको रु.३९ लाख असुल गरी बाँकी रु.१ करोड ३ लाख भुक्तानी नहुने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
२१३. **ठेक्का स्वीकृति** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २६ मा न्यूनतम मूल्याङ्कित बोलपत्रको बोलअङ्क लागत अनुमानभन्दा सारभूत रुपमा बढी भएमा सार्वजनिक निकायले त्यस्ता बोलपत्र अस्वीकृत गर्न सक्ने उल्लेख छ । जनकपुर उपमहानगरपालिकाले एसियाली विकास बैंकको सहयोगमा सञ्चालित लागत अनुमान रु.८१ करोड ८६ लाख रहेकोमा सबैभन्दा घटी कबोल गर्ने एक निर्माण व्यवसायीको कबोल अङ्क रु.८७ करोड ४५ लाख लागत अनुमानभन्दा रु.५ करोड ५९ लाख (६.८३ प्रतिशत) बढी रहेकोमा सारभूत रुपमा बढी नभएको पुस्त्याई नगरीकन उक्त बोलपत्र स्वीकृत गरेको देखियो । यसरी लागत अनुमानभन्दा बढी रकमको बोलपत्र स्वीकृत गर्न सिफारिस गर्ने र स्वीकृत गर्ने पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ ।
२१४. **प्रशासनिक खर्च** - स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०६४ को नियम ३४ मा स्वीकृत बजेटको परिधिभित्र रही ऐन बमोजिम कर, शुल्क, सेवा शुल्क, दस्तुर र भाडाबाट उठाएको आम्दानीको आधारमा पच्चीसदेखि साठी प्रतिशतसम्म खर्च गर्न पाइनेमा विराटनगर, पर्सा, भरतपुर र ललितपुर महानगरपालिका जनकपुर, हेटौँडा, बुटवल उपमहानगरपालिका र धनकुटा, लहान, विदूर, व्यास, सिद्धार्थनगर, भेरी, भिमदत्त नगरपालिका समेत २५ ले प्रशासनिक खर्चको सीमाभन्दा बढी रु.७१ करोड ६६ लाख खर्च गरेको देखिन्छ । ललितपुर महानगरपालिकाको कार्यालयले यो वर्ष रु.८ करोड १८ लाख चालु खर्चलाई पूँजीगत बजेटमा समावेश गरी बजेट खर्च लेखेको देखियो । यसप्रकार खर्च लेख्ने परिपाटी उपर नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।
२१५. **कर वीजक** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १४ बमोजिम प्रत्येक दर्ता भएको व्यक्तिले तोकिएको बमोजिमको अवस्था बाहेक कुनै सेवा आपूर्ति गर्दा कर वीजक दिनुपर्ने, प्रापकले समेत वीजक लिनुपर्ने र तोकिएको ढाँचामा वीजक जारी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । विराटनगर महानगरपालिकाले फोहोर मैला सङ्कलन तथा व्यवस्थापन गर्ने कार्यका लागि १ साभेदारी संस्थासँग ५ वर्षको लागि सेवा आपूर्ति गर्न ६ करोड ८४ लाखमा ठेक्का सम्झौता गरेको छ । उक्त संस्थाले तोकिएको ढाँचामा मूल्य अभिवृद्धि कर वीजक जारी नगरेको अवस्थामा रु.१ करोड ३७ लाख भुक्तानी दिएकोले मूल्य अभिवृद्धि कर नोक्सानी परेको छ ।
२१६. **नक्सापास एवं निर्माण सम्पन्न** - स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १४९ मा नगरपालिका क्षेत्रमा अनुमति नलिई कसैले पनि भवन निर्माण गर्न नहुने, दफा १६० मा भवन निर्माण गर्न अनुमति पाएको मितिले दुई वर्षभित्र भवन निर्माण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । काठमाडौँ महानगरपालिकाको नक्सापास एवं निर्माण सम्पन्न अवस्था परिक्षण गर्दा देहायबमोजिम देखियो :
- २१६.१ निजी तथा सामुदायिक भवन निर्माणको स्वीकृति, नक्सा पास र निर्माण सम्पन्न प्रतिवेदन दिने गरेको भए तापनि हालसम्म महानगरपालिका क्षेत्रमा भएका सरकारी, व्यावसायिक तथा व्यक्तिगत घर निर्माणको अभिलेख व्यवस्थित गरी राखेको देखिएन । ऐनअनुसार घर निर्माणको ईजाजत लिएका संस्था एवं व्यक्तिमध्ये निर्माण कार्य शुरु गरेको अभिलेख समेत व्यवस्थित गरेको छैन । निर्माण सम्पन्न गरेकामध्ये निर्माण सम्पन्न प्रमाण पत्र लिने र मापदण्ड विपरीत निर्माण गर्नेको अनुगमन गरी अभिलेख व्यवस्थित गर्नुपर्दछ ।

- २१६.२ विगत केही वर्षदेखि निजी क्षेत्रले व्यवस्थित बसोबासको लागि संयुक्त आवास तथा अपार्टमेन्टहरूको निर्माण कार्य अगाडि बढाएकोछ । महानगरभित्र निर्माण भइरहेका यस्ता संरचनाको उचित अनुगमन नहुँदा आवासको लागि अनुमति दिएको संरचना व्यापारिक प्रयोजनमा उपयोग हुने र व्यापारिक भवनहरूको लागि चाहिने आवश्यक पूर्वाधार नहुने अवस्था रहन्छ । निर्माण आचारसंहिता कार्यान्वयन गरी भवन निर्माण हुनुपर्दछ ।
- २१६.३ महानगरपालिकाले २०५६ पछि तथ्याङ्क कम्प्युटर प्रविष्टि गर्ने गरेको, हालसम्म ९० हजार मिसिललाई डिजिटाइज गरिएको र विगत १८ वर्षमा ५८ हजार ६१४ नक्सा पास भएकोमा १२ हजार ५१७ भवन निर्माण सम्पन्न भएको जनाएकोछ । बाँकीको अवस्था महानगरपालिकाले यकिन गरी राखेको देखिएन ।
- २१६.४ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, अनुसार सबै भवनहरू नक्सा पास गराएर मात्र भवन निर्माण गर्नुपर्ने प्रावधान भएकोमा अधिकांश सरकारी भवन नक्सा पास गरेको देखिएन । महानगरपालिकाले नक्सा पास नगरी भवन निर्माण गर्ने संस्थाको अनुगमन गर्नुपर्दछ ।
२१७. **काठमाडौं भ्यू टावर निर्माण** - महानगरपालिकाको १८ औं नगरपरिषदले काठमाडौं महानगरपालिका पुरानो बसपार्कको २३ रोपनी ६ आना जग्गामा २९ तले बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण गर्ने निर्णय गरेको थियो । सोको लागि सबैभन्दा बढी रोयल्टी कबोल गर्ने एक निर्माण व्यवसायीले उक्त टावर बनाई ३० वर्ष परिचालन गर्न लागत अनुमान रु.३ अर्ब ७५ करोड रहेको र निर्माण सम्पन्न नहुँदासम्म वार्षिक रु.९८ लाख र निर्माण सम्पन्न पश्चात् २७ वर्ष वार्षिक रु.२ करोड ३५ लाखले रु.६६ करोड ४० लाख रोयल्टी बुझाउने र ३० वर्षपछि भवन महानगरपालिकाको स्वामित्वमा आउने गरी आशयपत्र जारी गर्दा २९ तल्लाको भए पनि भूकम्पका कारण १२ तल्ला मात्र नक्सा पास भएको छ । निर्माण व्यवसायीले २९ तल्ला बनाउन सम्झौता भएकोले सो बमोजिम स्वीकृति माग गरेकोमा हालसम्म स्वीकृत भएको छैन । भौगर्भिक अवस्थालाई मध्यनजर राखेर विवाद टुंगो लगाउनुपर्दछ ।
२१८. **बढी भुक्तानी** - काभ्रे उपत्यका एकीकृत खानेपानी आयोजनाले निर्माण व्यवसायीलाई १२ औं रनिङ्ग बिलको भुक्तानी गर्दा नेपाली मुद्रातर्फ रु.५८ करोड ३९ लाख र विनिमय दरका लागि वैदेशिक मुद्रामा रु.४ करोड ४१ लाख समेत रु.६२ करोड ७९ लाख भुक्तानी दिनुपर्नेमा रु.६४ करोड २९ लाख भुक्तानी दिएकोले रु.१ करोड ५० लाख ७३ हजार बढी भुक्तानी भएको रकम असुल गर्नुपर्दछ ।
२१९. **भेरिएसन** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५४(१)(घ) मा खरिद सम्झौता गर्दाका समयमा पूर्वानुमान गर्न नसकिएको परिस्थितिमा कारण खुलाई भेरिएसन आदेश जारी गर्ने व्यवस्था छ । विराटनगर महानगरपालिका अन्तर्गत मभौला शहरको एकीकृत शहरी वातावरणीय सुधार परियोजनाले पूर्वाधार निर्माण कार्यको रु.२ अर्ब ३९ करोड १३ लाख सम्झौता भएकोमा ३ भेरिएसन आदेश पश्चात् लागत अनुमान वृद्धि १३.८९ प्रतिशत र सम्झौता रकम २३.६२ प्रतिशत वृद्धि भई रु.२ अर्ब ९५ करोड ६३ लाख कायम भएको देखियो । भेरिएसन जारी गर्दा लागत दरभन्दा कबोल दर बढी रहेको आईटममा बढी भेरिएसन भएको र नयाँ दर स्वीकृत गरेको कारण वृद्धि भई रु.२३ करोड २७ लाख बढी दायित्व परेको छ । बढी दर कबोल गरेका आईटममा वृद्धि र घटी दर कबोल गरेका आईटम कटौती गर्दा निर्माण व्यवसायीलाई फाइदा पुग्न गएको रु.३ करोड ८३ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।
२२०. **नयाँ दरमा मूल्य वृद्धि** - विराटनगर महानगरपालिकाले निर्माण व्यवसायीसँग भएको सम्झौताको प्रावधान अनुसार केही आईटममा परिमाण थप घट एवं नयाँ आईटम थप भई नयाँदर समेत कायम गरेको छ । उक्त नयाँदर २०७०।७१ को श्रमिक तथा सामग्रीको दरलाई आधार लिई तयार गरेको छ । सबै नयाँ दर भेरिएसन २ को २६ अप्रिल २०१६ र भेरिएसन ३ को २६ जुन २०१६ मा दर स्वीकृत भएकोमा मूल्यवृद्धि प्रयोजनको लागि जुलाई ३, २०१३ को दरलाई आधार लिई भुक्तानी दिएकोले बढी मूल्य वृद्धि दिएको रु.३ करोड ८३ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।

परिच्छेद ४

सुधारका क्षेत्रहरु

१. **बजेट तथा खर्च व्यवस्थापन** - सबै प्रकारका वैदेशिक सहायता बजेटमा समावेश नगर्ने, स्रोत यकिन नभई वैदेशिक सहायता बजेटमा समावेश गर्ने, अर्थ विविध शीर्षकमा बजेट राखी अर्थमन्त्रालयको निर्णयले रकमान्तर गरी निकास दिने कार्यमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ । खर्चको आकारमात्र बढाउन ट्रान्सफर खर्च गर्ने, ऐन नियम विपरीत रकमान्तर गर्ने, कानूनमा व्यवस्था नै नभएको स्रोत सुनिश्चितता दिने परिपाटीको अन्त्य हुनु पर्दछ । अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्ने, योगदानमा आधारित निवृत्तीभरण व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याउने, बजेट सिद्धान्त विपरीत कोष खडा गरी खर्च गर्ने व्यवस्था नियन्त्रण गर्ने र उद्देश्य अनुरूप सञ्चालन नभएका कोषमा रहेको बचत रकम सञ्चितकोष दाखिला गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
२. **विकास निर्माण तथा आयोजना व्यवस्थापन** - सम्भाव्यता अध्ययन, विस्तृत सर्वेक्षण, लागत लाभ विश्लेषणगरी कार्यक्रम/आयोजना स्वीकृत एवं वातावरणीय प्रभाव अध्ययन, जग्गा प्राप्ति, कार्यस्थलको व्यवस्था, अन्तर निकाय समन्वय पश्चात् ठेक्का व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । आवधिक योजना र बजेट तथा कार्यक्रमबीच तालमेल गर्ने, विभागीय जनशक्तिबाट गर्न सक्ने कामको लागि परामर्शदाता नराख्ने, कन्टीन्जेन्सीबाट खर्च गर्ने मापदण्ड बनाउने, प्राथमिकता प्राप्त आयोजनामा बजेटको कमी हुन नदिने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । नतिजामुखी सूचकको आधारमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी आयोजना प्रमुखलाई जिम्मेवार बनाउने एवं अनुगमन मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ । साथै विकास आयोजना कार्यान्वयनमा देखिएका अवरोधलाई निराकरण गर्न आवश्यकता अनुसार कानूनमा सुधार गर्नुपर्दछ ।
३. **सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन** - खरिद सम्झौताबमोजिम समयमा कार्य सम्पन्न हुन नसक्नुका कारण र जिम्मेवार पक्षको कितान गरेर मात्र म्याद थप गर्ने, हेभी मेशिन तथा उपकरण आवश्यक पर्ने र जटिल प्रकृतिका काम उपभोक्ता समितिलाई नदिने, विद्युतीय प्रणालीबाट बोलपत्र पेस गर्ने व्यवस्थालाई अनिवार्य गर्ने, तोकिबमोजिम गुणस्तर परीक्षण गर्ने, सम्झौताबमोजिम कार्य प्रगति नगर्ने, बीचमा ठेक्का कार्य छोड्ने र तोकिएको समयमा ठेक्का सम्पन्न नगर्ने निर्माण व्यवसायीलाई कालो सूचीमा राख्नुपर्दछ । वातावरण मैत्री विकास निर्माण व्यवस्थापन, डिजाईन एज बिल्ट ठेक्कामा लागत अनुमान तयार गर्ने नर्स, बोलपत्र सम्बन्धी कागजात, मूल्य समायोजन लगायतका विषयमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्दछ । साथै सेवा करार सम्बन्धी मापदण्ड तयार गरी एकरूपता कायम गर्नुपर्दछ ।
४. **राजस्व प्रशासनमा सुधार** - आयात निर्यात, घरजग्गा, वस्तु तथा सेवाको बिक्रीमा न्यून बीजकीकरण र न्यून मूल्याङ्कन नियन्त्रण, अन्तर निकाय सूचना आदान प्रदान गर्दै सबै पेशा तथा व्यवसायलाई करको दायरामा ल्याउने र निश्चित रकम भन्दा बढीको शेयर, घरजग्गा तथा सम्पत्ति खरिद गर्दा कर चुक्ता पेस गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । भन्सार मूल्याङ्कनलाई यथार्थपरक बनाउने, भन्सार दरबन्दी व्याख्यालाई अद्यावधिक गरी थप स्पष्ट पार्ने, राजस्व छुटको अभिलेख एवं छुटको कारण गुमेको राजस्व र सो को प्रभाववारे व्यवस्थापिकालाई प्रतिवेदन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । कर परीक्षणको गुणस्तर अभिवृद्धि र बजार अनुगमन तथा बिलिङ्ग इन्फोर्समेन्ट गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । कर विवादलाई समयमै निरुपण गर्ने, राजस्व बक्यौता कडाईका साथ असुली गर्ने, कर प्रयोजनको लागि ऋण पूँजीको अनुपात निर्धारण गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको अनुशासन गर्दै कर लेखापरीक्षकलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ । गैर सरकारी संस्थाले समेत करयोग्य कारोबार गर्दा आयकर तिर्नुपर्ने, विद्युतीय ब्यापार सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गरी करको दायरामा ल्याउने, केही प्रचलित कानूनहरुमा आयकर सम्बन्धमा आयकर ऐनको व्यवस्थाभन्दा फरक व्यवस्था रहेकोले एकरूपता ल्याउने र कर परिपालना गर्नेतर्फ पहल गर्नुपर्दछ ।
५. **सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षण र उपयोग** - सरकारी स्वामित्वमा रहेका घर, जग्गा, सवारीसाधन लगायतका सम्पत्तिको अभिलेख अद्यावधिक गरी सोको संरक्षण, उपयोग र मर्मत संभार, लिलाम गर्नुपर्ने सामानको एकीकृत ढङ्गबाट लिलाम बिक्री सम्बन्धी कारवाही हुनुपर्दछ । सरकारको शेयर ऋणको ब्यवस्थित अभिलेख राखी प्रतिफल तथा सावां ब्याज असुली गर्ने, सरकारी जग्गा तथा वन क्षेत्रको लिज, उपयोग, भोगाधिकार दिने तथा स्रोत साधनको अनियन्त्रित दोहनलाई व्यवस्थित गर्न स्पष्ट मापदण्ड तयार गरी सोको समुचित उपयोग र प्रतिफल प्राप्त हुने ढङ्गले व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । खानी उत्खनन, विद्युत उत्पादनको अनुमति,

नवीकरण एवं उत्पादन अनुगमनको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ । सार्वजनिक मठ, मन्दिर, देवालय, गुम्बा तीर्थस्थल लगायतमा दर्शनार्थीबाट चढाईने भेटीघाटी व्यवस्थापनमा सुधार गर्नुपर्दछ ।

६. **सार्वजनिक सेवा प्रवाह** - सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउन सेवा मापदण्ड निर्धारण, चक्रीय समय प्रणाली, टोकन प्रणाली, एकद्वार सेवा प्रणाली र हेल्पडेस्क प्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याई मध्यस्थ वा विचौलीयाको भूमिका न्यून गर्ने, सेवाग्राहीको समय र लागत घटाउन विद्युतीय माध्यमबाट सेवा प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्दछ । स्वास्थ्य सेवामा सहज पहुँचका लागि जनशक्ति, उपकरण र भौतिक पूर्वाधारको मापदण्ड निर्धारण तथा आवश्यकता पहिचान गरी समयमा खरिद एवं मागको आधारमा औषधिको आपूर्ति र वितरणको व्यवस्था मिलाउने, निकायहरुले नागरिक बडापत्र अनुसार सेवा प्रदान नगरेमा सेवाग्राहीलाई क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था मिलाई अनुगमन गर्नुपर्दछ । गुनासो एवं सार्वजनिक सुनुवाई प्रक्रियामा थप सुधार गर्नुपर्दछ ।

७. **लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदन** - संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सार्वजनिक क्षेत्रको लागि नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान पूर्णरूपमा लागू गर्नुपर्दछ । महालेखापरीक्षकको स्वीकृति विना विभिन्न निकायले छुट्टा-छुट्टै लेखा सम्बन्धी सफ्टवेयर निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएकोमा त्यस्ता सफ्टवेयरको प्रयोग सम्बन्धमा पूर्वस्वीकृति लिनुपर्दछ । संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको सञ्चितकोष हिसाब तयार गर्ने ढाँचा स्वीकृत गराई कार्यान्वयनमा ल्याउने, प्रदेश तथा स्थानीय तहको आम्दानी र खर्चको संघमा प्रतिवेदन हुने व्यवस्था मिलाउने, लेखा र लेखांकन सम्बन्धी फारामहरु समय सान्दर्भिक बनाउन परिमार्जन गर्नुपर्दछ ।

८. **आन्तरिक नियन्त्रण तथा आन्तरिक लेखापरीक्षण** - सबै तहका सरकारी कार्यालय तथा अन्य संगठित संस्थाले सार्वजनिक स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गरी सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई मितव्ययी, प्रभावकारी र दक्षतापूर्ण बनाई आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई थप सुदुढीकरण गर्न विषयगत तथा क्षेत्रगत नियन्त्रण कार्यविधि तयार गरी लागू गर्नुपर्दछ । क्षेत्रगत आचारसंहिता जारी गरी सोको कडाईका साथ परिपालना एवं अनुगमन गर्ने व्यवस्था समेत मिलाउनु पर्दछ ।

कार्यात्मक स्वतन्त्रता, पेसागत सक्षमता, मानदण्ड र कार्यविधिको व्यवस्था, सुपरीवेक्षणका तरिका, प्रतिवेदन पेस गर्ने संगठनात्मक व्यवस्था लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासको अवलम्बन गरी आन्तरिक लेखापरीक्षणको प्रभावकारिता बढाउनु पर्दछ ।

९. **स्थानीय तहको वित्तीय व्यवस्थापन** - स्थानीय तहको वित्तीय अवस्थामा सुधार ल्याउन संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभ्ना सूची अन्तर्गतका विषय सम्बन्धी अधिकारको प्रयोग तथा राजस्व सङ्कलन सम्बन्धमा मापदण्ड बनाई व्यवस्थित बनाउनुपर्ने, निर्वाचित पदाधिकारी र कर्मचारीबीचको जिम्मेवारी र जवाफदेहिता स्पष्ट गर्नुपर्ने, लेखापालन व्यवस्थामा सुधार गर्न सबै निकायको वित्तीय विवरणको ढाँचा स्वीकृत गरी एकरूपता ल्याउनुपर्ने, सफ्टवेयरको प्रयोगमा एकरूपता, स्थानीय तह सञ्चितकोषको हिसाब व्यवस्थित राख्ने एवं आवधिकरूपमा प्रदेश तथा संघमा प्रतिवेदन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने, भुक्तानी केन्द्र नगर वा गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालयमा सीमित गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

बजेट, नीति तथा कार्यक्रम र कानून निर्माणमा एकरूपता, स्थानीय तहका पदाधिकारीलाई दिने सुविधा लगायतका विषयमा थप व्यवस्थित गर्न मापदण्ड निर्धारण एवं नियन्त्रण र सन्तुलन कायम गर्नुपर्ने, सर्शत अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदान सम्बन्धित प्रयोजनमा खर्च गर्ने व्यवस्था मिलाउने, साविकका निकायमा रहेको कोष तथा सम्पत्तिको व्यवस्थापन, हस्तान्तरण, सम्पत्ति एवं संरचनाको उपयोग र समुचित व्यवस्थापन गर्ने, खर्च मितव्ययिता र कार्यक्रम कार्यान्वयनमा दक्षता एवं प्रभावकारीता ल्याउने र खरिदमा पारदर्शिता एवं प्रतिस्पर्धा अभिवृद्धि गर्नुपर्दछ ।

१०. **जिम्मेवारी र जवाफदेहिता** - लेखाउत्तरदायी अधिकृत र जिम्मेवार व्यक्तिले तोकिएको जिम्मेवारी दक्षतापूर्वक पूरा नगरेको कारण हुन गएको कमजोर जवाफदेहिताको सुधारको लागि लेखापरीक्षणका सुझाव कार्यान्वयन, बेरुजू फछ्यौट र सोको अनुगमन गर्नुपर्दछ । बेरुजू कायम भएपछि फछ्यौट गर्ने तर्फभन्दा बेरुजू आउने नदिने व्यवस्था गर्नुपर्छ । कर्मचारी एवं निर्वाचित पदाधिकारीले गरेको निर्णयमा जवाफदेहिता लिनुपर्ने र दुरुपयोग भएमा कारवाही हुने व्यवस्था सहितको वित्तीय उत्तरदायित्व सम्बन्धी कानून तर्जुमा गर्नुपर्दछ ।

कार्य अनुभवको आधारमा सार्वजनिक पदमा जिम्मेवारी दिँदा विगतमा सम्पादन गरेको कार्यको समेत मूल्याङ्कन गरी कार्यसम्पादन स्तर र वित्तीय जवाफदेहिता पालना गरेकोलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।

११. **वित्तीय व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कानून** – सार्वजनिक जबाफदेहीता तथा पारदर्शीता अभिवृद्धि गरी वित्तीय सुशासन कायम गर्ने आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १६, २६ र ३३ मा रहेका जरिवाना सम्बन्धी व्यवस्था समयानुकूल परिमार्जन गर्नुपर्ने, आर्थिक विवरण तयार गर्नुपर्ने समयावधि कम गर्नुपर्ने, सार्वजनिक क्षेत्रका नियन्त्रक र नियन्त्रित निकाय तोकिएको जिम्मेवारी र जबाफदेहिता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । सबै भुक्तानी चेक मार्फत गरी कर्मचारीलाई पेस्की दिने कानूनी व्यवस्थामा पुनरावलोकन गर्ने र संगठनात्मक सुशासनको लागि लेखापरीक्षण समितिको गठन गर्नुपर्दछ । आर्थिक कार्यविधि ऐन, नियमावलीमा अन्तिम लेखापरीक्षणबाट औल्याइएको बेरुजू एक वर्ष पश्चात् गरिने सम्परीक्षण सम्बन्धमा कानूनीरूपमा स्पष्ट गर्नुपर्ने देखिन्छ । लेखापरीक्षण गर्दा देखिएका सम्बन्धमा तत्काल प्रतिवेदन दिनसक्ने व्यवस्था, महालेखापरीक्षकले निर्देशन दिन सक्ने विषय र आर्थिक अनुशासन पालना गराउने सन्दर्भमा ऐन नियमले तोकेको जिम्मेवारी पालना नगर्ने पदाधिकारीलाई कारवाहीका लागि लेखी पठाउन सक्ने विषय समावेश गरी लेखापरीक्षण ऐनमा संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

पेस्की प्रदान गर्ने सम्बन्धमा सम्झौता अनुसार काम शुरु गरेको प्रमाणका आधारमात्र सार्वजनिक निकायले निर्माण कार्यका लागि पेस्की प्रदान गर्ने गरी कानूनमा संशोधन गर्नु पर्दछ । निर्माणकार्यको त्रुटिपूर्ण ड्रइङ्ग, डिजाइन वा लागत अनुमान तयार गर्ने र स्वीकृत गर्नेलाई जिम्मेवार बनाउन थप स्पष्ट पार्न, न्यून कबोललाई नियन्त्रण गर्न सबै प्रभावग्राही बोलपत्रदातामध्ये सबैभन्दा उच्च र न्यून कबोल गर्नेलाई हटाई बाँकी बोलपत्रदाताको औषत कबोल अङ्कको नजिक हुने बोलपत्रदाताको बोलपत्र स्वीकृत हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने, एउटै निर्माण व्यवसायीले क्षमता भन्दा धेरै काम लिई समयमा कार्य सम्पन्न गर्न नसक्ने अवस्थालाई निराकरण गर्न पूँजि, उपकरण, जनशक्तिको आधारमा क्षमता विश्लेषण गरी लिनसक्ने कामको परिमाण तोकने व्यवस्था हुनुपर्दछ । सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा ६७ बमोजिम सुरक्षा, सामरिक वा प्रतिरक्षा, निजी क्षेत्र संग प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने निकाय, अन्तर्राष्ट्रिय मेला, महोत्सव, ट्रेड फेयर, विदेशमा र विदेशी दुतावासले गर्नुपर्ने खरिद, विमान सेवा सञ्चालन गर्ने निकायले गर्ने खरिदलाई व्यवस्थित गर्न कार्यविधि बनाउनु पर्दछ ।

१२. **अन्तिम लेखापरीक्षणको सवलीकरण** - सार्वजनिक लेखापरीक्षणको अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास बमोजिम लेखापरीक्षण संस्था, संस्था प्रमुख र संलग्न कर्मचारीहरुको पेसागत स्वतन्त्रता कायम राख्न प्रशासनिक तथा वित्तीय स्वतन्त्रता प्रत्याभूत गर्न कर्मचारी प्रशासन लगायत बजेट तथा भौतिक स्रोत साधन उपलब्ध हुनुपर्दछ । लेखापरीक्षणको नीति, मानदण्ड र कार्यविधिलाई अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास समेतको आधारमा अद्यावधिक गर्नुपर्दछ । लेखापरीक्षणको गुणस्तर नियन्त्रण र गुणस्तर आश्वस्तता पुनरावलोकन व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाउनुपर्दछ । वित्तीय, नियमितता, कार्यमूलक, वातावरणीय, सूचना प्रविधि, सामयिक लगायत विषयगत लेखापरीक्षणमा कर्मचारीको क्षमता विकासका लागि थप स्रोत साधनको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । स्थानीय तहको लेखापरीक्षण गर्नेगरी कार्यक्षेत्रमा भएको विस्तार अनुरूप सांगठनिक संरचना र दरबन्दी पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ ।

१३. **संगठित संस्था तथा समितिहरुको लेखापरीक्षण** - संगठित संस्था तथा समितिले तोकेको लेखामान बमोजिम वित्तीय विवरण तयार गरी समयमै लेखापरीक्षण गराउनु पर्दछ । संगठित संस्थामा सरकारले गरेको लगानीको तुलनामा प्राप्त प्रतिफल न्यून देखिएको सम्बन्धमा समीक्षा गरी व्यवस्थापनमा सुधारका उपयुक्त विकल्प अबलम्बन गर्नुपर्दछ । साथै अधिकांश स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरुको लेखापरीक्षक नियुक्ति गर्दा महालेखापरीक्षकको परामर्श लिई समयमै लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्नुपर्दछ ।

१४. **सूचना प्रवाह एवं समन्वय** - अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, महालेखापरीक्षकको कार्यालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय, सम्पत्ति शुद्धिकरण अनुसन्धान विभाग, आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग, नेपाल राष्ट्र बैङ्क जस्ता नियमनकारी निकायबीच वित्तीय व्यवस्थापन पक्षसँग सम्बन्धित सूचना आदान प्रदान गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नुपर्दछ ।

१५. **सार्वजनिक लेखा समितिको निर्णय कार्यान्वयन** - महालेखापरीक्षकको प्रतिवेदन समयमै छलफल गर्ने, समितिको निर्णय र निर्देशन कार्यान्वयनको अनुगमनलाई थप प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ ।

परिच्छेद ५

कार्यालय गतिविधि

१. **रणनीतिक योजना तर्जुमा** - कार्यालयले विगत वर्ष सन २०१६ देखि २०२० सम्मको लागि तेस्रो रणनीतिक योजना तयार पारेको छ । रणनीतिक योजनाले “जनहितका लागि जवाफदेहिता, पारदर्शीता र निष्ठा प्रबर्द्धन गर्ने विश्वसनीय संस्था हुन प्रत्यनशील रहने” दूरदृष्टि र “सरोकारवालालाई सार्वजनिक कोषको दक्षतापूर्ण उपयोग सम्बन्धमा आश्वस्त पार्न स्वतन्त्र एवं गुणस्तरीय लेखापरीक्षण सेवा प्रदान गर्ने” गन्तव्य निर्धारण गरिएको छ । उक्त योजनाले लेखापरीक्षणको गुणस्तर र प्रभाव अभिवृद्धि गर्ने, स्वतन्त्रता र कानूनी आधार सुदृढ गर्ने, सांगठनिक क्षमता विकास गर्ने, बाह्य सरोकारवालसँग पेसागत सम्बन्ध बढाउने, आन्तरिक व्यवस्था प्रभावकारी बनाउने लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । रणनीतिक योजना कार्यान्वयन गर्नका लागि वार्षिक कार्य सञ्चालन योजना समेत तयार भई कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । उक्त रणनीतिक योजना र वार्षिक कार्य सञ्चालन योजना तयार गर्न नर्वेको महालेखापरीक्षकको कार्यालयको प्राविधिक सहयोग प्राप्त भएको छ ।
२. **कार्ययोजना** - आन्तरिक र बाह्य वातावरणको विश्लेषण पश्चात् कार्यालयको स्वतन्त्रता, कार्यालयले सम्पादन गर्ने लेखापरीक्षणको विधि प्रक्रिया, आन्तरिक नियन्त्रण र सुशासन, भौतिक पूर्वाधार, जनशक्ति व्यवस्थापन, सरोकारवालसँगको सम्बन्धमा विशेष सुधारका क्षेत्र समेटी महालेखा परीक्षकको कार्ययोजना (२०७४-२०८०) तर्जुमा गरिएको छ । कार्य योजना तयारीको क्रममा वित्तीय क्षेत्रमा भएका विभिन्न अध्ययन, अनुसन्धान, महालेखा परीक्षकका विगतका प्रतिवेदन तथा कार्ययोजनाहरु र अन्य सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुबाट भएको समकक्षी पुनरावलोकनबाट दिएका सुझावलाई समेत ध्यान दिइएको छ । उक्त ६ वर्षीय कार्य योजनामा संगठनात्मक व्यवस्था र कार्यप्रणाली सुधार, नीतिगत तथा कानूनी सुधार, लेखापरीक्षण प्रक्रियामा सुधार, लेखापरीक्षणको प्रभावकारिता र गुणस्तर सुधार, वित्तीय अनुशासन तथा जवाफदेहिता, संस्थागत सम्बन्ध र सञ्चार सम्बन्धी क्रियाकलाप समावेश गरिएका छन् । यो कार्ययोजना रणनीतिक योजना र कार्यसञ्चालन योजनाको अभिन्न अङ्गको रूपमा रहेको छ ।
३. **लेखापरीक्षण सल्लाहकार समिति** - लेखापरीक्षणको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास समेतलाई मध्यनजर राख्दै लेखापरीक्षण प्रक्रिया, विषयवस्तु र प्रतिवेदन सम्बन्धमा राय सल्लाह उपलब्ध गराउने उद्देश्यले विभिन्न क्षेत्रमा विशेषज्ञता हासिल गरेका व्यक्ति सम्मिलित लेखापरीक्षण सल्लाहकार समिति गठन भई क्रियाशील रहेको छ । यसवर्ष उक्त समितिको बैठक २ पटक बसी लेखापरीक्षण विधि, पद्धति, लेखापरीक्षणमा केन्द्रीत हुनुपर्ने विषय र प्रतिवेदन व्यवस्था सम्बन्धमा महालेखापरीक्षकलाई राय सुझाव प्राप्त भएको छ ।
४. **नागरिक समाजको सहभागिता** - कार्यालयले लेखापरीक्षण प्रक्रियामा आवश्यकताअनुसार नागरिक समाजको सहभागिता गराउने अवधारणा कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यस अन्तर्गत कार्यमूलक लेखापरीक्षणको योजना तर्जुमा चरणमा जोखिम पहिचान गर्न र कार्यान्वयन चरणमा लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रतामा असर नपर्ने गरी नागरिक समाज एवं लाभग्राही समूहलाई सहभागी गराइएको छ । यसबाहेक तयार भएको प्रतिवेदन स्थानीयस्तरमा सम्प्रेषणको लागि समेत सहभागी गराउने योजना रहेको छ ।
५. **संस्थागत सम्बन्ध र सञ्चार** - लेखापरीक्षण नतिजाको प्रभाव बढाउनको लागि सरोकारवालसँगको सम्बन्ध महत्वपूर्ण हुन्छ । यस तथ्यलाई मध्यनजर राखी व्यवस्थापिका, संसदीय समिति, सरकारी कार्यालय, व्यवसायिक पेसागत संघ संस्था, सार्वजनिक संस्थानका पदाधिकारी, स्थानीय तहका पदाधिकारी, निजी क्षेत्र, सञ्चार माध्यम र अन्य सरोकारवालसँग निरन्तर अन्तरक्रिया गर्दै वित्तीय अनुशासनको पालना स्थिति जानकारी गराउने, लेखापरीक्षण योजना कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन गर्ने, वित्तीय व्यवस्थापन सम्बन्धमा आमरूपमा शिक्षा, तालिम र अभिमूखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने एवं सञ्चार रणनीतिको कार्यान्वयन, वेबसाइट मार्फत प्रतिवेदनको सार्वजनिकीकरण, प्रेस ब्रिफिङ, बुलेटिन प्रकाशन र सञ्चार माध्यमसँगको सम्बन्ध सुदृढ गर्दै आम नागरिक तहसम्म राज्यको वित्तीय व्यवस्थापनको स्थिति जानकारी गराउने नीति लिइएको छ ।
६. **आन्तरिक गतिविधि** - महालेखापरीक्षकको ५९ औं वार्षिक उत्सव २०७४ आषाढ १५ गते सम्मानीय राष्ट्रपतिज्यूको समुपस्थितिमा सम्पन्न गरिएको छ । गणतन्त्र दिवसको अवसरमा कार्यालयका एक निर्देशकले प्रवल जनसेवाश्री विभूषण प्राप्त गर्नुभएको छ भने निजामती सेवा दिवस, २०७३ को अवसरमा एक निर्देशक

निजामती सेवा पुरस्कारबाट पुरस्कृत हुनुभएको छ । यो वर्ष लोक सेवा आयोगबाट सिफारिस भई आएका लेखापरीक्षण अधिकारी १०, लेखापरीक्षक अधिकक्षक ९, लेखापरीक्षक निरीक्षक ५, सहायक कम्प्युटर अपरेटर २, जुनियर इलेक्ट्रिसियन १ र जुनियर मेकानिक्स २ समेत २९ लाई नयाँ नियुक्ति एवं पदस्थापन गरिएको छ ।

त्यसैगरी नायवमहालेखापरीक्षक २ ले वरिष्ठ कार्यकारी विकास कार्यक्रम, विभिन्न ३४ स्वदेशी तालिम/सेमिनार/गोष्ठीमा २२९ कर्मचारी तथा निरन्तर पेशागत शिक्षामा ३७० कर्मचारीको सहभागिता रहेको थियो ।

७. **आन्तरिक सुधार** - यस कार्यालयअन्तर्गत केन्द्रमा संगठन पुनर्संरचना गर्ने तथा प्रदेश तहसम्म कार्यालय स्थापना गर्ने कार्य अन्तिम चरणमा रहेकोले यो वर्ष ३ चरणमा गरी स्थलगत रूपमा सबै कार्यालयको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । हालको कार्यालय भवन भूकम्पका कारण सञ्चालन योग्य नभएपछि नयाँ भवन निर्माणको शिलान्यास भई द्रुतगतिमा निर्माण भइरहेको छ । कर्मचारीलाई अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रियस्तरको तालिम तथा प्रशिक्षणको माध्यमबाट क्षमता अभिवृद्धि गर्ने प्रयास भएको छ । कर्मचारीहरूको मनोबल उच्च राखी लेखापरीक्षकको आचरण र व्यवहारमा आँच आउन नदिन कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गरिएको छ । स्थानीय तहको लेखापरीक्षण तथा प्रतिवेदन पद्धति सम्बन्धमा लेखापरीक्षण निर्देशिका तयार भएको छ । संगठित संस्थाको लेखापरीक्षणमा सहजता ल्याउन संगठित संस्था लेखापरीक्षण मार्गदर्शन समेत स्वीकृत गराइएको छ । असार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापन तथा सेवा प्रवाहमा देखिने कमी कमजोरी तत्काल रोक्न र समयमै सुधार गर्ने व्यवस्था गर्न सामयिक लेखापरीक्षण गर्ने गरिएको र पूर्वक्रियाशील सम्परीक्षण प्रणाली लागू गरी लेखाउत्तरदायी अधिकृत तथा जिम्मेवार व्यक्तिहरूबाट समयबद्ध बेरुजू फेडब्याक कार्ययोजना माग गरी अनुगमन गरिएका जस्ता आन्तरिक सुधारका प्रयास गरिएको छ ।

८. **अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध** - सार्वजनिक लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा असल अभ्यासको अनुसरण गरी लेखापरीक्षणलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरअनुरूप बनाउन तथा कार्यालयले गरेका कामहरू अरु मुलुकलाई जानकारी गराउने तथा क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायमा नेपालको उपस्थिति बढाउने उद्देश्य अनुरूप कार्यालयबाट यस वर्ष देहायका क्रियाकलाप भएका छन् :

८.१ सन् २००८ देखि नर्वेको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाले नेपाललाई क्षमता अभिवृद्धिमा सहयोग गर्दै आएको छ । सो अन्तर्गत २०१७ को जुलाईमा लेखापरीक्षण गुणस्तर नियन्त्रण कार्यशाला, द्विपक्षीय सहयोग सम्बन्धमा छलफल र स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको कार्यमूलक लेखापरीक्षणको सन्दर्भमा कार्यालयका ३ कर्मचारीलाई गुणस्तर नियन्त्रण सम्बन्धी प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराएको छ ।

८.२ महालेखापरीक्षकको नेतृत्वमा तीन सदस्यीय टोलीले सन् २०१७ को अक्टोबरमा संयुक्त अधिराज्य बेलायतको भ्रमण गरी त्यहाँका नियन्त्रक एवं महालेखा परीक्षकसँग भेटघाट एवं लेखापरीक्षण सम्बन्धी अभ्यास र अनुभवको आदानप्रदान गर्दै आगामी दिनमा हुन सक्ने आपसी हित र सहयोगका विविध क्षेत्रमा छलफल गरेको थियो । सो टोलीले एसोसियसन अफ चार्टर्ड सर्टिफाइड एकाउन्टेन्टले आयोजना गरेको नियमन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनमा भाग लिएको थियो । सन् २०१७ को नोभेम्बर/ डिसेम्बरमा संयुक्त राज्य अमेरिकाको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था गभर्नमेन्ट एकाउन्टेविलिटी अफिसका कन्ट्रोलर जनरल संग भेट गरी पारस्परिक सम्बन्ध वृद्धिका क्षेत्रहरू, क्षमता विकास, आपसी अनुभवको आदान प्रदान सम्बन्धमा छलफल भएको थियो । प्रतिनिधि मण्डलले अन्तर्राष्ट्रिय बजेट साभेदारी नामक संस्थाले आयोजना गरेको लेखापरीक्षण जवाफदेहिता विषयक सम्मेलनमा सहभागिता जनाएको थियो । सो सम्मेलनमा महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा औल्याइएका सुझाव कार्यान्वयनका लागि नागरिक समाजसंगको सहभागिता र प्रभावकारी सूचना प्रणालीको भूमिकावारे छलफल भएको थियो ।

यस कार्यालयको एक टोलीले सन् २०१७ को जुलाईमा संयुक्त राष्ट्रसंघको मुख्यालयमा सामाजिक तथा आर्थिक विकासकालागि संयुक्त राष्ट्र संघीय विभाग र इन्टोसाई डेभलपमेन्ट ईनिसिएटिभद्वारा आयोजित “दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनको तयारी योजनाको लेखापरीक्षण” विषयक बैठकमा सहभागिता जनाएको थियो । उक्त बैठकमा दिगो विकासका लक्ष्य र यससंग सम्बन्धित अन्य एजेन्डाको लेखापरीक्षण सम्बन्धमा छलफल भएको थियो ।

८.३ सन् २०१७ को मे मा अष्ट्रियाको भियनामा खुला तथ्याङ्क तथा तथ्याङ्कको विश्लेषण र दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयन सम्बन्धि संयुक्त राष्ट्र संघ र इन्टोसाई सिम्पोसियम, सन् २०१७ सेप्टेम्बरमा चिनमा आयोजना

भएको सार्वजनिक प्रशासन विषयक गोष्ठी र सन् २०१८ को जनवरीमा थाईल्याण्डमा सम्पन्न एसियाली सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको संगठनको सातौं वातावरणीय लेखापरीक्षणको सेमिनार तथा कार्य समूहको बैठकमा भएको कार्यक्रममा उप महालेखा परीक्षक तहबाट सहभागिता रहेको थियो ।

- ८.४ स्थानीय तहको लेखापरीक्षण गर्ने सन्दर्भमा कार्यालयको क्षमता अभिवृद्धि गर्न तथा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास बारे जानकारी हासिल गर्ने उद्देश्यले उपमहालेखापरीक्षकको नेतृत्वमा ११ जनाको टोलीले सन् २०१७ को जुलाईमा मित्र राष्ट्र इन्डोनेसिया, मलेसिया र सिङ्गापुरको अवलोकन भ्रमण गरेको थियो । सो भ्रमणको माध्यमबाट कर्मचारीलाई अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव दिलाउनुका साथै मित्र राष्ट्रका महालेखा परीक्षकको कार्यालयसंग आपसी हित र सहयोगका क्षेत्र बारे समेत छलफल भएको थियो ।
- ८.५ कार्यालयले ईन्टोसाई डेभलपमेन्ट इनिशिएटिभ तथा एसियाली सर्वोच्च लेखापरीक्षण संगठनबाट सञ्चालित क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरूमा कर्मचारीलाई सहभागी गराइएको र ती संस्थाहरूले आयोजना गरेका कार्यक्रममा स्रोत व्यक्तिको रूपमा समेत कर्मचारी पठाउने गरिएको छ ।
- ८.६ मित्रराष्ट्र चीन, भारत, फिलिपिन्स र हङ्गेरीको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाले आयोजना गरेका विभिन्न तालिम, गोष्ठी, सेमिनार तथा अध्ययन कार्यक्रम र दक्षिण एसियाली सहयोग संगठन (सार्क) को सचिवालय र केन्द्रहरूको लेखापरीक्षण गर्ने संयुक्त टोलीमा कार्यालयका २ कर्मचारीको सहभागी गराइएको र वैदेशिक तालिम, अध्ययन तथा अवलोकन भ्रमण सम्बन्धी २९ कार्यक्रममा ४३ कर्मचारीको सहभागिता रहेको थियो ।